

OULD RHENEN

ACHTTIENDE JAARGANG

JANUARI 1999

NO.1

**Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken**

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 0317-612812
Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Bruine Engseweg 40,
3911 CL Rhenen, tel. 0317-616076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067
ABN-Amrobank 41.98.73.708, Postbank 1211163
Leden : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 0317-612653
Mw Ch. H. Delfin- van Mourik Broekman,
Veenendaal, tel. 0318-526839
A.J. van Drunen, Rhenen, tel. 0317-617038
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

ISSN-1384-3338

*Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na
schriftelijke voorafgaande toestemming van de redactie.*

Omslagfoto: Naar een schilderij van J.M. Schäffer

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

achttiende jaargang

januari 1999

no. 1

Inhoudsopgave

De Udo's aan het veer te Rhenen 1862-1925	
<i>A.A. Udo</i>	blz. 5
De burgers van Rhenen	
<i>Piet Leupen</i>	blz. 18
De Rhenense ondergrondse	
<i>Ton van Drunen</i>	blz. 26
Smisvaart, en het huis, de steeg en de put van de generaal	
<i>Willem H. Strous</i>	blz. 37
Jaarverslagen 1998	blz. 52
Financiële jaarverslagen 1998	blz. 54

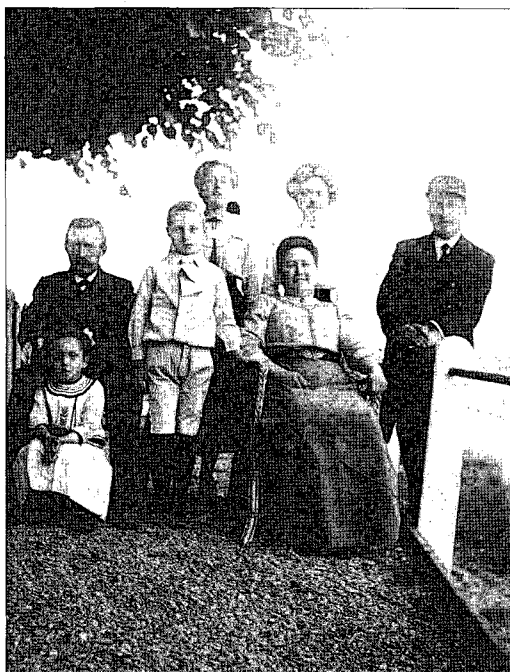

Foto van de familie Udo genomen voor het veerhuis.

Achterste rij v.l.n.r. Lien, Cor, Harry; zittend Aart Udo en Geertruida Willemina Stam, met tussen hen in Willem. Voor Aart zit Annie.

De Udo's aan het veer te Rhenen 1862-1925

A.A. Udo

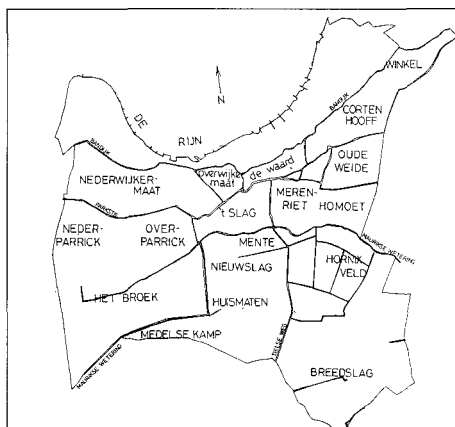
Alvorens op het bovenbedoeld tijdperk van 63 jaar in te gaan, is het noodzakelijk om te weten met welke familie we van doen hebben. Daarom is een stukje genealogie zeker op zijn plaats.

De geslachtsnaam Udo behoort tot de zeldzame binnen de groep van versteende patronymica. De kwestie van patronymische namen, zoals bij Jansen, Pietersen, Fieren, die tot ongeveer 1811, de invoering van de burgerlijke stand, voorkomen, speelt niet bij het geslacht Udo. De familie voert al zo'n zeshonderd jaar deze naam die van vader op zoon gaat. Het fenomeen van een familienaam die van een mansvoornaam is afgeleid, waarvan in de oudste archiefbronnen sprake is, heet in de naamkunde "versteend patroniem". Ooit zal er dus een voorvader van dit geslacht met zijn voornaam Udo hebben geheten.

Uit enkele bronnen is komen vast te staan dat het geslacht Udo een familiewapen heeft gevoerd. Dit wapen stelt een haan met een opgetrokken poot voor. Een wapenfiguur heeft veelal een zinnebeeldige betekenis. De haan is het symbool van de waakzaamheid. Als waker en wachter komt hem de hoogste standplaats toe, zoals de haan als windwijzer op de torens van hervormde kerken.

Het familiewapen van het geslacht Udo

Kaartje met bloknamen

De bakermat van de Udo's ligt in de gemeente Maurik waar ze land in leen hadden van de heren van Culemborg, die tevens heren van Maurik waren. Het land is gesitueerd in de Over Wijkermaat.

Alle geslachten Ude, want zo was de naam in 1482, slaan we over tot we in 1833 belanden.

Op 19 oktober van dat jaar wordt Willem Udo geboren te Rijswijk (Betuwe). Hij is de derde zoon van Aart Gerrits Udo en Jannigje Dirkje van Keulen. Willem trouwt op 3 mei 1861 met Cornelia Willemina van de Geer, die eveneens in Rijswijk woonachtig is. Willem Udo en Cornelia Willemina van de Geer trekken naar Rhenen en pachten daar het veer, maar daarover later.

Zij krijgen vijf kinderen, die dus allen in Rhenen aan het veer zijn geboren:

1. Aart Udo, geb. 12-3-1866
2. Areke Willemina, geb. 13-8-1867, trouwt Pieter Stolp, winkelier te Rhenen
3. Jan Dirk, geb. 29-11-1869, trouwt met Wilhelmina de Reus (directeur PTT in Zwolle)
4. Anna Cornelia, geb. 24-7-1872, blijft ongehuwd
5. Gerritje, geb. 15-8-1878, trouwt met Herman Paap

Aart trouwt met Geertruida Willemina Stam geboren te Lienden. Uit dit huwelijk zijn vijf kinderen geboren, l'histoire se repete, want ook deze vijf zijn allen aan het veer geboren:

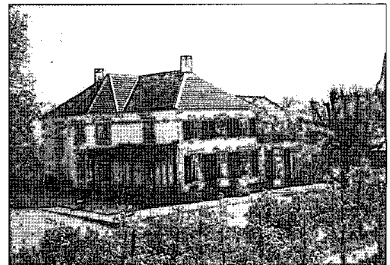
1. Cornelia Willemina, geb. 3-8-1891, trouwt met J. Rutgers
2. Hendrik Cornelis, geb. 16-1-1894, overlijdt op 22 jarige leeftijd
3. Samuelina Willemina, geb. 7-3-1897, trouwt met P. van Voorthuisen
4. Willem, geb. 14-2-1902, trouwt met P.A.J. van Drunick
5. Anna Maria Helena, geb. 18-1-1906, trouwt met F. de Zeeuw

Voor het veer in Rhenen zijn alleen Willem en Aart van belang.

Voor we het stukje genealogie afsluiten is zeker vermeldenswaard, dat de twee boerderijen waar de familie Udo in Rijswijk heeft gewoond nu nog bestaan. "De Pol" valt onder Monumentenzorg, "Dijkzicht" wordt nog medebewoond door een familie Udo.

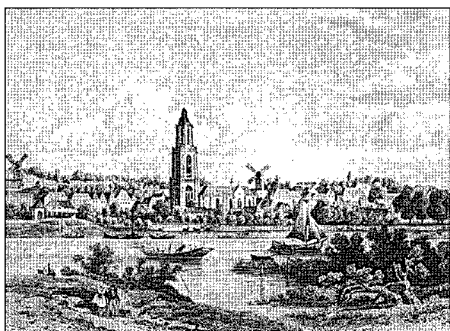
Zijaanzicht van Huize De Pol

Dijkzicht te Rijswijk

Natuurlijk zal er een voorgeschiedenis zijn. Waarom verliet Willem bijvoorbeeld de boerderij? Waarschijnlijk was er slechts emploti genoeg voor zijn twee broers en moest hij uitkijken naar iets anders. Ook heeft misschien wel een rol gespeeld, dat de mogelijkheden om de kinderen later te laten leren in Rhenen en omgeving groter was dan in het landelijke Rijswijk.

Wat is eigenlijk een veer? Wij ervaren (hoe lang nog?) een veer als iets doodnormaals, omdat wij ermee zijn opgegroeid. Een veer, zo zegt de Winkler Prins, is elke inrichting tot voorziening in het voetgangers-, fiets- of ander verkeer tussen twee bepaalde punten aan weerszijden van het water, dat een weg onderbreekt en vaak ook een natuurlijke grens kan zijn tussen bijvoorbeeld twee provincies. De Rijn en de IJssel zijn hier voorbeelden van.

Gezicht op Rhenen met links het veerhuis en de pont. (Achter Berg en Rijn 684)

Aan het Rhenense veer werd met een gierpont gevaren, dit zijn platboomvaartuigen van nagenoeg rechthoekige vorm die dwars op het stroombed van de rivier liggen. Aan beide zijden is er een klep die voor het verlaten van de pont wordt neergelaten door hefbomen of priemen. Het woord gieren heeft verschillende betekenissen maar de meest voor de hand liggende zijn, onder andere, heen en weer zwaaien, en, voor anker liggend, door de stroom heen en weer gaan. De pont wordt vastgelegd

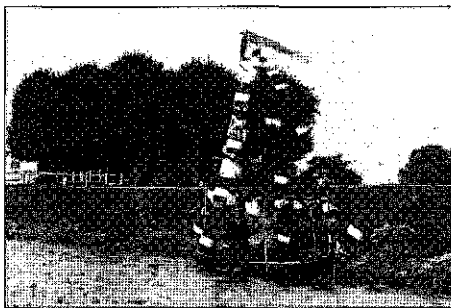
aan een ankerketting die zo lang is dat deze gemakkelijk beide oevers van de rivier kan bereiken. Het anker ligt in het midden van de rivier enkele tientallen meters stroomopwaarts. De ankerketting wordt ondersteund door zogenaamde bochtaken (kleine bootjes). Het aantal bochtaken hangt af van de breedte van de rivier. Het Rhenense veer kende drie van deze bootjes. Door de gierketting op te draaien of te vieren komt de pont schuin te liggen ten opzichte van de stroom. Het stromende water duwt de pont naar de andere kant. Voor een gierpont moet dus wel voldoende stroom zijn in de rivier.

Op de pont van 15 ton, die rond 1862 in gebruik was bij de familie Udo waren nog geen bomen of priemen aanwezig, hetgeen natuurlijk de veiligheid van vooral voertuigen en passagiers niet bevorderde. Het Rhenense veer heeft ponten van 15, 23 en 60 ton gekend.

De kennismaking met Rhenen op 28 januari 1862 verloopt niet geheel naar wens van vader Aart en zijn zoon Willem. Beiden maken kennis met de burgemeester van Rhenen, de heer Menso. Bij deze kennismaking blijkt dat de vaartuigen die bij het veer horen zich in een zeer slechte staat bevinden. Dit wordt de burgemeester tijdens de kennismaking medegedeeld: "Zij achten het van groot belang, om zo spoedig mogelijk verzekerd te zijn welke vaartuigen door hen al dan niet moeten worden overgenomen, om zodoende de nodige maatregelen te nemen tot aanschaffing van andere, weshalve hij verzoekt dat de opneming daarvan reeds nu mocht plaats hebben".

Daartoe moet echter een schriftelijk verzoek worden ingediend bij B&W. Het college zal, als bovenvermeld verzoek ontvangen is, besluiten om gezamenlijk met de huidige pachter de deugdelijkheid van de vaartuigen die voor overname in aanmerking komen, te bezien. Mocht er een geschil ontstaan, dan zal er een derde deskundige worden benoemd om tot een oplossing te komen.

Op 29 januari 1862 schrijft Willem Udo een brief aan B&W van Rhenen. Hierin staat, dat hij pachter van het veer is geworden en hij deelt B&W mee, dat de vaartuigen die bij het veer behoren in zo'n "slechte staat van onderhoud verkeerden, dat ze omtrent niet gebruikt konden worden". Hij vraagt of er iets aan te doen is, omdat hij graag met goed materiaal wil starten. Hij verzoekt of er andere vaartuigen gevonden kunnen worden, en zo ja welke en waar. Een spoedig antwoord zal zeer op prijs worden gesteld, omdat hij dan kan zorgen bijtijds klaar te zijn. Aldus de inhoud van de brief.

Een gepavoiseerde boot

Op 31 januari antwoorden B&W van Rhenen dat ze het verzoek hebben overwogen, maar delen tevens mee dat hij met de huidige pachter in overleg dient te treden. Dit was Karel de Jong die van 1851 tot 1862 in het veerhuis woonde. Hieruit blijkt dat de vaartuigen van de pachter zijn en niet van de gemeente Rhenen. Niet wordt vermeld of er inderdaad nieuwe vaartuigen zijn aangeschaft, maar het is zeer aannemelijk dat dit is geschied. Ook is niet duidelijk waar de nieuwe vaartuigen vandaan kwamen, of dat er een lening is afgesloten bij aankoop.

Op 11 augustus 1863 ontvangt het gemeentebestuur een brief van Willem Udo dat de schuur staande aan het veerhuis niet beantwoordt aan het doel waarvoor deze is bestemd. Tevens deelt hij in deze brief mede dat er ook geen welpomp is zodat er gebruik moet worden gemaakt van het rivierwater en dat is niet altijd even geschikt volgens de schrijver. Verder wijst hij in zijn schrijven op het feit dat openbare verkopeningen nooit plaatsvinden in het veerhuis maar wel in andere logementen. Hij wil alle middelen aanwenden om de kwaliteit van het veerhuis te verbeteren.

Hij verzoekt derhalve:

1. de schuur door uitbouwning te vergroten
2. een welpomp aan te leggen
3. openbare verkopeningen en verpachtingen zoveel mogelijk in het veerhuis te laten plaats hebben

Gezicht op Rhenen

Er wordt een commissie benoemd om deze zaak te onderzoeken.

Een van de leden is de heer Sandbrink. Op 31 mei 1864 wordt door de Raad afwijzend beschikt over de welwaterpomp omdat ze aan het veer toch al bevoorrecht zijn vanwege de aanwezigheid van rivierwater. De schuur mag worden uitgebouwd en wat punt 3 betreft: er komt een nieuwe regeling want er zijn, voorzover bekend, wel verkopeningen en verpachtingen in het veerhuis gehouden.

Op 13 augustus 1884 overlijdt Willem Udo aan een pestzweer in zijn hals en hij wordt te Rijswijk begraven.

In september 1885 schrijft de weduwe Udo een brief aan B&W. Zij verzoekt het veer met veerhuis en grasland, dat door haar overleden echtgenoot is gepacht sinds 21 juni 1883, weer voor drie jaar te mogen pachten voor dezelfde pachtsom, zijnde fl. 1.650,- per jaar. Deze vorm van pachten noemt men in die tijd "uit de hand pachten". Dit verzoek wordt ter lezing aan de raadsleden op de secretarie neergelegd om in de volgende vergadering te worden behandeld. Op 13 oktober 1885 stelt de voorzitter de behandeling van deze brief aan de orde. Tengevolge van het overlijden van de pachter van het veer, de heer W. Udo, vestigt de voorzitter, Jhr. Schimmelpenninck, burgemeester van Rhenen, de aandacht van de raad op "de bepaling voorkomende in artikel 12 der voorwaarden van de verpachting, inhoudende dat in het geval de pachter voor het einde van de pachttermijn komt te

overlijden, de verpachter het recht heeft met de verschijndag van het daaropvolgende kwartaal, aldus op 1 februari 1885 de pacht op te zeggen". Op grond van het feit, dat het veer steeds met de meeste zorg en nauwgezetheid is waargenomen, de betaling der pachtpenningen niets te wensen heeft overgelaten en er alle redenen bestaan om aan te nemen dat dit niet zo zal blijven indien er een andere pachter op het veer zou komen, stelt de voorzitter namens B&W het volgende voor: "mede op grond dat de weduwe Udo de wens te kennen heeft gegeven om de pacht te continueren, stellen B&W voor het verzoek in te willigen. Zij wensen van vermelde bepaling dan ook geen gebruik te maken". Met eenparigheid van stemmen heeft de raad aldus besloten. Nogmaals wordt benadrukt, dat het veer door W. Udo en daarna door zijn weduwe zeer goed is bediend en alles in goede staat is gehouden. De thans geldende pachtsom wordt ruim voldoende geacht, te meer daar het te voorzien is dat door de spoedig te verwachten opening van de spoorlijn Amersfoort - Nijmegen de opbrengst van het veer zal verminderen. De eerste trein rijdt begin 1886 Rhenen binnen hetgeen een feestelijk gebeuren is in die tijd.

Het voorstel dient echter ook nog door Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht te worden geaccordeerd. Het besluit wordt ter goedkeuring aan G.S. gezonden die hiermee accoord gaan op 29 oktober 1885: "Aan Cornelia Willemina van de Geer, weduwe van W. Udo, wonende te Rhenen. Onder goedkeuring van Heren Ged. Staten van de Provincie Utrecht wordt aan u verpacht het veer voor een termijn van 3 jaar evenals een stukje wilgenbos en grasland + water ter grootte van ongeveer 34 aren". (N.B. Deze percelen lagen op Liendens grondgebied). Aldus het antwoord van B&W van Rhenen.

VEERHUIS,
Wed. W. Udo.
Koffiehuis met Stalhouderij.
Op 15 minuten van 't Station aan den Rijn gelegen. Onder de ruime veranda gelegenheid tot het gebruiken van allerlei ververschingen.

Advertentie van 1890 uit het boekje van Voortman over Rhenen en de Greb.

Op 16 april 1889 komt een verzoek binnen bij B&W van de weduwe Udo om het veer voor zes jaar te mogen pachten tegen de som van 1300,- gulden per jaar. Zij voert aan dat de opbrengst van het veer de laatste jaren sterk teruggelopen is door de ontwikkelingen op vervoersgebied, te weten trein en tram. Tevens is haar ter ore gekomen dat sommige personen, met een vrijkaart, gebruik mogen maken van de spoorbrug.

Door een commissie die door de Raad was benoemd wordt verslag uitgebracht bij monde van de heer Ramondt. Hij

deelt mede dat de commissie adviseert de pachtsom te verminderen. Aldus geschiedt en de pachtsom wordt vastgesteld op fl. 1.300,-. De goedkeuring is mede het gevolg van de goede bediening van het veer.

Inmiddels is het veerhuis met zijn gastenkamers en zijn mooie Rijn terras een niet meer weg te denken horecagelegenheid geworden.

Aart Udo, aan de kuier

Men kan er heerlijk toeven onder de lindebomen, die voor de nodige schaduw zorgen. Er worden in die tijd natuurlijk vele "ommetjes" gemaakt en men steekt dan even aan voor een verfrissing, nou ja verfrissing, bij het veerhuis. Een borrel kost in die tijd niet zo veel, maar er is natuurlijk weinig te verteren, vandaar dat men af en toe een halfje neemt. Neemt men een hele dan staat er een streepje op het glas. Dat is voor de kastelein niet moeilijk, maar indien men als kastelein iets te weinig schenkt staat men al gauw als gierig bekend en dat wil men liever niet. Daarom is een halve borrel zeer in trek, want neem je bijvoorbeeld vier halve borrels dan zijn dat er geen twee maar al gauw twee en een halve. Zo wordt er in die tijd ook al volop gerekend en gekuierd.

Op 27 november 1894 komt er een verzoek binnen van A. Udo om "het veer over de Rijn voor deze stad te mogen pachten". De pacht eindigt op 1 augustus 1895. Hij verzoekt om een pachttermijn van zes jaar voor de som van fl. 1.300,- per jaar. Het verzoek wordt in de raad behandeld, waarbij het raadslid Schut opmerkt of het niet beter zou zijn het onderhoud van de veerhoofden aan de pachter op te leggen. De voorzitter kan er niet voor instaan dat de verzoeker genegen is het onderhoud op zich te nemen zonder vermindering van de pachtsom. Rijkswaterstaat heeft namelijk het voornemen binnenkort in de rivier de Rijn voor de stad kribben aan te leggen en de veerhoofden te verlengen. Besloten wordt eerst de pachter A. Udo te horen zodat de behandeling van het verzoek uitgesteld wordt tot de volgende vergadering.

In februari 1895 wordt het veer verpacht voor een termijn van twaalf jaar tegen de pachtsom van fl. 1.450,- per jaar aan A. Udo, zoon van wijlen Willem Udo en Cornelia Willemina van de Geer. Het onderhoud van de veerhoofden vervalt. Het bedrag wordt als zeer voldoende beschouwd.

De weduwe Udo - van de Geer vertrekt naar Rijswijk maar komt na een paar jaar weer terug naar Rhenen waar zij huize Geerestein aan de Herenstraat laat bouwen (thans Herenstraat 94a). Later wordt dit de praktijk en het woonhuis van tandarts Visscher. In de eerste wereldoorlog worden gedurende korte tijd twee kamers afgestaan aan Belgische oorlogsvluchtelingen tot er permanente woonruimte voor hen is gevonden.

Over de tarieven van het veer is weinig bekend. Een bewaard gebleven, ingelijst bord in het Rondeel biedt enig soelaas. Een jaartal ontbreekt helaas maar omdat er gesproken wordt over militaire voertuigen kan men aannemen dat deze tarieven rondom de Eerste Wereldoorlog van kracht zijn geweest. Zo moet een ingezetene als

De weduwe Udo - van de Geer omringd door kinderen en kleinkinderen; 17 mei 1905.

voetganger 2 cent betalen daar waar een niet-ingezetene 5 cent voor een enkele overtocht moet betalen. Is men begeleider van een paard dan betaalt men respectievelijk 5 en 10 cent. Een schaap is aanmerkelijk goedkoper: 1 respectievelijk 2 cent. Is men met de fiets dan is men 4 of 10 cent kwijt en motorrijders betalen 10 of 15 cent. De pontbaas moet dus alle ingezetenen wel kennen.

Een kruiwagen kost (excl.bestuurder) 2 of 3 cent. Het college van B&W heeft vrije overgang, terwijl de bewoners van Lienden, Kesteren, Oudewaard en de Marsch het gereduceerde tarief als voetganger van 3 cent moeten betalen.

De pachter van het veerhuis is in het bezit van Verlof A, d.w.z. dat er sterk alcoholische drank mag worden verkocht. Men maakt zelf onder andere likeur en bessengenever. De bessen voor laatstgenoemd drankje plukt men in de tuin achter het veerhuis en ook worden ze gekocht. Zo gebeurt het dat op zekere dag een man de gelagkamer bij Aart Udo binnenkomt en zegt: "Udo, je moet eens buiten naar je kippen kijken, er liggen er verschillende dood op de weg". Wat was er gebeurd? De bessen, die al enige tijd op sterk water hadden gestaan werden eerst door een zeef gedaan om vervolgens in een fijne doek te worden fijngeknepen om alle pitjes er zodoende goed uit te krijgen. De kippen die over het erf scharrelden hadden zich tegoed gedaan aan de velletjes en lagen her en der verspreid over het erf en de veerweg hun roes uit te slapen. Het bleek dus om een gezonde ziekte te gaan. De opletten wandelaar kreeg als dank een glaasje eigengemaakte bessengenever.

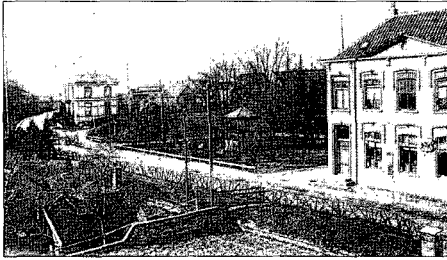
Raadsbesluiten.

Op 2 mei 1923 wordt door de Raad besloten om de waterleiding naar het veer door te trekken. W.F. van Hees wordt het werk gegund voor fl. 208,- met dien verstande dat de pachter van het veer 6% in deze kosten bijdraagt.

Op 26 februari 1924 komt een brief binnen van de burgemeester van de gemeente Lienden. Hierin wordt vermeld, dat de veerpont onveilig is, omdat er geen afsluitkettingen aanwezig zijn: Een personenauto met vijf inzittenden was te water geraakt; de remmen van het voertuig weigerden dienst. De burgemeester van Rhenen, Jhr. Baron van Holthe tot Echten, antwoordt zijn Betuwse collega, dat hij weinig verwacht van kettingen omdat de controle op het sluiten van de kettingen ten ene male ontbreekt.

In de gemeenteraadsvergadering van 28 mei 1924 komt een brief aan de orde van de Directie Rijkswaterstaat Grote Rivieren. Hierin wordt medegedeeld dat de veerman van de gierpont te Rhenen in het geregelde bezit kan worden gesteld van de waterstandberichten onder voorwaarde dat de kosten voor overseining door de gemeente worden gedragen. Met het oog op de hoge kosten neemt de Raad het besluit hier niet op in te gaan. De voorzitter bepleit een goedkopere regeling. Men zou Wageningen

kunnen vragen om alleen ten tijde van hoog water berichten door te seinen. Hierover zal in overleg getreden worden met de heer Visser, opzichter van Waterstaat.

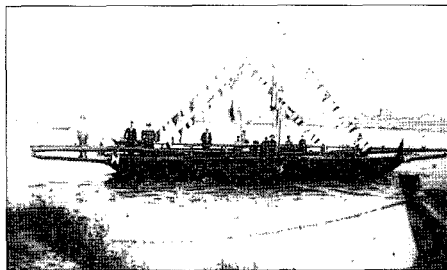
Huize Geertruida aan de westzijde van de stad.

Inmiddels heeft A. Udo te kennen gegeven de pacht niet te continueren. Op 17 februari volgt een openbare aanbesteding en op 10 maart 1925 wordt de pacht gegund aan J. Huysman Czn. uit Zaandam, van beroep sluiswachter aldaar. Hij zal zelf het veerhuis gaan bewonen. De pacht wordt aangegaan voor een termijn van negen jaar tegen een pachtsom van fl. 4.200,- per jaar.

Hij wordt uitgenodigd voor een bespreking inzake overname van de pacht van het veer op dinsdag 17 maart 1925 om 11.00 uur. Als hij tot de raadsvergadering is toegelaten heet de voorzitter hem welkom en maakt hem opmerkzaam op enkele wijzigingen in het pachtcontract.

Er ligt een raadsbesluit tot overname van de gemeente van de aanlegsteiger, een loods en de bel die aan de overkant van de Rijn is opgesteld (zie ook bij pontbaas). Deze worden namelijk overgenomen van A. Udo voor een bedrag van fl. 275,-. Voorts wordt nog gewezen op het vervallen van Verlof A van de Drankwet. In de gemeente Rheden zijn al 15 van zulke vergunningen uitgegeven hetgeen het maximum voor deze gemeente was. Landelijk gezien is dit een bovengemiddeld aantal.

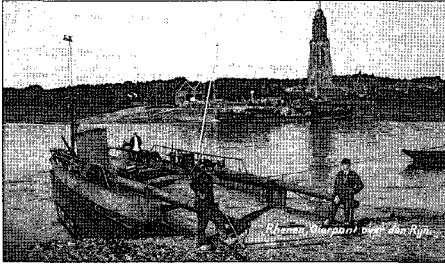
Huysman gaat toch akkoord met de wijzigingen, al heeft hij liever voor een pachttermijn van twaalf jaar getekend. Het blijft echter bij negen jaar. De contracten

Gepavoiseerde pont, ter gelegenheid van de 100e verjaardag van M.W. van de Waal op 15 juli 1896. (Achter Berg en Rijn 685)

Een zeldzame opname van de oostzijde van het veerhuis. (Achter Berg en Rijn 688).

Adrianus Thomas Onink, met baard, bij de oprit van zijn pont.

moeten nog worden getekend door borgen te Rijssen en Zaandam en dan is het pachtcontract bekrachtigd.

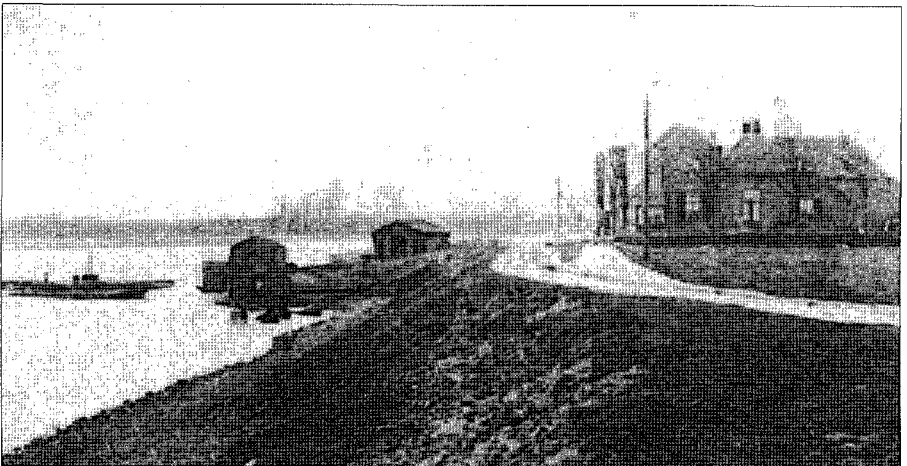
In 1926 begint A. Udo een slijterij in huize Geertruida, nu de flat Rijnborg. De grote kelder onder het huis biedt hem vele gemakken, omdat de kelder uitermate geschikt is om drank in te bewaren. Hier was voorheen een bierfabriek gevestigd. De Udo's zijn nu

voorgoed van het veer, al kunnen ze vanuit Geertruida nog een oogje in het zeil houden.

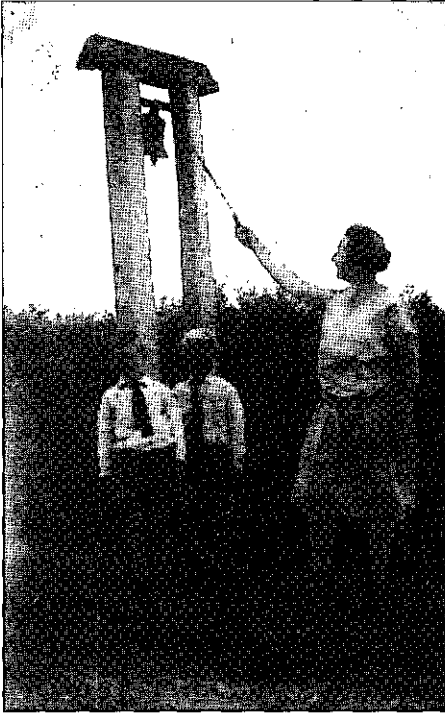
Natuurlijk gebeuren er in de loop van de jaren dat de familie Udo aan het veer heeft gewoond heel belangrijke zaken. Zo maakt onder andere de schilder Hart Nibbrig op de pont zijn schilderij met bekende Rhenenaren. Dit geschiedt in 1908. Ook wordt de pont vaak versierd en gepavoiseerd bij belangrijke gebeurtenissen.

Tenslotte nog het volgende.

U zult zich terecht afvragen, wie zorgt ervoor dat men veilig aan de overkant van de Rijn komt? Welnu, dat is de pontbaas. Een van de meest markante is Adrianus Thomas Onink, geboren op 2 november 1861 te Maurik.

De ark van de familie Onink

De bel van het veer, aan de overzijde van de Rijn

Op 25 oktober 1905 treedt Janus in dienst bij de familie Udo als veerman. Zijn voorganger Jacobus van Capelleveen was slechts enkele jaren in dienst bij de familie Udo, want hij kreeg genoeg van het heen en weer varen en wilde wel iets anders. Hij huurde een rijnaak en ging met een scheepsmaatje Onink, later parlevinker, de Rijn op. Zijn eerste reis was naar Duisburg om kolen te laden. Hij werd ziek en overleed jammer genoeg op zijn eerste reis in de haven van Duisburg. Hij was beter bekend onder de naam Joppie de Schipper.

Aangenomen mag worden dat de familie Udo Janus uit Maurik kent of dat ze een tip hebben gehad van de daar nog verblijvende familie Udo. De familie Onink gaat in een ark wonen die eigendom is van de familie Udo. De ark ligt aan de Rhenense zijde.

In 1906 wordt de ark verplaatst naar de overzijde van de Rijn. Janus verdient fl. 9,- per week exclusief de fooien en waarschijnlijk is hij vrij van huur van de ark.

De werktijden zijn van zonsopgang tot ongeveer 10 uur 's avonds. Hij is de enige veerman dus zijn het lange dagen. Soms wordt er nog wel eens na tien overgezet voor een zieke of een ander noodgeval. Indien men van de overkant komt maakt men gebruik van de bel.

Op 18 januari 1932 (toen waren de Udo's al van het veer) eindigt op 71-jarige leeftijd het veermansbestaan van Janus Onink. Hij gaat aan de Cuneralaan 48 wonen met een pensioen van fl. 5,- per week. De kinderen moeten in de kosten bijdragen. Janus dwong veel respect af als veerman want door zijn baard en rijzige gestalte was hij als zeer markant te beschouwen.

Als de Rijn "zat" had hij in korte tijd een pad gemaakt over de Rijn. Dat slingerde en was bestrooid met zand.

Als Janus een pad maakte, was hij voorzien van een balk. Mocht hij onverhoopt door het ijs zakken dan had hij wel een nat pak maar toch zou hij niet kopje ondergaan. Weliswaar was dat een hachelijke onderneming, vooral als we bedenken dat Janus geen slag kon zwemmen. Het was in strenge winters goed mogelijk om met paard en wagen en zelfs met een auto over de Rijn te gaan. Dit alles dankzij de inspanning van Janus Onink.

Met dank aan de heren J. Baars, dr. H.P. Deys, H. Dekker, P.W. Onink en drs. Th.C. Wernsen.

Bronnen:

Gemeentearchief Rhenen

Udo, M.H.J., W.J.Udo en A.J.G. Hogendoorn, *Zeshonderd jaar boerengeslacht Udo loopt ten einde*, in : Stukken en brokken II, 1995, Nederlandse Genealogische Vereniging, afd. Betuwe.

Janus Onink, in berenjas, zorgt met zijn helpers Opperman en Henzen voor een begaanbaar pad over de Rijn in de strenge winter van 1929. (Achter Berg en Rijn 707).

De burgers van Rhenen

Piet Leupen

„Dat swere ick, borger tot Rhenen, die Staten hou ende getrou te wesen, haer getrouwen goedt te helpen houden, ende haer ongetrouwen goedt te helpen winnen, die stad van Rhenen hou ende getrouw te wesen, die getrouwen goederen van de stad te helpen houden, endie die ongetrouwen goederen te helpen winnen, tegens die politie van de regierders ende stad van Rhenen nyet te rebelleren, sonderlingh tgenens politien, onderhoudinghe van de stadmolen, ende opte selve te amelen, geen oploep, tweedracht noch eijnighe muterije ter cause van dijen tegens die overicheijdt te maecken, noch te doen maecken, schout, borgemeesteren ende regierders eer en reverentie te bewysen, opte verbeurte van mijn borgerschap ende voorts in alles 't beste te doen, ende 't archste te wachten, des nijet te laeten om lijff, om leven, om parthye, oms anchst van lijff, offte goedt, noch om geenderley saecken. So waerlick moet mijn Godt helpen ende Sijn Heijlighen Woord.”

Dit citaat - ongetwijfeld bekend bij de lezers van dit blad - is de zogenaamde burgerreed, die door aspirant-burgers ten overstaan van schout, burgemeesters en schepenen werd afgelegd. Vervolgens werd de nieuwbakken burger ingeschreven in het burgerboek.

In de loop van de tijd hebben vorm en inhoud van deze eed wel enige veranderingen ondergaan. Omdat in de hier geciteerde versie sprake is van een stadsmolen, die volgens uw voorzitter in 1572 werd gebouwd, moet deze versie dus van de tijd daarna dateren. Van Iterson citeert in zijn studie over Rhenen een zeventiende-eeuws uittreksel van de eed uit de stadsordonnantiën. Hij geeft nog enkele andere dateringselementen: aangezien er sprake is van de Staten (waarmee alleen maar die van Utrecht bedoeld kunnen zijn), wijst dit gedeelte van de eed op een situatie na 1581. Het slot van de eed, met de verwijzing naar God en Zijn Woord moet verband houden met de hervorming.

Toch is zijn conclusie dat het kernstuk van de eed uit het midden van de zestiende eeuw stamt en dat er dus in later tijd enkele toevoegingen of wijzigingen zijn aangebracht.

Deze gang van zaken illustreert heel duidelijk, dat het burgerschap en de verplichtingen, die daaraan vast zaten, geen fossiele, maar een dynamische aangelegenheid was. Zich wijzigende omstandigheden kregen een neerslag in de positie van de burgers van de stad. Dat gold natuurlijk niet slechts voor Rhenen, maar voor iedere stad.

Het is dus zaak goed te letten op de politieke, sociale, economische en cultureel-

religieuze context waarbinnen een stad en haar burgerij zich ontwikkelden. We mogen zeker niet uitgaan van een stabiele en voor eeuwen vaststaande rechtssituatie. De ons overgeleverde normatieve bronnen: stadsordonnanties, keuren en privileges, vragen om een nauwkeurige bestudering.

Hebben we te maken met een optekening van het geldende recht of juist met aanvullingen of wijzigingen? Dikwijls lijkt het erop, dat het eerste het geval is, maar blijkt bij nader onderzoek toch ook het tweede mee te spelen.

Door de eedsaflegging en inschrijving in het burgerboek was men dus lid geworden van een corporatie, een genootschap. In de Middeleeuwen bestonden er veel van zulke corporaties (universitates), zowel op macro- als op microniveau. Voor wat betreft het laatstgenoemde niveau zou men kunnen denken aan gilden of broederschappen, op een wat hoger niveau aan de stedelijke gemeenten, - in Rhenen bestond zo'n corporatie, zoals we nog zullen zien -, aan maalschappen, bosmarken of marke-genootschappen en aan universiteiten.

Op het macroniveau komen we de kerk als corporatie van gelovigen of zelfs de wordende staat als corporatie van onderdanen tegen. De leden van zo'n corporatie waren in principe gelijkberechtigd; zij kozen een eigen bestuur en vormden op hun specifieke operatieterrein ook een eigen rechtsgemeenschap. De universiteit regelde haar eigen zaken op het gebied van het onderwijs; het gilde dicteerde zijn leden de kwaliteitseisen voor het product en de opleiding en vestiging van zelfstandige meesters; in de marke sloten de gebruikers van de gemene gronden zich aaneen om buitenstaanders te weren, weiden en schutten te reglementeren, en onderhoud te garanderen. Op het eigen terrein waren al deze corporaties dus autonoom; dat gold evenzeer voor de stadsgemeente.

Wat was dat eigenlijk, een middeleeuwse stad?

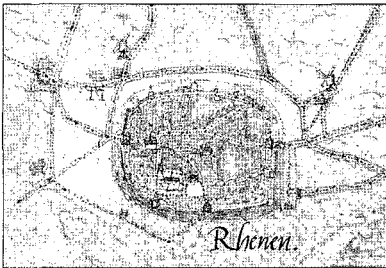
Het is een legitieme vraag, omdat de stad zoals wij die thans in onze streken kennen, enkele uitzonderingen daargelaten, uit de Middeleeuwen stamt. Veel geleerden hebben zich over het probleem gebogen en naar een goede, kernachtige omschrijving gezocht. Het is met de stad zoals met de tijd. De kerkvader Augustinus verzuchtte reeds, dat hij heel goed wist wat tijd was, als hem maar niet gevraagd werd 'tijd' te omschrijven.

Bij een middeleeuwse stad stellen wij ons een concreet beeld voor: torens, muren, grachten, poorten en wallen, en op die wallen molens en eventueel ook een galg. En niet alleen zien we met ons geestesoog een stad, we horen haar ook met ons geestesoor: het gelui van klokken en het geroezemoes in de straten. Zelfs kunnen we de stad met enige fantasie wel ruiken met onze geestesneus: de bezwete lichamen van mens en dier, de mest en de poep in de straatgoten.

In de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* uit 1982 heeft de Antwerpse hoogleraar R. van Uytven een omschrijving van dit fenomeen voorgesteld die sindsdien algemeen aanvaard is:

[Een stad is] 'een nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifieerde sociaal-economische structuur, haar relatief dichte bevolking en haar geconcentreerde bebouwing en een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt.'

Ik hoop dat U niet struikelt over dat lelijke bijvoegelijke naamwoord *gediversifieerd*. Bedoeld wordt dat de centrale functies leiden tot verschillende sociaal-economische structuren. In Rhenen is een van die centrale functies bijvoorbeeld de marktfunctie. Zie de in de dertiende eeuw ontstane week- en jaarmarkten en de paardenmarkt vanaf 1552.

Stadsplattegrond van Rhenen, door Jacob van Deventer, 1560

Een andere centrale functie is de bisschoppelijke munt, al werd er niet langer dan een eeuw geslagen; ook de molens, en in het bijzonder de binnenmolen, waarvan in de burgereed sprake is, vallen daaronder. En, last but not least, de kerkelijke functies van Rhenen: de parochiekerk, gewijd aan Cunera, de Commanderie van de Duitse orde, de Cunerakapel, het Agnietenconvent met eigen kloosterkerk, het Gasthuis, Melatenhuis en Weeshuis – om ons tot deze stedelijke instellingen te beperken.

Van Uytven spreekt van centrale functies, omdat zij geldig zijn voor een bepaald territorium en voor de mensen die daarin wonen.

Tussen twee haakjes: U merkt dat Van Uytven in zijn definitie geen juridisch criterium gebruikt. Een wettelijke erkenning als stad, een specifiek statuut of een charter met stadsrechten blijkt geen doorslaggevende eis.

Vroeger werd het bezit van stadsrechten beschouwd als hét kenmerk van een middeleeuwse stad. We weten nu dat veel steden pas vrij laat in hun ontwikkeling een uitdrukkelijke bevestiging hebben gekregen van rechten die zij stilzwijgend - en aan ons dus onbekend - met instemming van de bevoegde instanties al heel lang genoten. Soms werden wel aan nederzettingen de rechten van een stad toegekend om de bewoners van emigratie te weerhouden of om immigranten te lokken, zonder dat zo'n nieuw statuut ook maar iets zegt over het stedelijke karakter van de nederzetting. Een voorbeeld van dit laatste is het dertiende-eeuwse stadsrecht van 's-Gravezande in het graafschap Holland. In West-Friesland bezaten bijna alle dorpen stadsrecht.

Hoe zit dat hier in Rhenen?

De jurist Van Iterson ziet de verlening van het stadsrecht – dat hij plaatst in het midden van de dertiende eeuw – als dé constitutieve factor. Daarin stond hij zeker niet alleen, het was, ik zei het reeds, de gangbare opvatting. Interessant is dat hij ook constateert dat in de nieuwe stad toch oude plattelandsverhoudingen en instellingen (dus van vóór de ‘stadsverheffing’) bleven voortbestaan en dat de overgang van een landelijke naar een stedelijke samenleving in Rhenen een geleidelijke is geweest.

Waarom deze preoccupatie, namelijk dat een stad pas stad is als zij een op schrift gesteld stadsrecht bezit, kan leiden zal ik demonstreren aan wat Van Iterson meedeelt over de omwalling van Rhenen.

Laten we eerst beginnen met wat vaststaat: bisschop Jan van Arkel liet in 1346 uit eigen middelen de stad Rhenen versterken, aldus Suffridus Petri op de Bekroniek. Van Iterson leest meer dan er staat: hij interpreteert de veertiende-eeuwse tekst zo, dat bisschop Jan van Arkel een bestaande omwalling heeft verbeterd. Er staat evenwel (ik citeer de middelnederlandse versie uit de ed. Bruch, 1982, p. 183, - die niet afwijkt van het Latijnse origineel -):

‘In desen tiden als in den jaer ons heren 1346 op sunte-Servaesavent begonste bisscop Jan van Arkel die stat van Renen te muren mit sinen goede ende volbracht se als men noch scouwen mach.’

Waarom doet Van Iterson dat, terwijl in een andere bron, de *Tielse Kroniek*, zelfs sprake is van een eerste ommuring in 1346? Laten we hemzelf aan het woord en zien hoe hij zich eruit redt:

‘Ook hier weer het verhaal dat Rhenen in 1346 ommuurd is, doch thans met de toevoeging dat zulks toen voor de eerste maal geschiedde. Met het voorafgaande is dit alleen te rijmen indien men zich op het standpunt stelt dat Rhenen voordien op een andere wijze is versterkt geweest, namelijk met aarden wallen, pallissaden, houten muren, poorten en dergelijke.’ (p. 150).

Rhenen moet en zal een dertiende-eeuwse omwalling hebben gekend, zo niet van steen, dan toch tenminste van aarde en hout. Van Iterson draagt ter ondersteuning van zijn betoog twee hoofdargumenten aan. Het eerste is dat Rhenen in de dertiende eeuw als *oppidum* omschreven wordt. Deze Latijnse term kan wijzen op een veste of versterking en, inderdaad, soms is dit het geval. Van Iterson geeft enkele saillante voorbeelden, waarin het opgaat. Maar, het is nooit een doorslaggevend bewijs, omdat *oppidum* in de bronnen ook talloze malen gebruikt wordt in de betekenis van nederzetting met een stedelijk - niet specifiek ommuurd - karakter.

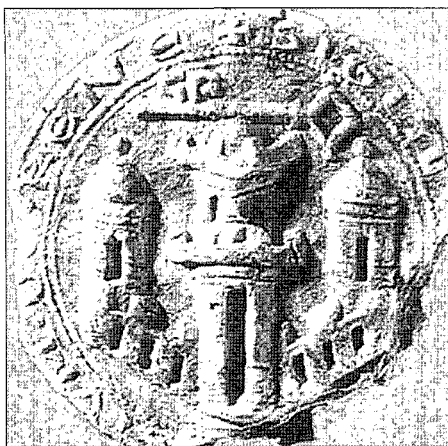
Zo worden de Brabantse plaatsen Tilburg en Oisterwijk in deze tijd *oppida* genoemd, terwijl vaststaat dat ze niet versterkt waren. Zij bezaten echter wel een

juridisch statuut. Het is deze betekenis die J.F. Niermeyer in zijn onvolprezen *Lexicon Minus* ook als mogelijkheid geeft.

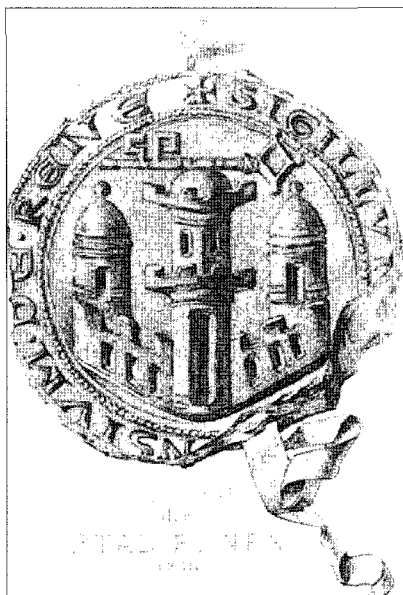
Met andere woorden: het voorkomen van de term *oppidum* in de bronnen kan zowel op een versterkte nederzetting als op een nederzetting met bepaalde privileges slaan. Uitgebreid onderzoek van andere bronnen - als die er zijn - zal moeten uitmaken of er sprake is van de ene of de andere betekenis.

Van Itersons tweede argument houdt verband met het grootzegel van de stad. Wat zien wij op dit zegel, waarvan de oudst bekende afdruk hangt aan een oorkonde uit 1258? Een burcht met drie torens en daarboven een sleutel. Het randschrift luidt: *'sigillvm.bvrgensivm.de.Rene'*

oftewel: zegel van de burgers van Rhenen. Op dit randschrift kom ik terug. Mij gaat het nu om de voorstelling van de burcht. Van Iterson volgt de Duitse stadshistoricus H. Planitz, die meent dat op zulke zegels een weergave van een werkelijke situatie is afgebeeld. Helaas wordt deze stelling door huidige sigillografen niet meer gedeeld: de voorstelling is een symbolische en duidt niet op de werkelijk-concrete toestand. Een voorstelling van een burcht, compleet met muren en torens, op een stadszegel is *an sich* geen bewijs, dat er ook metterdaad een omwalling of ommuring ter plekke bestond. Misschien een recht, claim op omwalling (ommuring)?

Het oudst bekende grootzegel van de stad Rhenen, van mei 1258. (Archief Duitse Orde te Utrecht, Inv. No. 1440).

Bovendien, het zegel van Rhenen is nog niet het zegel van de stad, maar van een groep mensen: de burgers, van een corporatie, zoals we zagen.

Als we nu beide argumenten als onvoldoende bewijskrachtig terzijde leggen, dan blijft alleen over de vooronderstelling dat de verlening van een stadsprivilege automatisch het recht op omwalling met zich mee zou brengen. Ook dat automatisme wordt niet meer aanvaard. Nota bene geeft Van Iterson ons zelf een voorbeeld, waaruit blijkt dat stadsrechtverlening en ommuring twee te onderscheiden zaken kunnen zijn. Bisschop Willibrandus van Oldenburg verleende in 1230 Zwolle een stadsrecht met de volgende woorden:

'de bevoegdheid om het genoemde dorp Zwolle tot stad te maken en haar met grachten en muren van hout of steen te versterken...'

Concluderend: er is geen enkel hard gegeven dat Rhenen vóór 1346 een omwalling heeft gekend. Maar wat is dan de betekenis van die muren en torens op het grootzegel van de burgers? Ik meen dat ermee een zekere mate van zelfbestuur, van autonomie in eigen kring wordt uitgedrukt. In een artikel in de bundel *Datum et Actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Amsterdam 1998, pp. 285-293) ga ik uitvoerig in op deze symbolische betekenis. Archeologisch onderzoek zal moeten uitmaken of er een dertiende-eeuwse omwalling (in welke vorm dan ook) bestaan heeft. Voorlopig zal men de opmerkingen uit de veertiende-eeuwse kronieken moeten nemen voor wat ze zijn!

We keren nog eenmaal terug naar de definitie van Van Uytven. Hij spreekt ook over een eigen mentaliteit, die aan diezelfde centrale functies te danken zou zijn. Rhenen levert ons hiervan een fraai voorbeeld.

Dat voorbeeld is het grootzegel van de stad, of nauwkeuriger gezegd, van de burgers. Er zijn zegels bekend, waarin niet de burgers, maar schout en schepenen of 'de stad' in het randschrift genoemd worden. In het laatste geval staat er dan: '*sigillum civitatis...N.*'

Voorbeelden hiervan zijn er te over: Oudewater, Utrecht, Dordrecht, Leiden, Middelburg. Is een zegel van burgers misschien iets bijzonders? Nee, want er zijn parallele gevallen bekend; Van Iterson noemt zelf Arnhem, Harderwijk, 's-Hertogenbosch, Roermond en Staveren. Hij zou bijvoorbeeld ook aan het grootzegel uit 1233 van de burgers van Nijmegen gedacht kunnen hebben. Er bestaan zelfs nog tussenvormen in de trant van: [zegel van] 'de burgers van de stad N.'

Ik heb nog geen uitgebreid onderzoek verricht, maar ik vermoed, dat er wel een zekere chronologie in de soorten randschrift (en dus zegels) valt aan te brengen. De jongste groep lijkt die, waarin sprake is van 'de stad', de oudste groep die van het burgerzegel. Waarom deze en geen andere chronologie?

De territorialisering van de stad als een geografisch bepaald gebied, dat zich in

toenemende mate van het omringende platteland onderscheidde, moet een latere fase in de stadsontwikkeling zijn geweest.

De oudste fase is dus niet die van de nederzetting, maar het geheel van de mensen die erin wonen; in het Duits: *Personenverband*. Dat geldt niet alleen voor wereldlijke, maar ook voor kerkelijke instellingen uit de Middeleeuwen.

Het mooiste voorbeeld in Nederland ligt bijna buiten ons land: Maastricht. Daar bestonden in de Middeleeuwen twee burgerijen, twee corporaties in één stedelijke nederzetting: de *universitas civium* van de keizer (later hertog van Brabant) en die van de bisschop van Luik. Zij kwamen voort uit clerus en horigen van de twee vroegmiddeleeuwse kerken, de Onze-Lieve-Vrouwe en de Sint-Servaas. De eerste kerk was van Luik, de tweede van het Rijk.

In Rhenen lijkt die oudste fase als een soort anachronisme te zijn blijven voortleven: het grootzegel is in gebruik gebleven tot ver in de zeventiende eeuw. Tussen haakjes: dat Rhenen ook de fase van territorialisering heeft gekend blijkt uit de veertiende-eeuwse ommuring - waarover we hiervoor spraken - en ook uit het gebruik van een stadszegel in de vijftiende eeuw (eerste gebruik van een geheimzegel met de stadspatrones Cunera: 1417 met als randschrift:

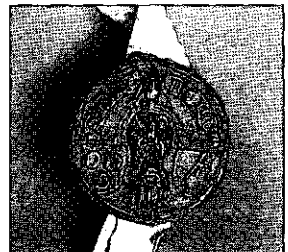
'secretvm civitatis Rene').

Ook in Rhenen is de stad de opvolgster van het geheel van de burgers geworden. Maar toch ook weer niet helemaal. De verzamelde burgerij blijft een zekere rol spelen. Haar belangrijkste taak is natuurlijk de jaarlijkse loting uit haar midden van negen burgers die een college moesten vormen ter verkiezing van twee burgemeesters en zes schepenen. Dit geschiedde ieder jaar. In de zestiende eeuw is dit kiescollege uitgebreid tot zestien man, vandaar het *'corpus ofte sestienen vande borgerije der stede Rhenen'*.

Soms zien we van tijd tot tijd ook nog een raad of raden optreden naast schepenen en burgemeesters, hetgeen in Rhenen ook het geval is geweest.

De Rhenense burgerij vormde dus een corporatie of *universitas*. Zij bezat een eigen zegel en was daarmee een erkende publieke rechtspersoon, een *persona publica*. Het recht van die publieke erkenning lag bij de (stads/)landsheer, in dit geval de bisschop van Utrecht. Dikwijls is deze erkenning niet schriftelijk, maar mondeling gegeven. Dat kan in Rhenen ook het geval zijn geweest.

Tot voor kort dachten we dat de stadsprivileges, zoals Rhenen die in de dertiende eeuw en later verkreeg,

Secretzegel van Rhenen, 1552, met stadspatrones Cunera.

uitgingen van de stadsheer en aan zijn initiatief te danken waren. Totdat J. Kruisheer, de bewerker en uitgever van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, met kracht van argumenten aantoonde, dat in veel Hollandse en Zeeuwse steden het initiatief uitging van de burgers. Wel werd het uiteindelijke resultaat aangekleed in de vorm van een grafelijke gunst, maar altijd ging er hard onderhandelen aan vooraf. We zitten in Rhenen met een extra moeilijkheid, omdat de dertiende-eeuwse optekening van het stadsrecht, zoals bekend, al in 1400 verbrand was en we met een vroeg-vijftiende-eeuwse herbevestiging zonder volledig gelijklopende tekst te maken hebben. Toch zijn we, met Kruisheers onderzoek voor ogen, genoodzaakt om ook zijn invalshoek voor Rhenen te overwegen. Het door keizer Karel V verleende privilege van de instelling van een paardenmarkt (1552) gewaagt van verzoekers in de algemene overwegingen aan het begin van de oorkonde.

Als we tenslotte de nieuwe optiek proberen te reconstrueren, dan krijgen we een beeld van een groep mensen, wonende te Rhenen en omgeving, die naar de bisschop zijn getogen om van hem toestemming te krijgen zich tot een corporatie om te vormen. Omdat zij, en niet andere plattelanders, dit recht (en waarschijnlijk nog andere privileges) krijgen, ontstaat hiermee een verschil in status tussen de burgers en de plattelanders die geen burgerrecht hebben. Dat onderscheid zal in de loop van de tijd alleen nog maar groeien, zeker bij de intrede van de fase van de territorialisering.

Van Iterson heeft gelijk als hij zegt dat de nieuwe stadsgemeente zich over en tussen de bestaande plattelanderverhoudingen gevleid heeft, verhoudingen die overigens gewoon bleven bestaan, voorzover zij niet door nieuwe stedelijke voorrechten overruled werden. Hij heeft niet gelijk als hij stelt dat de stad Rhenen uit een mark is ontstaan. Alle bronnen die wijzen op het bestaan van een marke of maalschap dateren uit de veertiende eeuw of later; een tijdstip, waarop de stadsvorming al meer dan een halve eeuw oud was. Ook op dit punt heeft het moderne onderzoek de auteur van *De stad Rhenen* ingehaald.

De marke is, zo weten wij al sedert het onderzoek van onder anderen B.H. Slicher van Bath, geen eeuwenoud, Germaans genootschap dat zijn ontstaan te danken zou hebben aan het hofstelsel. Integendeel, in de dertiende eeuw pas sloten belanghebbenden zich aaneen tegen een toenemende druk op het collectieve gebruik van de gemene gronden. Het ligt meer voor de hand te veronderstellen dat de burgers van Rhenen zich later als zo'n organisatie hebben geconstitueerd. Vandaar het relatief grote belang van de corporatie van de burgers.

--- --

Deze tekst is de weerslag van een voordracht, door prof. dr. P. Leupen gehouden op het mini-symposium van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, op zaterdag 18 oktober 1997 ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van de vereniging.

De Rhenense ondergrondse

Ton van Drunen

De novice

De jonge non keek met een onzekere blik in haar ogen naar de zware eikenhouten deur voor haar. Vanaf het ogenblik dat zij als novice was ingetreden had zij moeite gehad met de taak die de priorin haar had toebedacht. Elke keer als zij de verlichting in de onderdoorgang moest verzorgen be kroop haar een gevoel van onbehagen. Ook nu weer moest zij zich vermannen om de klink omhoog te doen.

Een plotselinge vlaag van kille, naar tras ruikende kelderlucht deed haar even huiveren. De paar treden die naar omlaag voerden waren nauwelijks te zien in het flakkerende licht. Om de paar meter bevond zich een nisje in de van ruwe kloostermoppen opgetrokken muur. In elke uitsparing stond een olielampje dat een onzeker licht over de kelderwanden wierp. De kleine geglazuurde vloertegels waren op dit ogenblik zelfs helemaal niet zichtbaar.

Voorzichtig snoot zij de lont van elk lampje tot op de juiste lengte en vulde vervolgens het bakje bij uit haar oliekan van hardgebakken aardewerk. Het secure werkje verrichtte zij moeiteloos en al gauw dwaalden haar gedachten af.

Alweer bijna tien maanden geleden, in het jaar onzes Heren 1465, had zij met haar moeder aan de buitenpoort van het Agnietenconvent in haar geboortestad Rhenen gestaan. Via de zorgvuldig onderhouden kloostertuin hadden zij het kleine stenen gebouw betreden. Al spoedig stonden zij oog in oog met de priorin.

Nadat de leidster van het klooster zich overtuigd had van de juiste intenties van Aleidis van Meerten en van de instemming van de moeder had het jonge meisje zich aan de zorgen van de oude, wijze vrouw toevertrouwd.

De priorin had Aleidis gewezen op de problemen die haar te wachten stonden. Als een in rijkdom en voorspoed opgegroeid meisje van goede huize zou het haar zwaar vallen om de gelofte van armoede gestand te doen. Vandaar de proeftijd van een jaar die zij als novice in het convent zou doorbrengen. Daarna zou zij beslissen of zij in het voetspoor van de heilige Franciscus van Assisi zou treden, of dat zij haar bestaan in de wereld buiten de vrouwengemeenschap weer zou opnemen.

Kort daarna had zij haar wereldse kleding afgelegd in ruil voor het eenvoudige novicenhabijt. In overleg met de priorin had zij besloten om haar adellijke familienaam voor de duur van haar kloosterbestaan te verwisselen voor het simpele 'zuster Ursula'. Vervolgens was zij voorgesteld aan haar toekomstige "zusters" tijdens een plechtige dienst in de Agnietenkapel die op het kloosterterrein stond.

En nu was zij al zover, dat zij over enkele maanden een definitief besluit zou moeten nemen.

Een moeilijke beslissing, want ondanks het voorbeeld van de toegewijde, ijverige nonnen die hun leven schijnbaar moeiteloos in dienst des Heren stelden en ondanks haar aanhankelijkheid aan het soms strenge, maar altijd rechtvaardige en goedmoedige "meysterke", zoals de kloosterzusters de priorin met milde spot onder elkaar noemden, werd zij nog regelmatig bekropen door gevoelens van heimwee naar het onbekommerde leven in het grote stenen huis aan de zandweg tussen Rhenen en Achterberg.

Met moeite voldeed zij aan de plicht om alle bidstonden, van de metten in het holst van de nacht tot de completen voor het slapen gaan, te vervullen. Acht maal per etmaal, elke dag weer. En zeker het opgeven van haar eigen identiteit was een zwaarder offer geweest dan zij aan wie dan ook zou willen toegeven.

Natuurlijk bood ook het kloosterleven prettige momenten. Ondanks hun geloofsijver mochten de nonnetjes in hun schaarse vrije tijd of tijdens het volbrengen van hun huishoudelijke plichten, graag wat babbelen.

Op het ogenblik hield vooral het gerucht, dat het Agnietenconvent alle grond tussen de Kerkstraat, de Lange Herenweg en de stadsmuur in bezit had gekregen hen bezig. Zou heer David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, het verlangen van de kloosterleiding inwilligen om een nieuw en groter klooster in Rhenen te doen verrijzen?

Als ondeugende kinderen hadden ze gegniffeld toen de heren van de Duitse Orde het stuk grond dat aan het Duitse Huis grensde aan het Agnietenconvent verkochten onder de stricte voorwaarde dat bij de toekomstige bouw van een nieuw klooster de westmuur geen vensters of gaten mocht vertonen. Was dat soms om de zusters te beletten de oude heren stiekem te begluren?

Immiddels was zuster Ursula bij de scherpe bocht in de gang aangekomen. En net als altijd moest zij een aarzeling overwinnen voor zij verder ging. Zij zond een schietgebedje op naar de heilige Agnes, de beschermvrouwe en naamgeefster van de orde der Agnieten.

Beter dan de gevaren te duchten die mogelijk om de hoek loerden, zou zij een voorbeeld moeten nemen aan de heilige die onder de wrede Romeinse keizer Diocletianus ter dood was gebracht. Hoe vaak had zij huiverend het verhaal aangehoord op welke manier Agnes op de brandstapel was gebracht, hoe de vlammen geen vat kregen op het jonge lichaam en hoe de scherprechter haar tenslotte naar het blok had gesleurd en met één houw van zijn beulzwaard onthoofd had?

Zou zij, Ursula, door haar aarzelingen en besluiteloosheid de aandacht van de Boze niet op zich richten? Zou zij in het duister van de laatste meters van de onderdoorgang plotseling oog in oog staan met Mephisto, de gehoornde, het wezen met de bokkepoot? Zou hij haar twijfel over de te kiezen weg niet aangrijpen om haar van de Here God los te scheuren?

Met trillende handen bracht zij de laatste oliepit in orde voor zij haastig de deur opende naar het torentje, dat korte tijd terug speciaal voor de Agnieten aan de Cunerakerk was aangebouwd. Bijkans struikelend over haar eigen voeten besteed zij de treden om in de gewijde stilte van de reusachtige ruimte tot rust te komen. Zij knielde op de nonnengaanderij hoog boven de kerkvloer en sprak een dankgebed uit in de richting van het altaar.

Arglistige Agnietjes

Het verhaal van het Agnietenconvent te Rhenen is in dit tijdschrift al vaker ter sprake gekomen. Veel van wat volgt is dan ook ontleend aan de artikelen van de heren A.J. de Jong en J. Mom. Daar niet iedere lezer over de jaargangen 1988, 1989, 1991, 1993, 1994 en 1996 van Oud-Rhenen beschikt, dus toch maar een korte samenvatting.

Op 12 februari 1388 wordt voor het eerst gewag gemaakt van een zusterhuis en wel aan de westzijde van de Kerkstraat (nu Torenstraat) ter hoogte van het toenmalige kerkhof aan de noordwestelijke kant van de Cunerakerk.

Het gaat hier kennelijk niet om een nonnenklooster, maar om een tehuis voor vrouwen die zich gezamenlijk dienstbaar willen maken aan God. Zij legden dan ook geen van de drie geloften af waardoor echte religieuzen zich gebonden achtten aan een leven van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid aan God. De kerkelijke hiërarchie tot en met de paus toe vreesde voor teveel dwalingen in de leer en wilde door een onderzoek van de inquisitie, de kerkelijke rechtbank, haring of kuit. Het hele onderzoek werd opgehangen aan de vrees voor ketterij. Naar de mening van de gezagsdragers werd namelijk het soort instellingen, waartoe ook het Rhenense zusterhuis behoorde, wel erg populair. De "susteren" werden dan ook al spoedig gedwongen zich aan een van de drie klooster-geloften te onderwerpen.

Kennelijk is het episcopaat voldoende gerustgesteld, want in 1410 krijgen zij dankzij de laatste wil van een Utrechtse domkanunnik de gelegenheid om op hun terrein een kapel te bouwen. Het feit dat de overledene toevallig Wouter van Renen heet zal aan dit blijf van goedertierenheid niet vreemd zijn. In hetzelfde jaar bekrachtigt Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, het testament en verheft het zusterhuis tot een convent, een echt klooster dus.

Uit de akte van 3 december 1430 blijkt dat de 'susteren' niet slechts een 'huys en hofstede, ghelegen an den Kerckhoeve tot Rienen' bewonen, maar dat dit verblijf bovendien van steen is. Voorwaar een vorstelijk onderkomen in een tijd dat de meeste woningen van hout waren.

De archieven uit deze lang vervlogen tijden liegen er niet om: de vrome dametjes ontpoppen zich als projectontwikkelaars avant la lettre en beheersen het spel van

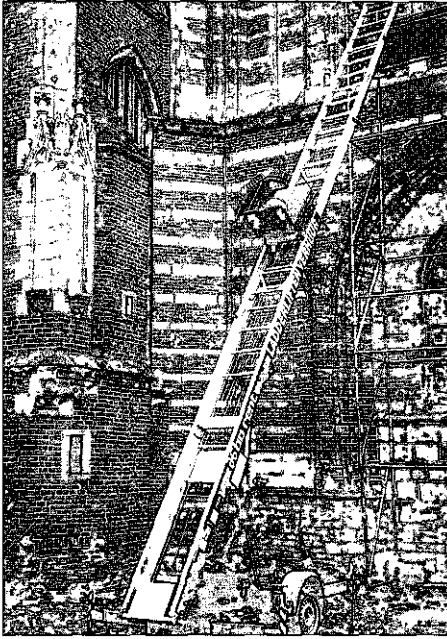

Het bekende torentje tegen de westmuur van de Cunerakerk waarop de onderaardse gang aansloot.

landje-pik tot in de finesses. Tegen 1470 is de hele zuidwesthoek van Rhenen, begrensd door de Kerkstraat (nu Torenstraat), de Lange Herenstraat (nu Frederik van de Paltshof) en de stadsmuur, in hun bezit.

Het viel te verwachten: op 11 januari 1470 krijgen onze arglistige Agnietjes verlof van bisschop David van Bourgondië om een nieuw onderkomen, een klooster met kloosterkerk, te bouwen. Dit ongetwijfeld nog rianter verblijf verrees ongeveer op de hoek van de huidige Frederik van de Paltshof en de Torenstraat, precies tegenover het bouwhuis (stadsboerderij) dat zij keurig op tijd in 1469 hadden verworven.

Hun diplomatieke talenten mogen tenslotte blijken uit het feit dat zij, naar onze voorlopige bevindingen, als enige kloosterorde in Nederland in 1465 van het stadsbestuur het privilege kregen, om het eerste convent door een onderaardse gang met de Cunerakerk te verbinden, in 1470 gevolgd door het voorrecht om van het nieuwe klooster een onderaardse verbinding te laten graven naar de bovengenoemde stadsboerderij. Het extra torentje aan de westmuur van de Cunera, zal ook in deze periode aan het bouwwerk zijn toegevoegd. In deze toren leidde een wenteltrap van

Aanleg van de nieuwe sprinkler-installatie in de Cuneratoren.

de onderdoorgang naar een gaanderij waarvandaan de nonnen, ongehinderd door het gewone volk, de kerkdienst konden volgen. Een soort engelenbak dus.

Hoe het onze Agnietjes verder ging laat zich slechts raden.

De 15e eeuw was een periode van strijd, ook, maar niet uitsluitend, om de Utrechtse bisschopszetel. De Betuwse bruut Steven van Lienden veranderde rond 1400 zijn uitzicht op de overzijde van de Rijn door Rhenen in de as te leggen, waardoor de historische skyline, wij geven het toe, ingrijpend veranderde. Naar verluidt werden slechts de Cunerakerk en de Commanderij van de Duitse Orde gespaard. Ook onze kloosterjoffers zal het vuur na aan de schenen zijn gelegd.

Dezelfde David van Bourgondië die in 1470 verlof tot de bouw van het nieuwe klooster had gegeven, was in de bisschopsstad bepaald niet geliefd. Hij was immers pas na de nodige strijd aan de macht gekomen? In Rhenen werd hij daarentegen door de inwoners als dat zo uitkwam met het nodige klaroengeschal verwelkomd.

De Utrechtenaren maakten zich in 1483 bij een nachtelijke aanval meester van onze stad en joegen alle aanhangers van David over de kling. Wij kunnen slechts vermoeden dat ook onze Agnietjes het zwaar te verduren hadden.

Een bekend schilderij in het Rijksmuseum (in het oude raadhuis van Rhenen vindt

u de kopie) toont ons hoe in 1499 de "Kleefsen" de stad op vuurvastheid wilden testen. De zusterkens zullen wederom niet slechts met de schrik vrijgekomen zijn. Voegen wij hier nog een serie rampen van "kleinere" omvang, zoals de Hervorming na 1517 en de doortocht van de Gelderse deugniet Maarten van Rossum in 1527 aan toe, dan verbazen wij ons nauwelijks over het feit dat van het klooster en zijn bewoonsters weinig meer gehoord wordt.

Dat Frederik van de Palts, onze fameuze Winterkoning, in de jaren 1625-1629 de kloostergoederen tegen een volledig fictieve som gelds van de Gedeputeerde Staten van Utrecht overnam doet ons weten, dat het met de oude koopmansgeest van de Agnietjes al sedert en zeker ook dóór de Hervorming afgelopen was.

Archeologische waarnemingen

Last but not least, de oorzaak van de hernieuwde belangstelling voor de Agnieten, voor hun convent en vooral voor de beide onderaardse kloostergangen.

De Koningshof

Tegen het einde van september van 1998 startten de werkzaamheden in verband met de aanleg van een nieuwe sprinklerinstallatie in de Cuneratoren. Op de 24ste van die maand werd daartoe een sleuf gegraven langs de huizen aan de noordzijde van de Koningshof.

De Werkgroep Archeologie Rhenen (WAR) kreeg de aanleg van de nieuwe waterleiding tijdig in de gaten, doch door de omstandigheden gedwongen beperkte de archeologische begeleiding zich tot het onderzoeken van het stort. Op aanwijzing van enkele aanwonenden werd naast wat betrekkelijk recent schervenmateriaal ook een zwaar gecorrodeerd muuranker geborgen. Een verband met de tweede wereldoorlog lag voor de hand.

Het oude kerkhof

Een tweetal grondwerkers deelde mee dat op de daaraanvolgende maandag een grote put op de hoek van de Torenstraat en de Koningshof gegraven zou worden. Beide mannen waren bereid om eventuele vondsten voor de werkgroep apart te houden. Daar het niet denkbeeldig was dat de graafwerkzaamheden het oudste kerkhof van Rhenen zouden aansnijden hielden WAR-leden een en ander in de gaten en brachten de gemeente op de hoogte van hun vermoedens.

Enig literatuuronderzoek leverde immers op dat begravingen, aanvankelijk in de kerk, later op het kerkhof rond de Cunera, vanaf ± 1828 sterk aan banden werden gelegd. Vanaf ongeveer bovengenoemd jaar werden overledenen ter aarde besteld op de begraafplaats aan de Herenstraat, even voorbij de Bergpoort. Het bovenstaande

Een klein deel van het gewelf van de onderaardse gang tussen het oudste klooster en de Cunerakerk.

doet vermoeden dat de door het huidige graafwerk eventueel aangetroffen skeletresten uit de periode van vóór 1828 zouden stammen.

Op grond van slechts enkele scherven, wat steeltjes van Goudse pijpen en, vreemd genoeg, enige dierenbotten en een paardenkies hoefde de werkgroep echter niet naar huis te schrijven over haar spectaculaire vondsten.

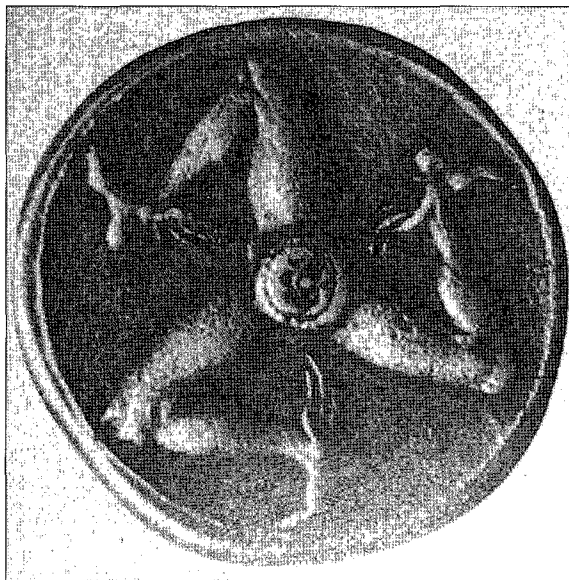
Wel trof een der grondwerkers een stenen belemmering aan op een dieper niveau dan waarop de nieuwe waterpomp geplaatst moest worden, maar omdat er geen noodzaak was dit weg te breken liet hij alles zitten en dekte het geheel weer toe.

De kloostergang

De bouwer van de sprinklerinstallatie had inmiddels aan de noordzijde van de Cuneratoren een flinke put gegraven. Hierin troffen leden van de werkgroep een

Op de knoop een afbeelding van 3 rondgaande gestyleerde figuurtjes.

Munt uit Magna Graecia (Zuid-Italië) met daarop het symbool van de eeuwige kringloop van licht en leven.

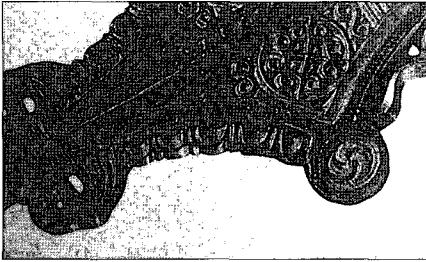
gewelf aan dat ongetwijfeld het dak van de middeleeuwse onderdoorgang van het oudste van de twee Agnietenkloosters naar de Cunerakerk moest zijn.

Daar de leidingen voor de installatie spijtig genoeg door het restant van deze gang gelegd zouden worden, werd allereerst een later aangebrachte versterking van het oorspronkelijke gewelf verwijderd, waarna een viertal gaten geboord werd van gemiddeld 15 cm doorsnede om de buizen doorgang te verlenen. Enkele dagen later bleek dat bij vergroting van de bouwput een flink gat in het dakgewelf van de onderdoorgang gestoten was.

Naar de mening van de WAR had, met wat meer aandacht voor de weinige middeleeuwse resten in onze stad, door de gemeente Rhenen een alternatief voor deze overbodige vernieling gekozen kunnen worden.

De vondsten

Het vondstmateriaal uit het stort beperkte zich aanvankelijk tot een aantal kloostermoppen. Ze werden geborgen omdat op grond

Detail van een broche uit de Noormannentijd met rechtsonder de gestileerde weergave van de eeuwige cirkelgang van het zonnrad en het leven.

van de afmetingen, de kleur en het baksel mogelijk iets gezegd zou kunnen worden over de periode waaruit ze stamden. Heel wat meer opzien baarde een bronzen voorwerpje, waarvan hierbij een afbeelding.

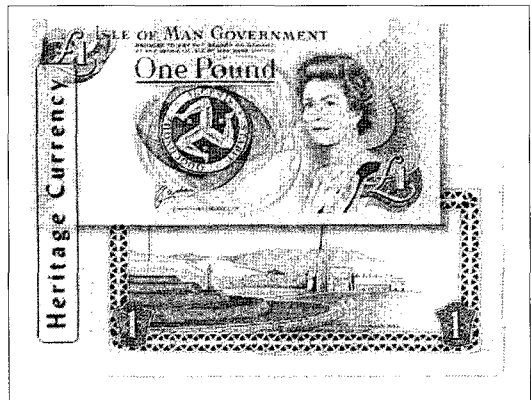
Na reiniging blijkt het aan één zijde een wel zeer bijzondere versiering te hebben. De doorsnede van het geheel is ± 2 cm en de hoogte bedraagt 3 mm. De achterzijde is hol en de rest van een metalen aanhechting wijst op een oogje of pinnetje;

m.a.w. het gaat hier om een knoop of een stuk leerbeslag.

De afbeelding herinnert aan Keltische motieven, maar het gaat te ver om een datering uit de Keltische periode voor te stellen en dat zeker niet als de context veeleer laat-middeleeuws is. De voorstelling is bekend: de zogenaamde triskeles of triskelion is een motief dat in vele culturen voorkomt. Het stelt in deze gestileerde vorm de eeuwige kringloop van licht en leven, maar tevens de wenteling van de zon vanaf zijn opgang via het zenith naar de zonsondergang voor. Behalve dit driebenige symbool kennen we ook het vierbenige, oftewel de swastika, beter bekend als hakenkruis. De (Neo-)Nazi's zijn voorlopig de laatsten die er wat mee van doen hadden en hebben. Op een munt uit Magna Graecia of Groot-Griekenland (Sicilië en Zuid-Italië tijdens de Griekse kolonisatie) komen we de triskeles ook al tegen, maar nu duidelijk in de vorm van drie rondrennende beentjes met een zon als middelpunt (triskeles betekent dan ook: 3 beentjes).

Bekijken we de afbeelding van een broche uit de Vikingtijd, dan zien we rechtsonder een verdere stilering van hetzelfde motief.

De heer A.J. de Jong, bestuurslid van onze vereniging, herinnerde zich ooit de vlag van het eiland Man, met

Ook op de bankbiljetten van het eiland Man ziet men het vermeende Vikingsymbool terug.

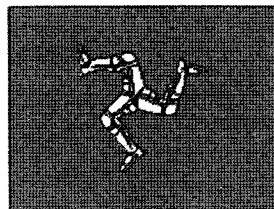
(alweer) een triskelion te zijn tegengekomen. En inderdaad, op zowel de vlag als het geld van dit eiland in de Ierse Zee komt het symbool voor, ditmaal een drietal benen in ridderharnas. In de begeleidende tekst vinden wij, dat de voorstelling waarschijnlijk op de Vikingen teruggaat.

Niet onmogelijk, als wij bedenken dat de Vikingen of Noormannen in de 9e en 10e eeuw over een aanzienlijk deel van Groot-Brittannië heersten.

Deze relatie met onze Engelse overburen bracht ons op het idee, dat rond 1794/1795 de restanten van het paleis van de Winterkoning als noodhospitaal dienden voor enkele honderden Britse soldaten die gewond waren geraakt in de strijd tegen de Franse legers van Napoleon. Zou het mogelijk kunnen zijn dat ons bronzen voorwerp de knoop van een Engels uniform uit die periode is? Een brief vergezeld van een foto aan het Legermuseum in Delft lokte een snel maar sneu antwoord uit: onmogelijk!

Na enkele weken speurwerk zijn we dus op ons uitgangspunt terug: buitengewoon nieuwsgierig, maar geen idee van wat het kan zijn. Suggesties omtrent de herkomst van het kleinood worden dan ook gaarne door de WAR ingewacht!

Isle of Man

De vlag van het eiland Man in de Ierse Zee. Het symbool van de drie ridderbenen in harnas is mogelijk ontleend aan de Vikingen die ooit over het eiland heersten.

Samenvatting en aanbeveling

In het najaar van 1998 werden door de WAR de resten van de ondergrondse kloostergang van de oudste van de twee Agnietenkloosters naar de Cunerakerk herontdekt. De juiste ligging werd in tekening gebracht. Uiterst betreurenswaardig is het dat bij de aanleg van de sprinklerinstallatie voor de Cuneratoren dit laat-middeleeuwse cultuurhistorische monument nodeloos beschadigd werd.

Gelukkig kan de gemeente zich revancheren. Immers, zeer binnenkort wordt het straatbeeld van de oude Rhenense binnenstad op vrij ingrijpende wijze verfraaid. Hiertoe krijgt o.a. de directe omgeving van de Cunerakerk een historisch verantwoord aanzicht, mede door het vervangen van het huidige plaveisel. Nu de ligging van de kloostergang bekend is, zou met weinig extra kosten een deel zichtbaar gemaakt kunnen worden door het meest ongeschonden stuk opnieuw te ontgraven en met een dekplaat van speciaal glas af te dekken. Bovendien zou vanaf de noordwestzijde van de kerk naar de overzijde van de Torenstraat met een contrasterende kleur klinkers het complete tracé van de onderdoorgang aangegeven

kunnen worden. Een plaquette met een begeleidende tekst zou het geheel op fraaie wijze kunnen completeren.

Literatuur

1. Iterson, W. van, *Het Rhenense Agnietenconvent en zijn onderaardse gangen*, in: Jaarboekje Oud Utrecht 1952, uitgave van de vereniging, Utrecht 1952.
2. Jong, A.J. de, *Achtergrond en ontstaan van het Agnietenconvent te Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1988-2.
3. Mom, J., *Archeologisch-Bouwhistorisch Onderzoek in de tuinen van de Villa van Tandarts van der Spoel aan 't Hof te Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1989-2.
4. Jong, A.J. de, *Het Agnietenconvent te Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1991-1.
5. Deys, H.P., *Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen in 1992*, in: Oud-Rhenen 1992-3.
6. Jong, A. J. de, *Opgravingen in de binnenstad van Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1993-2.
7. Deys, H.P., *De straten- en wegnamen van Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1994-3.
8. Deys, H.P., *De straten- en wegnamen van Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1996-1.
9. Combrink, J., *Rhenen van vestingstad tot grebbestad*, Zaltbommel 1981.
10. Delfin-van Mourik Broekman, Ch. H., *Nog eens een gang te Rhenen*, in: Oud-Rhenen 1996-2.

Smissaert

en het huis, de steeg en de put van de generaal

Willem H. Strous

Op zoek naar gegevens voor mijn artikel over Jacob van Manen Adriaanszn¹ stuitte ik onlangs in de archieven van de Staten-Generaal op een luitenant-generaal met de naam Smissaert². Omdat Rhenen decennia lang een familie Smissaert heeft gekend, een vooraanstaande familie die van eind 17e eeuw tot eind 18e eeuw tot driemaal toe de schout of hoofdofficier van de stad leverde, was mijn belangstelling gewekt. Want zodra de Generaalspuit, een van de waterputten die Rhenen in vroeger dagen kende, of de Generaalsteeg, nu de Muntsteeg, ter sprake komt, wordt verwezen naar Hendrik Smissaert, de derde schout of hoofdofficier van zijn geslacht. Nu heb ik altijd al getwijfeld aan de vanzelfsprekendheid waarmee de begrippen schout en generaal door elkaar worden gebruikt; want een schout is een plaatselijke rechter en van een generaal verwacht ik dat die als veldheer met zijn troepen van garnizoen naar garnizoen trekt, dan wel op veldtocht is en daar tussendoor op zijn landgoed verblijft. Twee totaal verschillende beroepen dus.

Zou er verwantschap bestaan tussen deze luitenant-generaal en “onze” Smissaerts, van wie Hendrik Smissaert een van de bekendste is geweest? En zou deze luitenant-generaal in Rhenen hebben gewoond? Is het dan wel juist om de naamgeving van de generaalspuit, en ook de Generaalsteeg, toe te schrijven aan Hendrik Smissaert die nooit de Republiek als militair heeft gediend?

Vragen die een nader onderzoek rechtvaardigden.

Allereerst is daar het journaal. Op het perkamenten omslag staat:

“Journaal van den Lieutenant Generael Smissaert; gecommandeert hebbende het auxiliair Corps Troupes van den Staat aan den Neder-Rhijn in het jaar 1745”.

Op het eerste blad wordt vermeld:

Exhibitum den 7 Januarij 1746

Journaal

Gehouden door mij ondergeschreeve Jan Carel Smissaert

Lieutenant Generaal en Collonel van een Regiment Infanterije

Geduurende den tijd, dat het Corps Troupes van den Staat in Duijtsland gecommandeert hebbe, beginnende met den 2. Januarij 1745, als wanneer tot Maestricht gearriveert ben.

Als Jan Carel Smissaert in Maastricht aankomt, draagt hij de instructies van de Raad van State bij zich³. De Raad heeft op zaterdagmiddag 19 december 1744 een buitengewone vergadering belegd om de patenten uit te vaardigen waarmee de regimenten toestemming kregen om naar de Nederrijn en Westfalen op te trekken. Ook werd besloten dat aan iedere man 25 scherpe schoten en 3 vuurstenen moest worden uitgereikt.

Het journaal eindigt met:

Den 4e December (=1745)

Deese morgen ben ik met mijn Adjudant Generael
Weijnghuijsen van Maestricht na Holland vertrocken.

Later is er aan toegevoegd:

Hiermede hope ik ten genoegte van UwHoogh Mogende voldaan te hebben aan de Resolutie van UwHo:Mog.e van den 15e December 1744, kunnende Uw Ho:Mog.e verseekert sijn, dat altoos het Intrest van den lande en het wel-sijn der troupes, onder mijne Ordres gestaen hebbende, in het Oogh hebbe gehouden.

Actum den 7e Januarij 1746

w.g. J.C. Smissaert

Het journaal telt 180 folio's voor en achterzijde, vaak dicht beschreven. Het geeft een minutieus verslag van alle besluiten die de generaal moest nemen; van de orders die naar de verschillende legeronderdelen verstuurd werden; kortom, de dagelijkse beslommeringen van een veldheer. Maar bijvoorbeeld ook dat hij zijn opwachting had gemaakt bij de Keurvorst van de Paltz. Het begint met:

Den 2e Januarij - Ben ik tot Maestricht gearriveert.

Dan volgt de marsvolgorde, nadat het leger in vier divisies is verdeeld. Men trekt o.a. naar Neuss en Keulen; later in het verslag blijkt men in Heidelberg te zijn, in Koblenz, Frankfurt etc.

Den 4e Januarij: is de eerste Divisie uijt Maestricht gemarcheert

Den 5e: Sijn de routes voor 't Regiment van den Collonel Smissaert na Venloo gezonden, om den 8e uijttemarcheeren.

Musketier van het Staatse regiment te voet Doys. (Ordre und Worter von Commando etc.; Bibliotheek Legermuseum, Delft, signatuur P 451)

De 10e is dit regiment Smissaert in Stadt Kempen gelegerd. Op 27 oktober 1745 krijgt deze kolonel Smissaert de opdracht om, met zijn regiment Walen, na de Duitsland-operatie, naar Nijmegen op te trekken⁴. Er is dus nog een Smissaert, hoewel geen generaal, in Staatse dienst die heeft meegedaan aan deze veldtocht. En in dezelfde jaren wordt Hendrik Smissaert in Rhenen al vermeld als secretaris, raad en burgemeester, maar nog niet als schout of hoofdofficier.

Wie was toch de Smissaert die dit Journaal heeft geschreven?

Joan Carel de Oude

Van der Aa is zeer uitvoerig met zijn beschrijving van Joan Carel Smissaert, heer van Sandenburg. Hij werd geboren op 19 mei 1684 als zoon van Joan Carel Smissaert en Constantia

Coymans. (Wij zullen hem de Oude noemen om naamsverwarring met zijn neef, zie verderop in dit verhaal, uit te sluiten). Hij werd militair en nam deel aan de vele veldslagen en belegeringen in de Spaanse Successieoorlog (1701/1702 -1713/1714), die de Republiek, samen met Engeland en Oostenrijk, in de Zuidelijke Nederlanden met Frankrijk uitvocht. In de slag van Malplaquet (1709) onderscheidde hij zich dusdanig dat hij door generaal Cornelis graaf van Nassau, heer van Woudenberg tot adjudant-generaal werd benoemd. In die kwaliteit mocht hij het heuglijke nieuws van de capitulatie van Aire overbrengen aan de Staten-Generaal die hem daarvoor

Piekenier van het Staatse regiment te voet Doys. (Ordre und Worter von Commando etc.; Bibliotheek Legermuseum, Delft, signatuur P 451

beloonden met een gouden medaille. In de daaropvolgende periode van vrede vervolgde hij zijn carrière. Per 16 juli 1711 werd hij kapitein met de rang van luitenant-kolonel bij het regiment Nationalen Nr 12. Per 13 maart 1725 stapte hij over, onder gelijktijdige bevordering tot kolonel, naar het regiment Nationalen Nr 3 waarvan hij tevens regimentscommandant werd. Op 1 januari 1742 werd hij, met 12 anderen, bevorderd tot luitenant-generaal der infanterie; van die 12 werden er in 1747 5 bevorderd tot generaal, 4 waren inmiddels overleden onder wie onze Johan Carel, 1 zat een levenslange gevangenisstraf uit, en van 3 is het lot onbekend. Maar voordien, in 1744, was hij aan het hoofd van zesduizend man naar Engeland overgestoken om de koninklijke legermacht aldaar bij te staan tegen de Schotse rebellen. Nadat hij van zijn veldtocht langs de Rijn in Duitsland (1745), die een onderdeel vormde van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), was teruggekeerd, onderscheidde hij zich in de slag bij Rocourt (11-10-1746). Daarna kreeg hij zijn, naar wat later zou blijken, laatste opdracht ondanks het feit dat hij al redelijk op jaren was. Aan het einde van deze Successieoorlog vielen de Fransen Staats-Vlaanderen binnen en hij werd benoemd tot bevelhebber van de troepen in Zeeland. Hij maakte het einde van deze oorlog niet meer mee want hij stierf vrij plotseling en onverwacht

Grenadier van het Staatse regiment te voet Doys. (Ordre und Worter von Commando etc.; Bibliotheek Legermuseum, Delft, signatuur P 451

na een korte, hevige ziekte op 28 augustus 1747 in zijn hoofdkwartier in Kapelle waar hij in de kerk, in het graf van de familie van Tuyll van Serooskerken, werd begraven⁶. Waarom hij in deze graftombe werd bijgezet is niet duidelijk; waarschijnlijk was er gewoon geen tijd om zijn stoffelijk overschot naar elders, bijvoorbeeld Utrecht of Rhenen, over te brengen, en was dit een plaats die overeenkwam met zijn rang en stand. Het was op zijn begrafenis, op 2 september 1747, een drukte van belang in Kapelle waar de dorpsbewoners met verbazing en ontzag naar moeten hebben gekeken⁷:

Deszelfs Lyk is den 2 dezer in de Kerk van Kapelle, onder de Graftombe van den huize van Tuil van Serooskerken ter aerde besteld, zijnde de Lykstatie geschied in de volgende orde; 1. Een Officier en 24 Dragonders te paerd. 2. Vyf stukken kanon met de noodige Kanonniers en Artilleristen, en een Officier aen het hoofd. 3. Het Bataillon van Veldman. 4.

Vier sergeanten, houdende de hellebaerden met de punt naer de aerde gekeerd. 5. Twee tambour-majors. 6. Het lyfpaerd van wylen den generael Smissaert, met zwarte tuigen en chabrak, en geleid door twee stalknechts. 7. Een gedeelte der domestiquen van den overledenen. 8. De overige domestiquen. 9. Het lyk van den

Luitenant-generael, gedragen door sergeanten, wordende de hoeken van het rouwkleed opgehouden door vier kapiteins, om dat er geen generaelspersonen waren, die zulks anders zouden hebben moeten doen. 10. De Luitenant-kolonel van Arkel, Adjutant-Generael van den Prins Stadhouder, in den diepen rouw, als de naeste bloedverwant. 11. Alle de Adjudanten, Kwartiermeesters, Ingenieurs en alles wat tot den groten staf-major behoort. 12. De Generael Major Zoute, aen het hoofd van alle de Officiers der verscheide Regimenten, zoo Engelsche als andere, die op dit Eiland leggen. Alle de Officiers hadden zwarte sjerpen om het lyf geslagen; de sergeanten, kannonniers en bombardiers hadden cokardes van zwarte krip aen den arm, en de vendels, hellebaerden, trommels, pypers, enz. waren insgelyks met zwart bekleed. Toen het Lyk in 't graf werd gezet, werd het kanon 3 malen losgebrand.

Joan Carel Smissaert had op het punt gestaan om Bergen op Zoom te ontzetten dat door de Fransen werd belegerd. Het is maar te hopen dat de Fransen een korte wapenstilstand in acht hebben willen nemen want zo te lezen was het hele leger, in ieder geval het aanwezige kader, van de Republiek ingezet bij deze begrafenis. In de kerk zal men overigens tevergeefs uitzien naar een gedenkteken voor deze veldheer. Hij was op 28 december 1721 te Neerlangbroek gehuwd met jonkvrouwe Eleonora Sophia Borre van Amerongen, van Sandenburg en Coninxvrij (1685 -1765); zij lieten geen mannelijke nakomelingen na.

Joan Carel, de luitenant-generaal, had een glansrijke carrière achter zich die hij in Staatse dienst had gemaakt. Hij was onder andere commandeur van Sas van Gent en het fort Sint Antoon geweest, en gouverneur van 's Hertogenbosch. Maar nergens uit zijn levensverhaal blijkt dat hij voldoende lang in Rhenen heeft gewoond om zijn naam te kunnen geven aan een waterput of aan een straat of steeg in onze stad. Laat staan aan een woning, zoals Van Iterson vermeldt: "Deze put lag voor het huis, dat had toebehoord aan een generaal Smissaert, wiens woning in de Heerenstraat "Het Generaalshuis" werd genoemd". Hij zal er echter wel gedurende kortere of langere periodes verbleven hebben want een groot deel van zijn familie woonde er. Zijn vader was er schout en hoofdofficier geweest, zijn broer en zijn neef waren zijn vaders opvolgers in dit ambt; en zijn moeder was er op 6 januari 1724 overleden.

Joan Carel Sr; de eerste Smissaert die schout van Rhenen werd

Zijn vader, ook Joan Carel genaamd, werd evenzeer om zijn verdiensten erkend⁹. Deze werd op 17 november 1639 in Antwerpen geboren; zijn vader was, alweer, Joan Carel Smissaert, heer van Niel bij Antwerpen en zijn moeder was Constantia Reijnst, dochter van de tweede gouverneur-generaal van Nederlands-Indie. Zijn gedrag tijdens de Franse bezetting in 1672 in Utrecht verschafte hem toegang tot de

aanzienlijkste ambten en functies in het gewest Utrecht. Op 5 mei 1674 werd hij door stadhouder Willem III, Prins van Oranje, voor zijn leven aangesteld tot schout of hoofdofficier van Rhenen, de eerste Smissaert die deze functie uitoefende; hij legde op 6 mei de eed af in handen van burgemeester Klerk¹⁰. Toen hij in 1700 door koning-stadhouder Willem III aangesteld werd tot een functie die onverenigbaar was met het schoutambt werd hij opgevolgd door zijn oudste zoon, mr. Balthasar Smissaert, een broer van de luitenant-generaal. Zijn echtgenote was Constantia Coymans, dochter van een van de rijkste kooplieden van Amsterdam, met wie hij op 8 januari 1675 te Zuilen huwde.

Deze Joan Carel was een bestuurder, een raadsheer in het hof van justitie van Utrecht, en ook kanunnik ten Dom; hij was zeer zeker geen generaal. Hij zal uit hoofde van zijn ambt vaak in Rhenen zijn geweest zonder dat dat reden is geweest voor de Rhenenaren om een huis, put of een steeg naar hem te vernoemen.

Balthasar

Balthasar Smissaert, op z'n 23e al schout in Rhenen, de tweede van de familie, broer van de luitenant-generaal, was ook bewindhebber van de West-Indische Compagnie en raad ter admiraliteit van Friesland. Hij was in Utrecht geboren op 13 januari 1677 en werd vernoemd naar zijn grootvader Balthasar Coymans. Hij trouwde te Neerlangbroek op 11 oktober 1702 met Constantia van Toll, die in Amsterdam was geboren op 30 november 1675, en in Rhenen werd begraven op 31 augustus 1731; hij hertrouwde te Amsterdam op 30 december 1734 met Cornelia Eliana Scott die 17 februari 1739 te Amsterdam overleed. Ruim 2 jaar later overleed hij te Amsterdam, op 18 mei 1741, en werd begraven te Rhenen. Mr Balthasar had een juridische opleiding achter de rug - hij was in 1699 te Utrecht gepromoveerd - en ondanks het feit dat hij in zijn functie regelmatig werd aangeduid met hoofdofficier zal dat geen aanleiding zijn geweest om hem met generaal aan te spreken. Maar hij had twee zonen die in aanmerking zouden kunnen komen voor de naamgeving van het huis, de put en de steeg, te weten Hendrik en, jawel, alweer een Johan Carel.

Hendrik

Hendrik Smissaert werd in Rhenen geboren op 23 mei 1708. Hij werd, vrij jong nog, secretaris (1726), raad (1734) en burgemeester (1743) van Rhenen maar op het schout-ambt moest hij nog even wachten. Nadat zijn vader in 1741 te Amsterdam was overleden kwam dit ambt in handen van Gijsbert van Brienen, heer van Levendael en Remmerstein. Na diens dood op 15 januari 1756 stelde de regentesse, Anna van Hannover, moeder van de toen 8-jarige prins Willem V, op 17 januari 1756 Hendrik, regerend burgemeester der stad, aan tot schout en hoofdofficier van Rhenen. Hij nam daarmee de functie over van zijn schoonvader want op 13 augustus 1743 was hij in Rhenen gehuwd met Anna Agneta van Brienen, geboren in Rhenen

op 19 oktober 1724 als dochter van mr Gijsbert en van Margaretha Keyser. Naast schout was hij van 1764-1767 bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie, kamer Amsterdam, namens de provincie Utrecht, gecommiteerde in de staten 's lands van Utrecht en dijkgraaf te Rhenen. Hendrik overleed op 1 februari 1786. Hendrik kreeg 16 kinderen. Een zoon, Gijsbert, werd in 1786 op de kust van Guinee begraven waar hij op de rede aan boord van het oorlogsschip Hector was overleden. Een andere zoon, Frederik Matthias, sneuvelde in de zeeslag bij de Doggersbank in 1781.

Hoewel vele onderzoekers en schrijvers over Rhenense onderwerpen Hendrik door zijn functie van hoofdofficier en schout verbinden aan de generaalsput en de Generaalsteeg is er een andere zoon van mr Balthasar die naar mijn mening als enige in aanmerking komt als naamgever, nl. Hendriks broer Joan Carel.

Joan Carel de Jonge

Deze Joan Carel is dezelfde die met de luitenant-generaal Joan Carel de Oude Smissaert de veldtocht langs de Nederrijn meemaakt en op de 5e januari 1745 in Venlo van zijn oom zijn orders ontvangt om uit te trekken richting Duitsland. Op dat moment is hij kolonel.

Hij werd in Rhenen geboren op 20 oktober 1705 en werd naar zijn grootvader Joan Carel Smissaert genoemd; hij huwde in 1736 Anthonia Jacqueline Hesselt van Dinter die op 25 april 1739, bij de geboorte van hun tweede kind, een dochter, overleed; deze dochter stierf in januari 1740. Hun eerste kind, Balthasar Constantijn, geboren november 1737, maakte een maritieme carrière die noodlottig afliep toen het schip Drenthe, waarover hij het bevel voerde, op 3 februari 1784 bij het eiland Minorca in de Middellandse Zee met alle opvarenden, in totaal 450 koppen, in een woedende storm verging.

Johan Carel werd kapitein met de rang van luitenant-kolonel bij het regiment Hollandse Gardes per 16 september 1735. Op 4 februari 1740 verschijnt hij met een compagnie gardes te voet in Rhenen¹¹. Per 17 september 1742 werd hij commandant van het regiment Walen tot 2 maart 1752 toen zijn regiment, bij een grootscheepse reorganisatie van de Staatse legers, werd toegevoegd als 2e bataljon aan het regiment Walen van Lillers. Toen deze op 5 mei 1762 moest worden opgevolgd werd Johan Carel regimentscommandant van de Walen tot zijn overlijden in april 1775. Op 16 mei 1747 was hij al bevorderd tot generaal-majoor der infanterie waarna op 14 maart 1766 zijn bevordering volgde tot luitenant-generaal der infanterie. Hij was tevens gouverneur van Heusden, Workum (Woudrichem), en 't fort Hemert. Bij de begrafenis van Stadhouder Willem IV in 1751 was hij een der slippendragers van de rouwwagen. Ook aan de begrafenis van prinses Anna nam hij deel¹².

Het regiment Walen werd tot 1795 beschouwd als vreemd regiment en de militairen als vreemdelingen in Nederlandse dienst; zij werden pas ná 1795 als Nederlanders

opgenomen in Nederlandse bataljons. Omdat de gezinnen van gehuwde soldaten met de regimenten meetrokken, namen ook de hier geboren zoons dienst in het vreemde regiment; uiteindelijk kon iedereen die de taal van het regiment sprak en er zich thuis voelde, zoals protestante Schotten en katholieke Walen, dienst nemen in een vreemd regiment. In de jaren dat Johan Carel commandant was, tussen 1742 en 1775, lag zijn regiment voortdurend in de diverse Barrieresteden in de Zuidelijke Nederlanden, met uitzondering van de jaren 1746-1748 toen Zutphen de garnizoensplaats was. Dat Johan Carel regimentscommandant was betekende niet dat hij zijn regiment daadwerkelijk commandeerde. Sinds Koning-stadhouder Willem III was het gebruikelijk dat daarvoor een kolonel-commandant werd aangesteld die in feite het bevel voerde; de regimentscommandant bleef verantwoordelijk voor werving, betaling, voeding en uitrusting van het regiment¹³. En hij gaf zijn naam aan zijn regiment. Dat blijkt ook uit de rangeerlijsten van 1 januari 1773 en 1 januari 1775¹⁴.

Het zijn de conduitelijsten van de kapiteins en subalterne officieren van het "Oude Regiment Walen infanterie", ondertekend door de kolonel-commandant Grenier te Breda. Het betreffen gereformeerde zowel als katholieke officieren maar meestal in de Zuidelijke Nederlanden geboren, op twee na: Constantin Smissaert, geboren 7 januari 1750 te Rhenen als zoon van schout Hendrik, gereformeerd, die al 103 maanden in dienst was, en een Theodore Guillaume Henry Smissaert, geboren 1751 te Rhenen, gereformeerd, al 99 maanden in dienst. Beiden waren dus al op hun 13e jaar opgenomen in het regiment van hun oom. Bij Constantin werd aangetekend: "il ne commande pas mal", "kan bevorderd worden", "goede conduite". Bij Theodore staat: "passable", "capable", "kan bevorderd worden". Vorsterman noemt in zijn familiegeschiedenis Smissaert overigens geen Theodore, wel een Dirk Willem Hendrik als zoon van Hendrik, geboren 2 mei 1751; deze overleed in 1779 te Batavia waarheen hij in 1774 als onderkoopman was vertrokken. Constantin was in 1778 kapitein in het regiment Walen en overleed ongehuwd in augustus 1781 te Breda.

Het 3e bataljon van het regiment infanterie van de luitenant-generaal Smissaert de Jonge werd gecommandeerd door Charles Joseph de Ton, per 10 januari 1773 en per 1 januari 1775 gelegerd te Tournai. Dit was het grenadiersbataljon; zij waren alle katholiek en allen waren afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden.

Johan Carel *de Jonge* stierf in april 1775 in Rhenen en werd in de Cunerakerk begraven¹⁵. En dat gebeurde met nogal wat "pomp and circumstance". De begrafenis vond 's avonds plaats hetgeen extra chique was en waarvoor dus betaald moest worden; en er werden 24 flambouwen in rekening gebracht. Het ophangen van zijn wapenbord kostte ook geld. Overigens werd dit wapenbord op 27 september 1798, omdat het niet was afgehaald, publiekelijk verkocht, evenals dat van zijn echtgenote

Anthonia Jacqueline Hesselt van Dinter en een aantal andere borden van de familie Smissaert. Het betekende dat toen geen enkel lid van de familie meer in Rhenen woonde.

Johan Carel was militair; hij was geboren in Rhenen, en er opgegroeid; men kende hem als de generaal; zo wordt hij ook vermeld in het begraafboek van de Cunerakerk: *zijn Excellentie de heer Generaal Smissaert*.

Zijn broer Hendrik, de schout, werd in 1786 begraven. De vermelding luidt: *De Heer Hoofdofficier vanmiddag begraven*. Flambouwen kwamen er niet aan te pas. het was blijkbaar niet zo'n indrukwekkende gebeurtenis als bij zijn broer.

De generaalsput en de Generaalsteeg, evenals het Generaalshuis van Van Iterson, zijn naar mijn stellige overtuiging vernoemd naar Johan Carel Smissaert *de Jonge*. Hij was niet de beroemde militair uit de Spaanse Successieoorlog maar diens neef en oomzegger en drager van dezelfde naam, en evenals zijn oom luitenant-generaal. Deys onderstreept in zijn artikel over de putten in Rhenen¹⁶ deze stelling met zijn aantekeningen uit het Oudarchief Rhenen uit 1770 *Omdat de ketting van de put voor het huis van de Heer Generaal Smissaert ...* en uit 1772 *...besloten om de kap van de put staande voor het huis van de Heer Generaal Smissaert ...* Als er een generaal in de stad woont, zal men de put voor zijn huis niet vernoemen naar zijn broer de schout. In 1777 is er de aantekening *... het ijzerwerk aan de put voor het huis van de heer Overste Smissaert ...* Met deze overste wordt ongetwijfeld Joan Carels zoon Balthasar Constantijn bedoeld, de zee-officier die in 1784 bij Minorca verdronk. Op 5 augustus 1777, dus 9 jaar voor de dood van Hendrik Smissaert, wordt het Generaalshuis verkocht aan Chr. Rose¹⁷.

Aanvaarding van mijn stelling roept wel een andere vraag op. Waar heeft Hendrik Smissaert, de schout en hoofdofficier, dan wel gewoond? Of was het huis aan de Herenstraat voor de generaal groot genoeg om met een groot gezin als dat van zijn broer Hendrik samen te wonen? Haakman noemde het huis (hetzelfde?) in 1847 een der deftigste huizen op de Bovenstraat bij zijn beschrijving van de putten in de stad¹⁸. De put, onbruikbaar geworden, was toen al, in 1840 toen de poorten werden veranderd, afgebroken en het grote ijzeren hekwerk met de katrol waarover de ketting voor de emmer liep, werd gebruikt voor de ingang van het kerkhof.

Antwoord op deze vragen vinden we in het oudarchief van Rhenen.

In de serie Huis- en haardstedegelden¹⁹ vinden we vanaf 1752 generaal-majoor Smissaert in het huis waarvoor de put heeft gelegen. Zijn bevordering tot luitenant-generaal schijnt niet tot de stadsschrijver te zijn doorgedrongen want op 13 maart 1775 was Joan Carel Smissaert voor hem nog steeds, dus vanaf 1766 ten onrechte, generaal-majoor. Zijn huis behoorde tot de hogere, niet de hoogste in de

belastingheffing; Joan Carel werd aangeslagen voor fl. 16.- ; jaar in jaar uit, herziening van de aanslagen was in al die jaren niet aan de orde. Vanaf 1768 blijkt de generaal over een tweede huis, nu in de benedenstad, te beschikken waarvoor hij als eigenaar en gebruiker voor fl. 5.10.- wordt aangeslagen. Had hij dit gekocht om zijn personeel te huisvesten?

Eveneens vanaf 1752 treffen we Hendrik Smissaert aan, een paar huizen verwijderd van de Westpoort, eerst als burgemeester, vanaf 1756 als hoofdofficier. Zijn aanslag in de heffing bedraagt fl. 11.10.-. In 1766 bezit hij twee andere huizen waarvan een is verhuurd aan Booms; in 1776 en 1777 is het verhuurd aan Gijsbert Rijkzen maar Hendrik wordt als eigenaar aangeslagen voor fl. 7.10.-. Voor het andere huisje wordt Hendrik belast voor fl. 2.-.- als eigenaar en gebruiker; gebruikt hij dit zoals wellicht ook zijn broer doet, voor zijn personeel?

In ieder geval, Hendrik woonde aan het andere eind van de stad; een tweede reden om vast te stellen dat de put niet naar hem is vernoemd.

Portretten van Smissaerts

Een zo aanzienlijke familie zal zich, zo hoopte ik, toch te eniger tijd wel eens hebben laten portretteren, zoals in die tijd gebruikelijk was. Hoe iemand zich heeft laten afbeelden zegt vaak meer van hem dan een uitgebreide biografie, en ik was langzamerhand zeer benieuwd hoe de personen er uitzagen naar wie ik onderzoek had gedaan. Een aantal instellingen en musea heb ik daarom aangeschreven met verzoek om inlichtingen. Het resultaat viel tegen; er kwamen vele negatieve reacties. Het Iconografisch Bureau in 's-Gravenhage had slechts vier verwijzingen²⁰, en alle vier door dezelfde schilder. De beschrijvingen van Hofstede de Groot luiden:

266. Balthasar (13 januari 1677 - 18 mei 1741), kinderbeeld als Ganymedes. Om de heupen een rode doek en op het hoofd een struisveer. Een adelaar draagt hem hemelwaarts.

Door Nicolaes Maes. Doek 43 x 31,5. Tentoongesteld in Den Haag 1881 nr. 196, 1890 nr. 52. Verzameling jhr M.P.Smissaert.

N.B. Hij was de tweede schout van Rhenen uit de familie Smissaert, en vader van Hendrik, de derde Smissaert die schout werd, en van Joan Carel, onze jongere luitenant-generaal.

267. Joan Carel (17 november 1639 - 6 januari 1708), bekleedde hoge ambten in Utrecht. Borststuk in romeins kostuum met grote allongepruik (=een staatsiepruik uit de dagen van Lodewijk XIV).

Door Nicolaes Maes. Doek: 43 x 32,5. Tegenstuk van nr. 268. Vermeld door E.W. Moes nr. 7317. Tendoongesteld in Den Haag 1881, nr.194, 1890 nr. 50. Verzameling jhr M.P. Smislaert, Utrecht.

N.B. Hij was de eerste schout van Rhenen uit de familie Smislaert, en vader van Balthasar, de tweede die schout werd, en van Joan Carel, de oudere en beroemdere luitenant-generaal.

268. Constantia Coymans (29 januari 1652 - 29 december 1724), echtgenote van Joan Carel. Borststuk in rijk gewaad; om de hals een paarlencollier.

Door Nicolaes Maes. Doek 43 x 31,5. Tegenstuk van nr 267. Vermeld door E.W. Moes nr. 1780. Tendoongesteld in Den Haag 1881 nr. 195, 1890 nr. 51. Verzameling jhr M.P.Smislaert, Utrecht.

269. Joan Carel (19 mei 1684 - 28 augustus 1747), als knaap; tweede zoon van Joan Carel (zie nr. 267); later heer van Sandenburg en luitenant-generaal bij de infanterie. Beeld van een kind in fantasie-kleding, op het hoofd een baret met pluim. Op een vinger van de rechterhand zit een vogel waarnaar een kleine hond kijkt.

Door Nicolaes Maes. Doek 43 x 32,5. Vermeld door E.W. Moes nr. 7318. Tendoongesteld in Den Haag 1881 nr. 197, 1890 nr. 53. Verzameling jhr M.P. Smislaert, Utrecht.

N.B. Hij was onze, in zijn tijd, beroemde luitenant-generaal, degene van het jouraal.

Het lijkt er op dat alle vier portretten tezelfdertijd zijn gemaakt; het was dezelfde schilder; de doeken hebben allen dezelfde afmeting; naast vader en moeder worden de twee zoons als jongens afgebeeld. Zou de schilder aan huis zijn ontboden om het gezin te portretteren? Maar, Joan Carel en Constantia hadden zeven kinderen waarvan er twee, Johan Carel, geboren 1675, en Gerard, geboren 1680, op jonge leeftijd zijn gestorven. Waarom niet de andere drie kinderen, te weten Jeronimus geboren 1678, Constantia Isabella geboren 1682 en Maria Balthina Sophia geboren 1695 ook afgebeeld? Of is dat wel gebeurd en zijn de portretten verloren gegaan? Het eerste portret, nr 266, heeft overigens geleid tot een artikel en een stellingname²¹ waarvan ik de gegevens heb overgenomen van het Iconografisch Bureau. Hofstede de Groot is van mening dat het portret de tweede zoon van Joan Carel voorstelt, dus Balthasar. Wisnevsky meent daarom dat door dit portret de Ganymedes-theorie wordt ontkracht,- een Ganymedes-portret verwijst naar een jong gestorven jongen - als men er van uit gaat dat de geportretteerde Balthasar voorstelt. Balthasar is

namelijk niet op jonge leeftijd overleden; hij heeft wel een broer gehad, de eerste zoon, Joan Carel, die vóór 1684 is gestorven want in dat jaar werd een zoon geboren die opnieuw de namen Joan Carel kreeg, zie portret 269.

Het wapen van de Smissaerts

Wapen: In blauw zeven zespuntige gouden sterren, geplaatst 2 boven links en verder 3 en 2, benevens een zwart vrij kwartier beladen met twee golvende zilveren dwarsbalken. Helm met blauw-gouden wrong. Helmteken: een rood-getongde zwarte beer, geheel aanzierende, gezeten tussen twee zwarte kreeftenscharen. Dekkleden: blauw en goud. Schildhouders: twee gouden griffioenen met drakentongen. Wapenspreuk: Pour mieulx j'endure (Ik duld tot beter te geraken), in gouden letters op een blauw lint.

Protestant - Antwerpen.

Van dit geslacht wordt reeds in de 14e eeuw melding gemaakt wanneer in 1377 Guiselbertus Smissaert voorkomt. De geregelde stamreeks vangt aan met Gilles (Egidius) Smissaert, overl. Antwerpen (St. Paulus -Dominicaner- kerk) 04-11-1576, en vervolgt met zijn zoon Jean Smissaert, geb. Antwerpen, ontvanger der artillerie 1586, contrarolleur 1591, overl. 1622, tr. Antwerpen (Jacobikerk) 27-11-1574 Susanna de Klerks (Clericx), geb. circa 1559, overl. na 1602. Jean's zoon Joan Carlo, heer van Niel (bij Antwerpen), ged. 's-Gravenhage 08-12-1590, vestigt zich te Amsterdam.

(Algemeen Nederlandsch Familieblad, 1888, pag 125; Nederlands Adelsboek, 's-Gravenhage, 1904 e.v.)

Literatuur betreffende de genealogische gegevens in het artikel:

Aa, A.J. van der, K.J.R. van Harderwijk en G.D.J. Schotel, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, z.j., 22 delen.

Algemeen Nederlandsch Familieblad, 1888, 1889, 1900

Dussen, W.F.G.L. van der, en M.P. Smissaert (red. e.a.), *Genealogische Kwartierstaten van Nederlandsche geslachten*, 's-Gravenhage, 1865-73

Elias, J.E., *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, Haarlem, 1903

Jong, A.J.de, en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen, Voorthuizen/Zeist*, 1996
Nagtglas, F., *Levensberichten van Zeeuwen*, deel II, 1893
De Nederlandse Leeuw, 1933, 1952
Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, Leiden, 1912
Otterlo, C.L. van, en Ph.J.van Daal, *Rhenense geslachten*, Zeist/Rhenen, 1990 (Historische Reeks Rhenen, deel II)
Jan van Riebeeck, zijn voor- en nageslacht. Uitgave van het Kon.Ned.Gen.voor geslacht- en Wapenkunde, 's-Gravenhage, 1952
Rietstap, J.B., *Wapenboek van den Nederlandsche Adel*, Groningen, 1883-1887, deel II
Smislaert, M.P., *Het geslacht Smislaert van 1550-1850*, Utrecht, 1882
Vorsterman van Oyen, A.A., *Stam- en Wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familien*, Groningen, 1885-1890, deel III blz 145 e.v.
Vorsterman van Oyen, A.A. (red. e.a.), *Jaarboek van den Nederlandschen Adel*, 's-Gravenhage-Oisterwijk, 1890
De Wapenheraut, 1898, 1900, 1903, 1904, 1909
Wittert van Hoogland, E.B.F.F., *Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtse Ridderhofsteden en Heerlijkheden*, 's-Gravenhage, 1909 (dl 1), 1912 (dl 2)

- ¹ Strous, Willem H., *Jacob van Manen Adriaanszn (Utrecht 1752-Rhenen 1822)*, in: Oud Rhenen, Tijdschrift voor de Historie van Rhenen, zeventiende jaargang, september 1998, no. 3, pag. 5-12.
- ² Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARA), Staten-Generaal (tot 1796) 1.01.05, inv.nr. 9200 *Journal van de luitenant-generaal der infanterie Jan Carel Smislaert betreffende het verloop van de veldtocht aan de Nederrijn in Duitsland, 2 januari 1745 - 7 januari 1746*, 1 deel in perkament gebonden.
- ³ ARA, Raad van State (voor 1795) 1.01.19, inv.nr. 256 *Resolutien september/december 1744*.
- ⁴ ARA, Raad van State (voor 1795) 1.01.19, inv.nr. 437, *Index op Resolutien*.
- ⁶ Lepoeter, G.J., *De geheimen van de kerk van Kapelle onthuld*, in: Heemkundige Kring De Bevelanden, Goes, 1996, pag. 118 e.v.
- ⁷ Nederlandsche Jaarboeken 1747.
- ⁸ Iterson, W. van, *De Stad Rhenen*, Assen, 1960, pag. 108.
- ⁹ idem.
- ¹⁰ Oudarchief Rhenen (OAR), inv.nr. 70 (met dank aan dr. H.P.Deys).
- ¹¹ OAR, inv.nr. 59 (met dank aan dr. H.P.Deys).

- ¹² Smissaert, M.P., *Het geslacht Smissaert van 1550 - 1850*, Utrecht 1882, pag 38. (lijkstaatsie en praalbed van Willem IV door P. van Cuijk en J. Punt, 's-Hage 1755; Ned. Mercurius 1766, pag 43; Ned. Mercurius 1759, pag 76)
- ¹³ Ringoir, H., *Bijdragen van de Sectie Militaire Geschiedenis*, nrs 1,8,9 en 10.
- ¹⁴ ARA, Raad van State (voor 1795) 1.01.19, inv.nr. 1943 *Rangeerlijsten van regiment Smissaert Walen*.
- ¹⁵ Jong, A.J. de, en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen, Voorthuizen/Zeist*, 1996, pag. 297, aantekeningen uit het begraafboek van Rhenen, 1775 den 15e april.
- ¹⁶ Deys, H.P., *Putten en pompen in Rhenen*, in: Oud Rhenen, Tijdschrift voor de Historie van Rhenen, zeventiende jaargang, september 1998, no.3, pag. 12-37.
- ¹⁷ Iterson, W.van, *De Stad Rhenen*, Assen, 1960, noot 199 op pag. 108: Rechterl. arch., nr 516, dl. 1772-1778, fol. 92/92 vs.
- ¹⁸ Haakman, G.C., *Rhenen en omstreken*, Amersfoort, 1847, pag. 69/70.
- ¹⁹ OAR, inv.nr. 277, Huis- en haardstedegelden 1752- 17
- ²⁰ Hofstede de Groot, C. (e.a.), *Beschreibendes und Kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten Hollandischen Maler des XVII. Jahrhunderts*, Esslingen a/N./Paris, 1915, pag. 550.
- ²¹ Wishnevsky, R., *Studien zum portraithistorie in den Niederlanden*, Munchen, 1967, nr. 86, pag. 84.

Jaarverslag 1998

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

De Vereniging heeft een interessant jaar achter de rug. De groei van het aantal leden, zichtbaar in voorgaande jaren, heeft zich ook in 1998 doorgezet.

Tijdens de Algemene Jaarvergadering op 11 Maart 1998 zijn de heren Van Drunen en Strous bij acclamatie in het bestuur herkozen. Mevrouw Delfin - Van Mourik Broekman, die vooraf te kennen had gegeven nog een jaar door te willen gaan, werd eveneens bij acclamatie herkozen.

In de Hof van Rhenen zijn de navolgende lezingen georganiseerd:

- 14-1-1998: Ir. B. van der Vliet, landschapsarchitect te Den Bosch: "Het verantwoord inrichten van een historische binnenstad, in het bijzonder Rhenen".
- 25-2-1998: Drs. A. Peddemors: "Archeologie van Nederland, vroege en late Middeleeuwen".
- 11-3-1998: Dr. H. P. Deys over "Rhenen vóór en ná de Hervorming".

Op 30-9-1998 werd een historisch café georganiseerd. Op deze avond werd een variabel programma van korte lezingen en lange pauzes aangeboden, waarbij de nadruk werd gelegd op een gezellig samenzijn.

De navolgende lezingen werden verzorgd:

- "Zegels van de stad Rhenen" door dhr. dr. A.J. de Jong.
- "Een ronde horeca in oud Rhenen" door dhr. H. Dekker.
- "Werkzaamheden van de werkgroep archeologie" door dhr. E van Hagen.
- "Twee eeuwen huisnummers in de gemeente Rhenen" door dr. H. P. Deys.
- 22-10-1998: Dr. D. J. Waarsenburg: "De Etrusken, een nieuw licht over een oud volk".
- 25-11-1998: Dhr. H. Dekker: "Het dorp Achterberg".

Ook dit jaar hebben veel leden en niet-leden de lezingen bijgewoond; de gemiddelde opkomst was circa 60 aanwezigen.

Opnieuw verschenen er drie nummers van Oud Rhenen. Doordat er binnen en buiten de vereniging veel vraag was naar de jubileumuitgave besloot het bestuur tot een herdruk.

De vereniging is actief geweest op de Oranjemarkt op Koninginnedag en op de Nationale Vrijwilligersdag op 19 september 1998.

In de Raadsvergadering van november 1998 heeft de gemeenteraad van Rhenen een waarderingssubsidie aan de vereniging toegekend.

Binnen de vereniging is de werkgroep archeologie erg actief. In het Rondeel worden vondsten schoongemaakt, scherven samengevoegd en geregistreerd. Door de werkgroep zijn grafheuvels geïnventariseerd en opgeschoond (beter zichtbaar maken). Verder zijn er in de winterperiode opgravingen verricht in het uitbreidingsplan de Horst te Achterberg. Een aantal interessante vondsten waaronder veel scherven en een spieker uit de IJzertijd zijn aangetroffen. In Het Bosje te Elst is naast de vele scherven een boerderij uit IJzertijd aangetroffen. Voor de vondsten die rondom de Cuneratoren, tijdens de werkzaamheden aan de sprinklerinstallatie, zijn aangetroffen verwijs ik U naar een artikel in deze uitgave van Oud Rhenen.

De leden van de werkgroep hebben, in het kader van de aanleg van de Betuwelijn, een bezoek gebracht aan Kerk-Avezaath, Zoelen en Kesteren.

Het was een druk en actief jaar voor de vereniging.

Rhenen, 5 januari 1999,

Ing. H. B. Gieszen. secretaris.

Jaarverslag 1998

Stichting 'Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel'

Zoals in het vorige jaarverslag werd aangegeven, is eigenlijk sinds 1994 de benaming 'Streekmuseum' niet meer van kracht en zou dus ook moeten worden veranderd in de naam van de stichting. Hier is voorsnog vanafgezien, daar dit de nodige kosten met zich meebrengt. De financiële middelen raken zo langzamerhand uitgeput en in 1999 zal besloten moeten worden hoe verder te gaan en te proberen extra financiële middelen te verkrijgen, dan wel te fuseren met andere instellingen die tot doel hebben kennis over de rijke geschiedenis van Rhenen te vergroten, in de vorm van publikaties of uitbreiding van de collectie van het gemeentemuseum.

Desondanks konden in 1998 voor het museum enkele interessante aanwinsten worden gerealiseerd, te weten: Twee delen 'Sprokkelingen in Nederland' met oude foto's van Rhenen en de Cunerakerk en een fraai boek van de Staats Spoorwegen met gedetailleerde bouwtekeningen van de voormalige spoorbrug over de Rijn bij Rhenen.

Financieel jaarverslag 1998

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Inkomsten	fl.	Uitgaven	fl.
Contributies '97	240,—	Oud Rhenen	5.959,90
Contributies '98	8.585,—	Lezingen/zaalhuur	1.265,—
Losse verkoop	223,42	Secretariaat	779,73
Introducees lezingen	50,—	Kamer v Koophandel	81,34
Renten	130,83	Abonnementen	456,79
Verkoop jubileumboek	5.983,45	Werkgroep Archeologie Rhenen	332,12
		Kosten bank	44,15
		Diverse kosten	94,90
		Jubileumboek/Drukwerk	8.419,85
	<u>15.212,70</u>		<u>17.433,78</u>
Saldi 1/1/1998	4.988,12	Saldi 31/12/1998	2.767,04
	<u>20.200,82</u>		<u>20.200,82</u>

Rhenen, 3 januari 1999

Willem H. Strous, penningmeester

Financieel jaarverslag 1998

Stichting 'Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel'

Inkomsten	fl.	Uitgaven	fl.
Jaarlijkse bijdragen, donaties	185,—	Kamer van Koophandel	81,34
Creditrente	3,22	Aanschaf twee delen	
		'Sprokkelingen in Nederland'	65,—
		Aanschaf boek	
		'Bouwtekeningen spoorbrug'	840,-
	<u>188,22</u>		<u>986,34</u>
Postbanksaldo per 31.12.1997	1486,01	Postbanksaldo per 31.12.1998	687,89
	<u>1674,23</u>		<u>1674,23</u>

A.J. de Jong, penningmeester.

OUD RHENEN

ACHTTIENDE JAARGANG

MEI 1999

NO.2

**Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken**

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 0317-612812
Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Bruine Engseweg 40,
3911 CL Rhenen, tel. 0317-616076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067
Rabo-Rhenen 3970.24.037, Postbank 1211163
Leden : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 0317-612653
A.J. van Drunen, Rhenen, tel. 0317-617038
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

ISSN-1384-3338

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke voorafgaande toestemming van de redactie.

Omslagfoto: Naar een schilderij van J.M. Schäffer

Druk: Drukkerij Cunera b.v., Rhenen

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

achttiende jaargang

mei 1999

no. 2

Inhoudsopgave

Vier portretten van het geslacht Smissaert <i>Willem H. Strous</i>	blz. 5
Twee vergeten doden uit de Meidagen van 1940 <i>dr H.P. Deys</i>	blz. 10
Wanneer kunnen we nu vieren dat Rhenen stadsrecht werd verleend? <i>dr A.J. de Jong</i>	blz. 12
Rhenens oude binnenstad <i>dr H.P. Deys</i>	blz. 16
Werkgroep Archeologie Rhenen. Jaarverslag 1998 <i>A.J. van Drunen</i>	blz. 35

Vier portretten van het geslacht Smissaert

Willem H. Strous

In het januari-nummer van dit jaar meldde ik dat ik op zoek was naar portretten van leden van de familie Smissaert omdat ik nieuwsgierig was geworden naar hoe de mensen die ik beschreef er in werkelijkheid uit zouden hebben gezien. Want een afbeelding zegt veel meer dan woorden kunnen bewerkstelligen, ook al dienen we er rekening mee te houden dat de schilder, die uiteraard in opdracht werkte, wellicht de geportretteerde flatteuzer heeft afgebeeld dan hij of zij verdiende.

Even nadat het januari-nummer was verschenen, kreeg ik bericht van het Iconografisch Bureau te Den Haag dat men enkele schilderijen via de bij hen bekende eigenaar(s) had opgespoord. In 1988 waren zeven portretten gelegateerd aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen te Arnhem en een aantal daarvan zouden Smissaerts betreffen. Bij navraag bleek dat dit zevental zich in De Cannenburg te Vaassen zou bevinden.

Marinus Adriaan Perpetuus Smissaert (Utrecht 11.11.1773 - Banka 01.11.1819) huwt Amsterdam 23.03.1799 Maria Feitama ritmeester, prefect v/h paleis, thesaurier-generaal der kroon, resident van Banka pastel, door Charles H. Hodges eigendom: Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, Arnhem foto: A.P. Klaver, Arnhem

Toen ik in De Cannenburg de portretten mocht bekijken bleken er drie voor mij interessant te zijn. Er waren twee pastels door Charles Howard Hodges (Londen 1764 - Amsterdam 1837): een van Marinus Adriaan Perpetuus Smissaert en een van zijn echtgenote Maria Feitama; en er was een doek, vermoedelijk ook door Hodges, want vrijwel identiek aan de pastel, van Marinus Adriaan Perpetuus Smissaert.

Deze M.A.P. Smissaert had ik in mijn januari-verhaal niet vermeld omdat hij niets te maken had met het generaalshuis of de put voor dat huis. Hij stamt echter wel in rechte lijn af van de 17e eeuwse Joan Carel Smissaert, degeen die in 1674 als dank voor bewezen verdiensten tijdens het moeilijke jaar 1672 door stadhouder Willem III benoemd werd tot schout van Rhenen; en hij was de kleinzoon van de in Rhenen bekende schout Hendrik Smissaert en Anna Agneta van

Brienen. Reden genoeg dus om de portretten te fotograferen en de beide pastels in dit nummer af te drukken. Marinus Adriaan Perpetuus werd te Utrecht geboren op 11 november 1773 als zoon van Joan Carel, lid van de Pretense Raad in de roerige 80-er jaren in de Utrechtse patriotentijd, en Lucia Gerarda Roos en hij overleed - werd vermoord - op het eiland Banka op 1 november 1819. Hij studeerde aan de universiteit te Harderwijk waar hij zijn examen in de letteren aflegde, tegelijk met zijn oudere broer Carel Elias, op 17 juni 1790. Hij huwde op 23 maart 1799 te Amsterdam met Maria Feitama, dame du palais van koningin Hortense.

Marinus was in 1794 luitenant bij de gardes te paard en in 1807 officier van de jacht in het 1e district van Amstelland. In juli 1808 is hij intendant van het koninklijk paleis te Amsterdam, later prefect van het paleis en thesaurier-generaal der kroon; in 1809 kolonel van de schutterij te Amsterdam; in 1817 inspecteur-generaal der tinmijnen op Banka en Billiton, en in 1818 gezagvoerder van Bankaⁱⁱ.

*Maria Feitama (Amsterdam 02.01.1774 - Haarlem 16.10.1825)
huwt Amsterdam 23.03.1799 Marinus Adriaan Perpetuus Smissaert
dame du palais van koningin Hortense
pastel, door Charles H. Hodges
eigendom: Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, Arnhem
foto: A.P. Klaver, Arnhem*

Van de zeven, in 1988 aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen gelegateerde portretten zouden er inmiddels een paar op kasteel Rosendaal te Rozendaal zijn ondergebracht. En daar trof ik twee van de vier doeken aan die ik in mijn artikel over de Smissaerts had vermeld. Het betrof het 17e eeuwse echtpaar Joan Carel Smissaert en Constantia Coymans; het waren de over-over-grootouders van Marinus Adriaan Perpetuus. De eveneens door mij in januari j.l. vermelde doeken van Nicolaes Maes (1634-1693) van de twee zoons, Balthasar, later schout te Rhenen, en Joan Carel, de luitenant-generaal van het beschreven journaal, zijn helaas nog niet teruggevonden. De schilderijen moeten circa 1690 zijn gemaakt toen Joan Carel ongeveer 50 jaar was en Constantia ongeveer 40 jaar; ze scheelden ruim 11 jaar in leeftijd. Joan Carel overleed in 1708 en werd in de Domkerk te Utrecht begraven. Constantia werd in 1724 in de Cunerakerk begraven; wellicht deelde zij met haar zoon Balthasar en zijn gezin de rechtervleugel van het voormalige paleis

van de Winterkoning Frederik van de Palts. Per slot had haar echtgenoot Joan Carel hetzelfde gedeelte van het paleis volgens een notariële acte al in 1686 gehuurd.

Ons verenigingslid, de heer D. van Manen te Veenendaal, was zo attent om via de heer Deys te reageren op mijn vraag waar Hendrik Smissaert gewoond zou hebben; een vraag die ik zelf al getracht had te beantwoorden door te verwijzen naar de huis- en haardstedegelden vanaf 1752 waaruit zou blijken dat Hendrik bij zijn overlijden in 1786 vlakbij de Westpoort woonde, op de plaats waar ongeveer het Koningshuis moet hebben gestaan. Volledige zekerheid omtrent het juiste huis verschaft ook de heer Van Manen niet want hij verwijst naar een notariële acte uit 1704 en Hendrik werd pas in 1708 geboren. Maar Hendriks vader Balthasar huurde volgens de acte de rechtervleugel van het Koningshof voor een aantal jaren en we mogen aannemen dat Hendrik daar is geboren. En het voormalige paleis stond vlakbij de Westpoort zodat, toen hij in 1786 overleed, het heel goed mogelijk is dat hij zijn hele leven de rechtervleugel heeft bewoond. Hij zou daar naar rang en stand hebben kunnen leven, en hij had er plaats genoeg voor zijn 16 kinderen.

De notariële acte waar de heer Van Manen naar verwijstⁱⁱⁱ, luidt:

David Buena de Mesquita, als agent van de Doorluchtige Mevrouw de Douairiere van Hannover en Erfprinses van Groot-Brittanie, verhuurt aan Balthasar Smissaert, Domheer ten Dom en hoofdschout te Rhenen, "de bewoninge en het gebruik van de rechtervleugel van het Koningshoff te Rhenen, bestaande naar den ingang door de groote sael, in een grote sael met een blauwe en witte Italiaensche vloer, en nog drie andere kamers, daar annex met een Cabinetje, alle met houte vloeren, die haren uitzicht hebben op den hoff met de terrasse, daarbij de kamers boven de geseijde gemacken met de solders so boven de grote zaell als de Rhijnkamer daar men langhs de grote trap na boven toe gaet, de Oranje kamer, bij aldien het andere quaertier Niet verhyert en mogt werden, de keucken, schafterije en turkelders, wijn en bierkelders, de konincz Keucken, met het backhuijs, Koestall, perdestall, wagenhuijs, met de hele plaats daer achter, die bij de regenback met een deur t hoff van het andere pleijn afgeschoten is, met een houte Planketsel, cortelijck het gehele quaertier zooals het-selve bij den heer Huerders vader tsedert den jare 1686 is bewoont en gebruijckt geweest met den hoff en terrasse daer annex, het gantsche pleijn voor het huijs of Basse court mitsgaders het voorste van de grote stall in de Doodtstraet tot aan de schuttingh ende dat voor de tijt van 3 jaren ingaende mej van dit jaar 1704".

De huur bedraagt 150 gulden per jaar.

Met de twee portretten van Joan Carel en Constantia komt onze stad Rhenen gedurende de jaren 1686 tot 1724 tot leven, zoals ik al in mijn vorige artikel veronderstelde. Van de circa 800 tot 1000 inwoners die onze stad toen telde, vormden zij met hun gezin onderdeel; zij ontvingen er hun gasten; op zondag

*Joan Carel Smissaert (Antwerpen 17.11.1639 - Utrecht 06.01.1708)
huwt Zuilen 08.01.1675 Constantia Coymans
kanunnik ten Dom, hoofdschout van Rhenen
doek, 43 x 32,5cm, door Nicolaes Maes
eigendom: Stichting Vrienden der Geldersche
Kasteelen, Arnhem
foto: A.P.Klaver, Arnhem*

*Constantia Coymans (Utrecht 29.01.1652 - Rhenen 29.12.1724)
huwt Zuilen 08.01.1675 Joan Carel Smissaert
doek, 43 x 31,5cm, door Nicolaes Maes
eigendom: Stichting Vrienden der Geldersche
Kasteelen, Arnhem
foto: A.P.Klaver, Arnhem*

gingen zij naar de Cunerakerk; leveranciers everden hun waren af bij de dienst-
ingang; enzovoort. Joan Carel zal tussen Utrecht, waar hij belangrijke functies
uitoefende, en Rhenen, waar hij schout was, heen en weer gependeld hebben. Je
kunt je zelfs voorstellen dat zij en hun zoons in Rhenen, in het Koningshuis, hebben
geposeerd voor de schilder Nicolaes Maes.

Doorredenerend kan men zich afvragen of de portretten van Joan Carel en zijn
echtgenote Constantia niet eerder in Rhenen zouden thuishoren dan in kasteel
Rosendael waar ze door de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen momenteel
voorlopig(?) zijn ondergebracht. De band tussen het geslacht Smissaert en de stad
Rhenen staat onomstotelijk vast terwijl de bewijzen voor zo'n connectie tussen de
familie en kasteel Rosendael, of in het algemeen Gelderland, nog niet is gevonden.
Of het moet zijn dat 100 jaar na de voltooiing van de schilderijen een nazaat, ook
weer een Joan Carel, zoon van Hendrik en Anna Agneta van Brienen en vader van
Marinus Adriaan Perpetuus, na de inval van de Pruisen in september 1787, Utrecht
moest ontvluchten en naar Gelderland vertrekt. Bij de restauratie van de Oranjes

wordt hij wegens majesteitsschennis veroordeeld tot eeuwige verbanning uit Utrecht en verbeurdverklaring van zijn goederen: hij was in 1786 en 1787 lid geweest van de praetense raad van de stad en in 1787 lid van de praetense staten. Hij vestigt zich te Harderwijk waar hij vanaf 1795 lid is van de municipaliteit¹.

Wat men zich ook kan afvragen is hoe het mogelijk is dat van een familie, die ruim 100 jaar, vanaf 1674 tot 1786, tot de elite van onze stad behoorde, slechts een paar grafzerken in de Cunerakerk zijn bewaard gebleven, benevens enkele wapenborden van de vroedschap in de 18e eeuw waarop, door de functies van vader Balthasar en zoon Hendrik, de wapens van het geslacht Smissaert zijn weergegeven; deze wapenborden hangen in de raadszaal van het Oude Raadhuis. En door Hendrik, die dijkgraaf was van 1756 -1786, is er het familiewapen op een fraaie 18e eeuwse op linnen geschilderde wapenkaart van het College van Dijkgraaf en Heemraden van de Rhenense Nude en de Achterbergse Hooilanden die bewaard wordt door het gemeentemuseum Het Rondeel. Niet alleen in onze stad behoorden ze tot de toonaangevende klasse, maar elders vervulden ze eveneens belangrijke functies en namen ze hoge posities in. Ze dienden de Republiek als bestuurder en als militair. Zij werden hier geboren en groeiden hier op; meerderen van hen legden belijdenis van hun geloof af in de Cunerakerk, en sommigen werden hier begraven. De jongelui, zonen zowel als dochters werden, gelet op de huwelijken, gezien als goede partijen.

Slechts een handjevol lokale geschiedschrijvers kent de naam van de 18e eeuwse Hendrik Smissaert, secretaris en burgemeester van de stad, ouderling in de Cunerakerk, schout en dijkgraaf. En deze Hendrik werd tot nu ook nog eens ten onrechte betiteld met generaal. Met het overlijden van Hendrik verdwijnt de naam Smissaert uit Rhenen; zelfs uit de kerk wanneer in 1798 de rouwborden uit de Cunerakerk bij opbod worden verkocht nadat die van dit geslacht en van een aantal anderen niet worden opgehaald.

Het lijkt symbolisch voor de vergetelheid waarin de naam Smissaert in Rhenen is geraakt.

¹ Epen, D.G. van, *Album Studiosorum*, Academiae Gelro-Zutphanicae MDCXLVI-II - MDCCCXVIII, Den Haag 1904.

ⁱⁱ *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1912; A.A. Vorsterman van Oyen, *Stam- en Wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche Familien, met genealogische en heraldische aantekeningen*, Groningen 1890, deel III, blz. 148.

ⁱⁱⁱ Rijksarchief Utrecht, nr R 003a004, notariële acte dd. 8 juli 1704 voor notaris Adriaan van Wijck te Rhenen. (Met dank aan de heer D. van Manen, Veenendaal)

^{iv} Elias, A.M., en Paula C.M. Scholvinck, m.m.v. H. Boels, *Volksrepresentanten en wetgevers, De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810*, Amsterdam 1991.

Twee vergeten doden uit de Meidagen van 1940

Ieder jaar worden er in de meidagen overal in ons land herdenkingen gehouden. Hierbij gaat het zowel om de herdenking van de Duitse invasie in 1940, maar ook om de herdenking van de Bevrijding in 1945.

Rhenen neemt in de reeks van herdenkingen een bijzondere plaats in. Ten eerste wordt ieder jaar op 4 mei op het Militaire Ereveld 'Grebbeberg' een herdenking gehouden door de Koninklijke Landmacht, tezamen met de burgerij van Rhenen. Op deze plaats herdenkt men alle militairen, die sinds 10 mei 1940, waar ook ter wereld, voor het Vaderland zijn gevallen.

Voorts worden op Tweede Pinksterdag de gevallen van 8RI, het 8ste Regiment Infanterie herdacht. Dit regiment was aangewezen om de Grebbeberg, deel uitmakend van de Grebbelinie, in 1940 te verdedigen. De commandanten van twee bataljons, de majoors Landzaat en Jacometti, sneuvelden. Ter nagedachtenis werden in het Grebbekwartier twee straten naar deze strijders vernoemd.

Toen de heldhaftige, maar hopeloze verdediging in elkaar zakte, marcheerden de Duitse troepen in de avond van 13 op 14 mei Rhenen binnen. Zij troffen daar een vrijwel volledig verbrande binnenstad aan. De Duitse troepen hadden Rhenen vanuit Wageningen met brandgranaten beschoten, om de Nederlandse soldaten een beschutte aftocht te ontnemen.

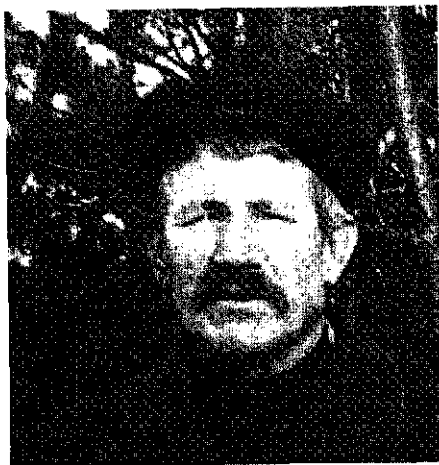
Op 14 mei, tijdens de doortocht door Elst, werden in de hoofdstraat een aantal willekeurige huizen in brand geschoten. Hoewel, in tegenstelling tot de Rhenense burgerbevolking, die van Elst niet behoefde te evacueren, waren toch velen in westelijke richting gevlucht. Niet iedereen echter zag de toestand zo somber in. Onder hen waren onder meer Nelis Looijen en Gerrit van Manen.

Nelis, die aan de Franseweg woonde, had zich met zijn vrouw bij familie in Zwijnsbergen in de kelder van een in aanbouw zijnde woning schuil gehouden. Door geweervuur van voorbijtrekkende Duitsers werd zijn vrouw door de klomp geschoten en in haar teen geraakt. Het tweede schot trof Nelis. Er is nog een Duitse arts bij geweest, die echter al gauw zag dat het hopeloos was. Omstanders hebben Nelis nog naar de school gebracht, waar hij is overleden.

Gart van Manen, die bij de familie Overeem inwoonde, werd zomaar door de deur doodgeschoten.

Het was een hele rare tijd. Elst was half verlaten. Toch moesten er doden worden begraven. Naast zijn beroep als winkelier en thuisscheerder, was toentertijd in Elst Marinus van den Berg de begrafenisondernemer. Gart werd begraven op 16 mei, in vak 4D, graf 12. Hij was lijk nr. 1. De volgende dag werd in hetzelfde graf Nelis begraven. Hij kreeg de aanduiding lijk 2. Beiden werden zogenaamd 'van de armen' begraven, in het begraafregister staat vermeld: 'geen grafrecht ontvangen'. Deze graven zijn reeds weer vele jaren geleden geruimd. Slechts bij enkele familieleden en een enkele bekende leeft de herinnering nog voort aan deze bizarre periode. Helaas herhaalt hetzelfde zich ook vandaag de dag nog, en niet eens zo ver bij ons vandaan.....

Deze korte bijdrage tracht hen weer iets uit de vergetelheid te halen. Geen grootse herdenking, maar toch.

*Nelis Looijen
19-01-1870 - 14-05-1940*

*Gerrit van Manen
27-12-1873 - 14-05-1940*

Wanneer kunnen we nu vieren dat Rhenen stadsrecht werd verleend?

Dr. A.J. de Jong

Inleiding

Bovenstaande vraag doemde op naar aanleiding van de presentatie van prof.dr. P. Leupen op het mini-symposium op zaterdag 18 oktober 1997 ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van onze historische vereniging. In de januari '99-editie van Oud Rhenen werd zijn lezing weergegeven.

Zoals hij nog eens meldde is de vermoedelijk dertiende eeuwse optekening van het stadsrecht van Rhenen verloren gegaan bij de stadsbrand in 1400.

Het oudst bekende stads (groot)zegel van Rhenen is dat van 1258, waarop afgebeeld een ommuring (burcht?) met drie torens (stadspoorten?) met daarboven de sleutel, als symbool van St. Peter, de beschermheilige van de eerste kerk van Rhenen.

Zoals Leupen terecht opmerkte kreeg in ieder geval Rhenen een stadsommuring in 1346. Maar kon Rhenen toen reeds aangemerkt worden als stad? En als dat zo was zou Rhenen misschien reeds vóór 1258 stadsrechten hebben verkregen.

Het feit dat Leupen stelt dat een zegel uit 1258, met de afbeelding van drie torens met een ommuring, nog niet hoeft te betekenen dat Rhenen reeds als een stad kon worden aangemerkt, zou ik graag willen beantwoorden met een tegenvraag: Hoeveel dorpen of kerspels (later steden) in Nederland zijn er bekend die dergelijke zegels voerden? De voorbeelden die hij noemt van plaatsen waarbij de 'burgers' (zoals te Rhenen) zegelden zijn alle uiteindelijk als 'stad' gekenmerkt.

Oudere 'stadszegels' van Rhenen zijn echter niet bekend. Begrijpelijk de euforie die zich van mij meester maakte toen ik in het gedegen werk van Mr. L.A.J.W. Baron Sloet, getiteld 'Oorkondenboek van Gelre en Zutphen' uit 1872 las dat er een oorkonde was met een zegel van Rhenen, dat zou dateren van 1 mei 1250 (No. 718). Oudere gezegelde aktes, die wijzen op een stad Rhenen zijn niet bekend: We zouden mogelijk in het jubeljaar 2000 tevens het 750-jarig bestaan van Rhenen als stad kunnen gaan vieren!

Rhenen reeds eerder een stad?

De aanvankelijke euforie sloeg al snel om toen bleek dat ook anderen reeds geconstateerd hadden, dat Sloet een verkeerd jaartal had weergegeven. Het betrof namelijk dezelfde akte uit 1258, die zich bevindt in het archief van de Duitse Orde te Utrecht en handelt over het testament van Hugo van Renen en zijn vrouw Wendelmodis, met betrekking tot hun goederen in de Neude, te Brakel en te Kesteren.

De aanhef van deze akte is: "Universis praesentia visuris Th. et Henricus scabini ceterique cives in Rhenen salutem in Domino...". Dus er is sprake van twee schepenen en burgers van Rhenen Theodoricus en Henricus.

De verwarring werd groter bij bestudering van de handschriften van de bekende historici en genealogen Buchell en Booth begin 17e eeuw. Deze zijn te vinden in het rijksarchief te Utrecht. Met name Buchell had onderzoek gedaan naar de ridderhofsteden in Utrecht en had geprobeerd hun vestigingsdatum te achterhalen. Hij had daarbij bronnen geraadpleegd, die zich bevonden in de keizerlijke (Karel V) en bisschoppelijke archieven. Karel V had onderzoek laten doen naar rechten van ridderhofsteden en steden, omdat deze vrijgesteld waren van belastingen als huisgelden. Zo bleken volgens een brief van keizer Karel d.d. 22 januari 1533 te Rhenen van deze belasting te zijn vrijgesteld: Rhenen, Tollenborch en Laer nu Levendael.

Vermoedelijk bedoelde men met Rhenen de stad en met Tollenburch en Laer/Leefdael de ridderhofsteden. De Tollenburg lag in de Marsch aan de overkant van de Rijn, een tweeheerlijk gebied dat onder de jurisdictie van Utrecht en Gelre viel. Laer of later Levendaal genoemd lag ten noorden van waar zich nu Heimerstein bevindt. De fundamenten en de exacte plaats van deze burcht zijn bekend. Hierover is reeds eerder in Oud Rhenen gepubliceerd. De Horst was inmiddels in 1528 door de Geldersen verwoest en werd niet meer als ridderhofstede vermeld.

Voorts werd een ander handschrift van Buchell aangetroffen met als titel 'Vrije ende Ridder-hoff-Steden onder Utrecht'. Hierin wordt een opsomming gegeven van de verschillende ridderhofsteden met hun vestigingsjaar.

*Vrije en Ridder-hoff Steden
onder Utrecht etc.*

Rhenen. { Rhenen 1126. Horst 1160.
 { Tollenburch 1310.
 { Laer nae Levendael 1390. 1490.

Belangrijke vraag is wat Buchell bedoelde met 'Vrije Steden' of bedoelde hij de 'vrije' ridderhofsteden alleen. Een belangrijke vraag want als we kijken onder Rhenen dan vinden we: Rhenen 1126, Horst 1160, Tollenburch 1310 en Laer nae Levendael 1390 en 1490.

Het stichtingsjaar van de Horst, 1160, klopt precies met wat we weten over de bouwperiode. Ook de data van een aantal andere hofsteden blijkt te kloppen. Dan blijft de brandende vraag: Was 1126 het jaar waarin Rhenen als vrije stad werd aangemerkt, of heeft er ooit een burcht Rhenen bestaan, waar de Van Rhenens naar genoemd zijn. Immers volgens een publikatie van Coldewey en Van Dael in Oud Rhenen, zouden de Van Rhenens oorspronkelijk Van Aarschot hebben geheten en zouden zich dus mogelijk later naar deze burcht kunnen hebben genoemd. Ook verwijst Buchell naar de 'Oude Ridderschap, die in keysers, Bisschops ende andere brieven bevonden werden'. Hier vinden we in 1126 vermeld: 'Rhienen'. Vermoedelijk wordt hier de familienaam bedoeld.

Oude Ridderschap, die in Keysero, Bisschops
ende andere brieven bevonden werden.

A.º 1126.

Malberge.

Rhienen.

Schaerburgh.

Wogstich.

Arkel.

Als het een burcht is geweest is in ieder geval nooit vastgesteld waar deze precies gestaan heeft, tenzij dit het latere 'Hoge huis', het huis 'Trappenburch' of het 'Huis met de Trappen' is, waar in de latere middeleeuwen inderdaad Van Rhenens hebben gewoond. Dit huis stond aan de Herenstraat, vlakbij de Muntstraat. Op 16e en 17e eeuwse prenten en schilderijen steekt dit gebouw steeds boven het oostelijk deel van de stad uit.

Maris, de bekende onderzoekster van Stichtse oorkonden, vond in een oorkonde d.d. 26.8.1250 met betrekking tot de eedsaflegging van de bisschop een verwijzing naar de 'opidani seu burgenses', de burgers van Rhenen, als onderzaten van het Nedersticht.

Ook Van Iterson bleef vasthouden aan de stelling dat Rhenen het oudste stadsrecht tussen 1230 en 1258 moet zijn verleend.

Vermoedelijk zullen we het nooit meer precies kunnen achterhalen, tenzij er in de keizerlijke archieven in Wenen nog iets te vinden is. Anders zouden we toch 1250

kunnen kiezen als het jaar waarin Rhenen stadsrecht werd verleend en kunnen we het 750-jarig bestaan van Rhenen als stad in het millennium jubeljaar 2000 vieren. Als we deze gelegenheid voorbij laten gaan wanneer dan wèl? Immers we weten zeker dat bisschop Jan van Arkel in 1346 Rhenen heeft laten ommuren; dat hadden we in 1996 (na 650 jaar) ook kunnen vieren!

De Cuneraweek in juni 2000 zou ik daarom willen voorstellen voor een groots middeleeuws spektakel; laten we dit keer niet verstek laten gaan.

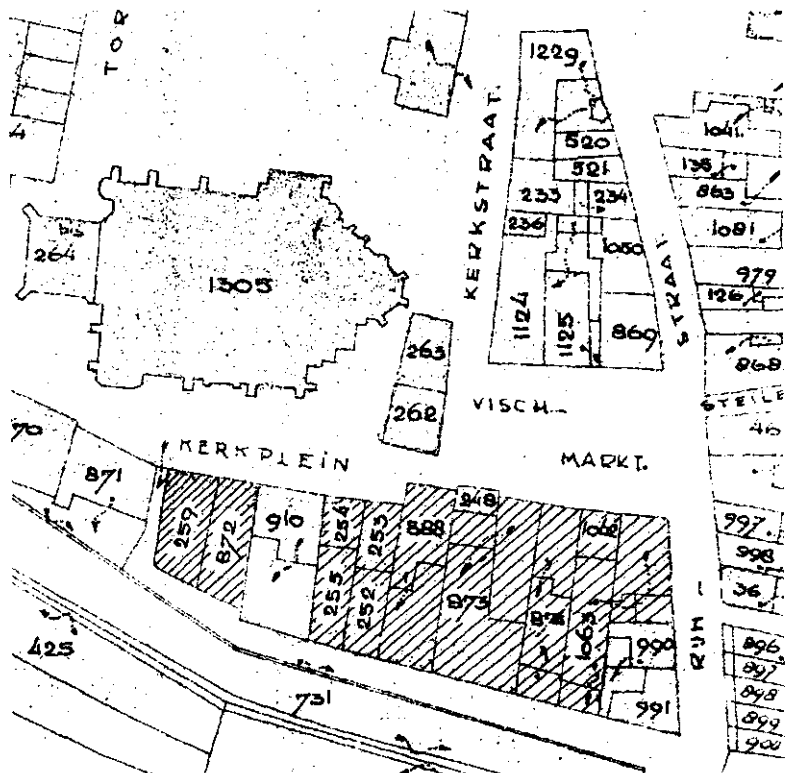
Bronnen

1. Leupen, prof.dr. P., *De burgers van Rhenen*, in: Oud Rhenen, 18e jrg, nr 1, januari 1999 blz.18-25.
2. Sloet, mr. L.A.J.W., *Oorkondeboek van Gelre en Zutfen*, een uitgave van Martinus Nijhoff 1872-1876, oorkonde No. 718, p. 714.
3. Rijksarchief in Utrecht, toegang No. 155– Inv. No.'s 63, 113, handschriftenverzameling Buchell/Booth (begin 17e eeuw).
4. Coldewey, dr. J.A., en Ph.J. van Dael, *Van Renen - Oorsprong en uitsterven van een middeleeuws adellijk geslacht te Rhenen*, in: Oud Rhenen, 13e jrg, nr 1, januari 1994, blz. 33-48.
5. Iterson, prof.dr. W. van, *De stad Rhenen*, Assen 1960, p. 113 e.v.
6. Liber Sigillorum - *De zegels in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht, 1200-1811*, een uitgave van de R.D.O. te Utrecht 1995, inv. no. 1440 (oudst bekende grootzegel van Rhenen uit 1258).
7. *Corpus Sigillorum Neerlandicorum - De Nederlandsche zegels tot 1300*, een uitgave van Martinus Nijhoff 1937-1940, no. 620 (eveneens beschrijving van bovengenoemd zegel van Rhenen uit 1258).
8. Maarschalkerveerd, Ph., *De Steden*, in: Geschiedenis van de Provincie Utrecht, Utrecht, 1997, deel I, blz. 259-290 (o.a.).

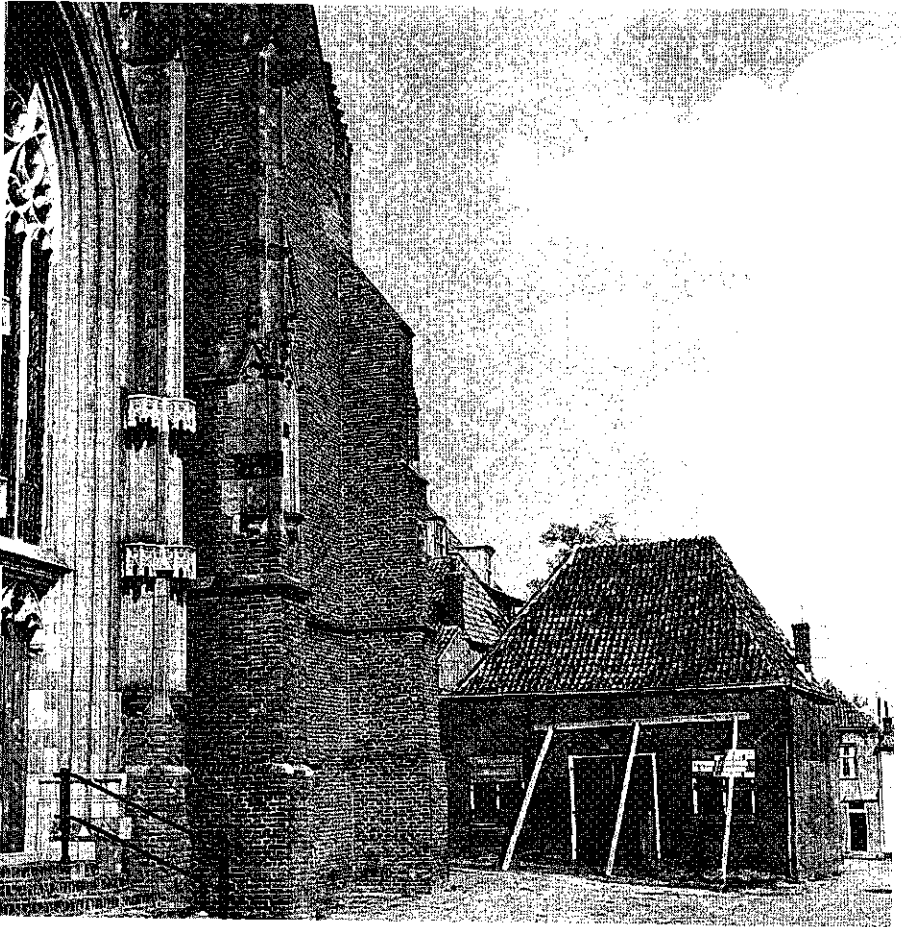
Rhenens oude binnenstad

Dr. H.P. Deys

Sinds mensenheugenis vormen het gedeelte in de binnenstad rondom de Cunerakerk, en het marktplein het echte hart van het oude Rhenen. Hier werd voor Rhenen alles op kerkelijk en bestuurlijk gebied beslist. Het valt echter moeilijk te zeggen, wanneer dit centrum zich als zodanig heeft gemanifesteerd. De Cunerakerk heeft, als St. Pieterskerk, vermoedelijk al aan het begin van de 11de eeuw bestaan. Deze kerk is vermoedelijk ná 1400 aan St. Cunera gewijd. In de loop van de 15de eeuw heeft er een grote verbouwing van de kerk plaats gevonden, waarschijnlijk om meer ruimte te scheppen ten behoeve van de duizenden bedevaartgangers, die Rhenen van ca. 1450 tot 1578 bezochten. In 1492 werd met de bouw van de toren begonnen, die in 1531 gereed kwam.

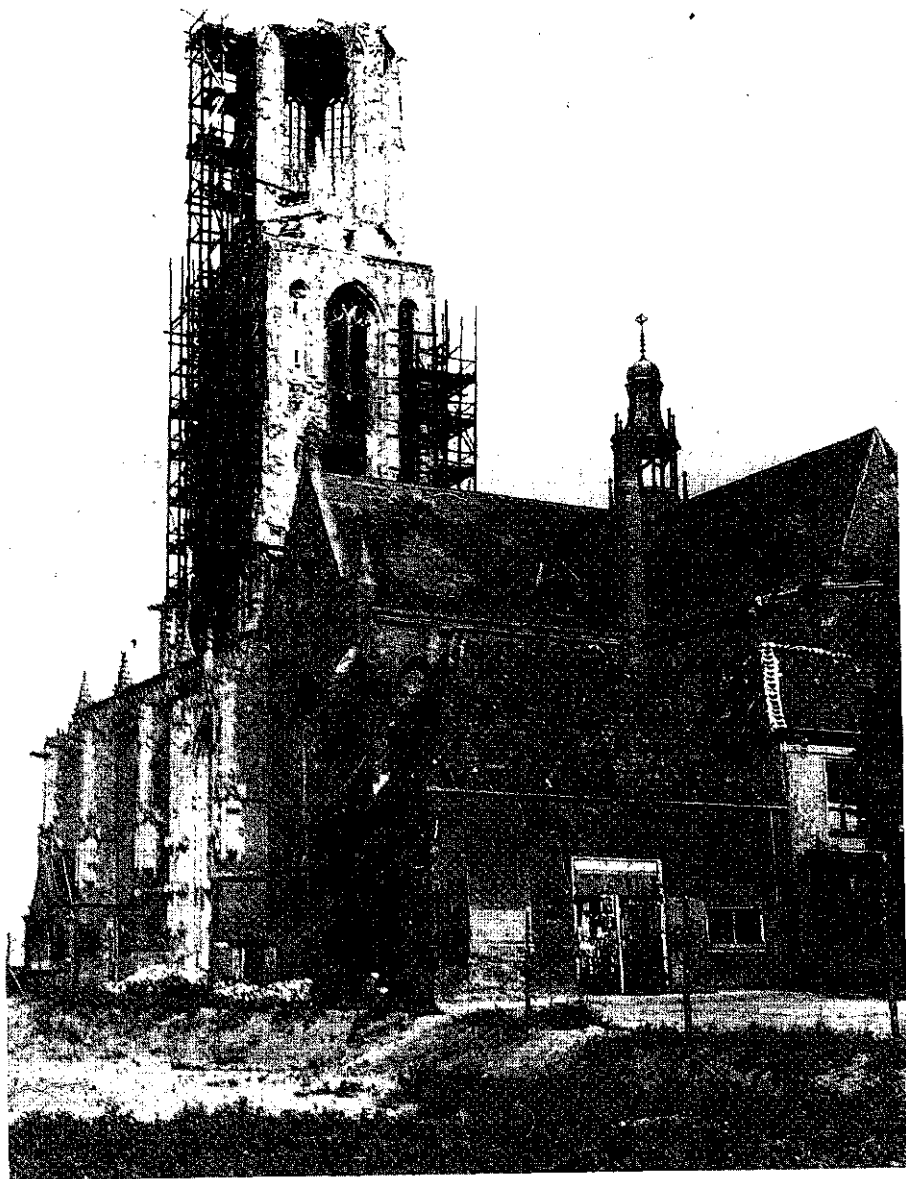

Gedeelte van de plankaart van de binnenstad van Rhenen, 1946. Het gearceerde gedeelte viel onder de categorie 'totaal verwoest'.

De achterzijde van de Waag (perceel 262), gezien vanaf het zuidportaal van de Cunerakerk, ca. 1947. (Foto J.G. Koekoek Sr.).

Uit de notulen van de toenmalige 'raadsvergaderingen' blijkt dat er in het midden van de 18de eeuw een grote renovatie van het stadscentrum heeft plaats gevonden. In 1735 bleek namelijk, dat de toestand van het stadhuis, dat toen reeds op de plaats van het huidige 'Oude Raadhuis' lag, van dien aard was, dat een spoedige restauratie noodzakelijk bleek. Er werd een commissie benoemd, die contact heeft opgenomen met de Amsterdamse meester-timmerman en architect Hendrik van Zoelen. Deze heeft tekeningen en bestekken gemaakt, die in mei 1737 door burgemeester Van Deventer aan de 'gemeenteraad' werden voorgelegd. Naast een vrijwel gehele nieuwbouw van het stadhuis, werd de bouw van een waagegebouw voorgesteld, die

De Waag en de Cunerakerk, vlak na de Bevrijding, mei 1945.

zou kunnen worden gebouwd op de plaats, waar eerder de huisjes van Willem d'Arras hadden gestaan, welke door de 'gemeente' waren opgekocht. De architect werd naar Rhenen ontboden en na enkele wijzigingen in de tekeningen werd het plan in februari 1738 goedgekeurd. De bouw van het waaggebouw was al eerder in kannen en kruiken, want de benodigde stenen voor dit gebouw werden reeds in juni 1737 besteld.

De fraaie pomp, die op een tekening van Jan De Beijer (ca. 1745) prijkt, werd in 1739 aangelegd. Er moet reeds een oude put hebben gestaan, maar in het kader van een nieuw reglement op de brandweer werd besloten een pomp te laten bouwen. De opdracht werd verstrekt aan Dirk de Metselaar en Willem van Eeden.

'Tot gerief der marktluiden' werd in mei 1747 besloten om een afdak te bouwen tussen de huizen van schepen Gerrit Lijster en Jacobus van den Oosterkamp. Blijkens de tekening van Jan de Beijer woonden zij aan de zuidzijde van het marktplein, vrijwel tegenover de huidige Kerkstraat. Opvallend is, dat de contouren van dit kleine galerijtje nog tot 1940 op stadsplattegronden zijn waar te nemen. Deze gevelrij werd pas tegen het einde van 1944, begin 1945 verwoest.

Op de tekening van Jan de Beijer is tevens zichtbaar, dat ten noorden van de waag minstens nog twee huizen hebben gestaan. In het direct aan de waag grenzend huis was tot aan de laatste oorlog een winkel in comestibles gevestigd, waarin de familie Oldenhof, en daarvóór de familie Lammens gevestigd waren.

Over de situatie van het marktplein sinds de hierboven beschreven renovatie valt nog slechts mede te delen, dat het stadhuis in 1926 verhuisd is naar een oude school in de Herenstraat, de plaats waar het thans, anno 1999, nog als zodanig in functie is. Het oude stadhuis, dat later de naam van Oude Raadhuis zou krijgen, werd verkocht. Er kwam onder andere een sigarenfabriek in, maar in later jaren is er toch wel sprake van een verloederding van het gebouw. Het heeft de Tweede Wereldoorlog overleefd,

De voorzijde van de woning van de fam. Oldenhof (perceel 263), gezien vanuit de Kerkstraat. De aangrenzende Waag is inmiddels afgebroken, ca. 1949

De achterzijde van de woning van de familie Oldenhof, gezien vanaf het Kerkplein-zuid.

Gezicht op de Markt naar het zuidwesten. Rechts een gedeelte van de Waag, links een kolenschuurtje (perc. 248), vroeger de opslagplaats voor de petroleum, ten behoeve van de stads-straatlantaarns. Dit uitbouwijtje moet vroeger het uit 1741 stammende afdakje zijn geweest, zichtbaar op de tekening van Jan de Beijer. Foto 1909 (Foto B.G. Ramspek).

maar in de na-oorlogse jaren werd het ernstig bedreigd met afbraak. Een raadslid schijnt in die tijd gesuggereerd te hebben: 'Schuif het gebouw maar de Rijn in'. Gelukkig is het daar niet van gekomen. Na een grondige restauratie (architect Wijma) staat het er nu weer gezond bij.

Hoewel het Oude Raadhuis dus vrijwel ongeschonden de laatste oorlog doorkwam, is er in de omgeving wel veel veranderd. Vanaf oktober 1994 tot mei 1945 heeft vooral het zuidelijk gedeelte van de binnenstad ernstig te lijden gehad van beschietingen door de geallieerden, die in de Betuwe reeds heer en meester waren geworden. Bijna de gehele zuidelijke gevelrij van de Markt en van het Kerkplein-zuid zijn compleet in puin geschoten. Als door een wonder echter is het waagegebouw vrijwel ongeschonden gebleven.

Wederopbouw 1946

Er gelden voor Rhenen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog twee wederopbouwplannen. Het eerste plan stamt uit 1940, toen na de verwoesting van de binnenstad en wijde omgeving, een groots 'Plan voor den Wederopbouw' werd opgesteld. Als een van de grote uitzonderingen in Nederland is Rhenen toen reeds

tijdens de Duitse bezetting, onder leiding van Ir. C. Pouderoyen, grotendeels wederopgebouwd.

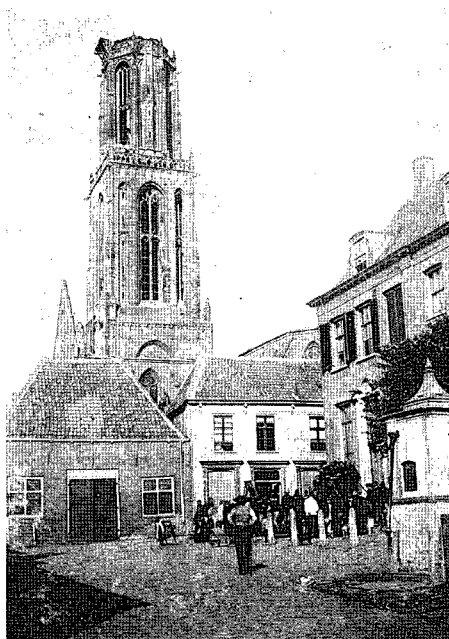
Ná de bevrijding in mei 1945 bleek, dat er opnieuw zeer veel werk aan de winkel was. Gelukkig kon men nog profiteren van de aanwezigheid van twee belangrijke architecten: de reeds genoemde stedenbouwkundige Ir. C. Pouderoyen en de architect J.B. Van der Haar, die reeds vóór de oorlog in Rhenen gewerkt had. Hij tekende in 1934 onder meer de Wilhelmina-Mavo. Pouderoyen was verantwoordelijk voor de gehele wederopbouw van het plan 1940. Belangrijke aspecten van het Plan 1946 waren een terugbrengen van het raadhuis naar de Markt, het verbreden van dit plein door de rooilijn van de zuidelijke gevelwand een eind naar het zuiden te verplaatsen. Ook de restauratie van het oude waaggebouw maakte deel uit van dit plan. De oude pomp, die bezweken was, wilde men door een nieuwe vervangen.

Uit de bij het Plan 1946 behorende toelichtende tekst, die eind 1947 nog aangevuld werd, citeer ik het volgende:

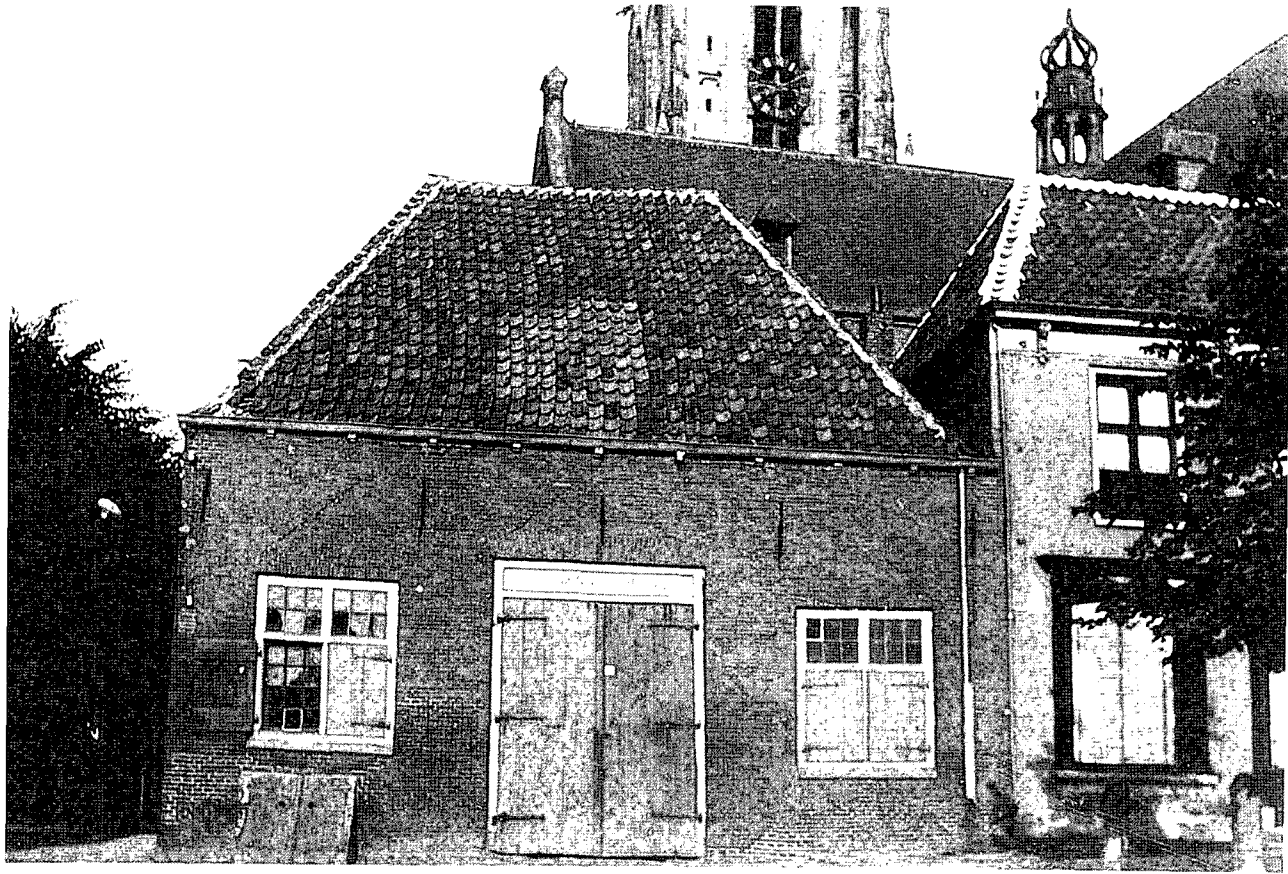
Ten Oosten van het Kerkplein bevindt zich de Vischmarkt, het centrum van dit stadsdeel. De Zuidwand van de markt zal iets worden teruggeplaatst, waardoor het Marktplein ruimer wordt en wat vorm en grootte betreft beter bij de verdere omgeving aansluit. De belangrijke verruiming van de stadskern, welke in het plan 1940 is vastgelegd en uitgevoerd, wordt hiermede in het plan 1946 op bescheiden schaal voortgezet.

Voor de verwezenlijking van de nieuw ontworpen bouwblokken aan de Zuidzijde van het kerkplein en de Vismarkt, waartussen (als verlenging van de Kerkstraat) een nieuw straatje is ontworpen, dienen twee beschadigde woonhuizen en een pakhuis met woning onteigend te worden. De kosten voortvloeiende uit de onteigening van de percelen 990 en 991 worden echter niet als wederopbouwkosten aanvaard.

Aan de Noordwand van de Vischmarkt is het voormalige raadhuis gelegen en daarnaast aan de Westzijde de oude

Drukte op de Markt, vermoedelijk tijdens de visverkoop. De toren en het gehele dak van de Cunerakerk zijn in 1897 na een bliksemingslag verbrand. (Foto Stark, ca. 1900).

De Waag, anno 1909. Het oorspronkelijke dakkapelletje is reeds verdwenen. Rechts het pand van Oldenhof (perc. 263). (Foto B.G. Ramspek).

De Markt na de beschietingen van 1944/1945, foto genomen vanuit perceel 263. (Foto J.G. Koekoek Sr.).

stadswaag. Tegen de waag is een winkelhuis gebouwd', waardoor het koor van de Cunerakerk ernstig in het gedrang is gekomen. Het is gewenst dit winkelhuis te verwijderen. Dit zal bovendien tot resultaat hebben, dat de waag beter tot zijn recht komt en er zal ook meer contact ontstaan tussen de omgeving van de kerk en de Vischmarkt, hetgeen door Monumentenzorg, na bezichtiging ter plaatse, is beaamd. De kosten, voortvloeiende uit deze onteigening (perceel 263) worden echter niet als wederopbouwkosten aanvaard.

Daar de omgeving van de Vismarkt in de toekomst geheel vernieuwd zal worden, ligt het in de bedoeling t.z.t. het voormalige raadhuis geheel te restaureren en uit te breiden, zodat de gehele gemeentelijke dienst daar in de toekomst zal kunnen worden ondergebracht.

In het oorspronkelijke plan staat onder meer nog de volgende tekst, die in het uiteindelijke plan niet is opgenomen:

De moderne bebouwing van nu vraagt een ruimer stadsbeeld dan het oude Rhenen te zien gaf. Dit is te belangrijker omdat in dit plan rekening is gehouden met de restauratie van het voormalige raadhuis, (waarvoor Monumentenzorg steun toezegde) en de uitbreiding daarvan, zodat de gehele gemeentelijke daar in de toekomst onder gebracht zal kunnen worden. Reeds in 1940 is er over gedacht het Raadhuis weer op zijn oude plaats terug te brengen. Toen is daarvan een schetsplan gemaakt waaruit de mogelijkheid is gebleken. Het nu in gebruik zijnde raadhuis is te klein en staat minder gunstig naast de stadskern.

Tóen echter was de omgeving van de Vischmarkt nog een vervallen stadsdeel en zou het nieuwe raadhuis daar in een minder gunstige omgeving zijn komen staan. Nu deze omgeving geheel vernieuwd zal worden is terugbrengen van het raadhuis naar de oude plaats wel haast vanzelfsprekend. De vergissing, die in 1924 gemaakt werd door de verplaatsing van het raadhuis, wordt hierdoor hersteld. Het opnieuw in verval geraken van dit stadsdeel zal er door worden verhinderd en het zal de oude stadskern weer tot een schone rationeel ingedeelde nederzetting maken.

Bij het maken van dit plan is regelmatig overleg gepleegd met het gemeentebestuur van Rhenen. De wensen, welke daarbij naar voren kwamen, zijn in dit plan neergelegd, zowel voor het verwoeste, als voor het te saneren stadsgedeelte.

Hierbij treedt vooral het Raadhuisplan op de voorgrond. Naar het oordeel van het Gemeentebestuur is de uitvoering van dit plan onvermijdelijk. Ook naar ons oordeel is het slagen van dit wederopbouwplan afhankelijk van het daar in al of niet betrekken van het Raadhuis, hetgeen wij dan ook in de aandacht van Uw college aanbevelen.

De onderaardse gangen, tevoorschijn gekomen bij de reconstructie volgens het Plan 1946. (1947, Foto J.G. Koekoek Sr.).

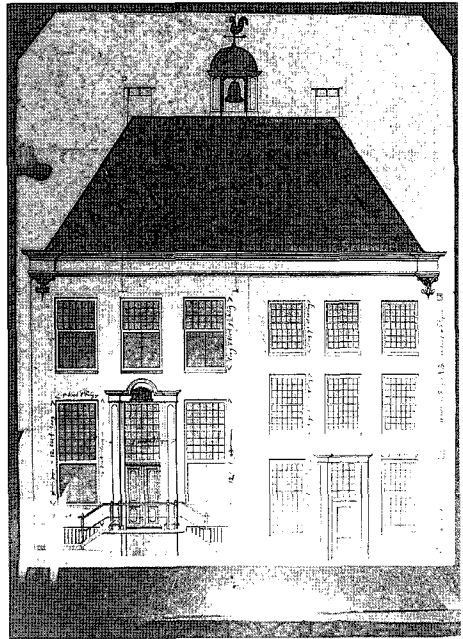

De Markt met Stadhuis en Cunerakerk, tekening door Jan de Beijer, ca. 1745 (Mus. Boymans-Van Beuningen, Rotterdam).

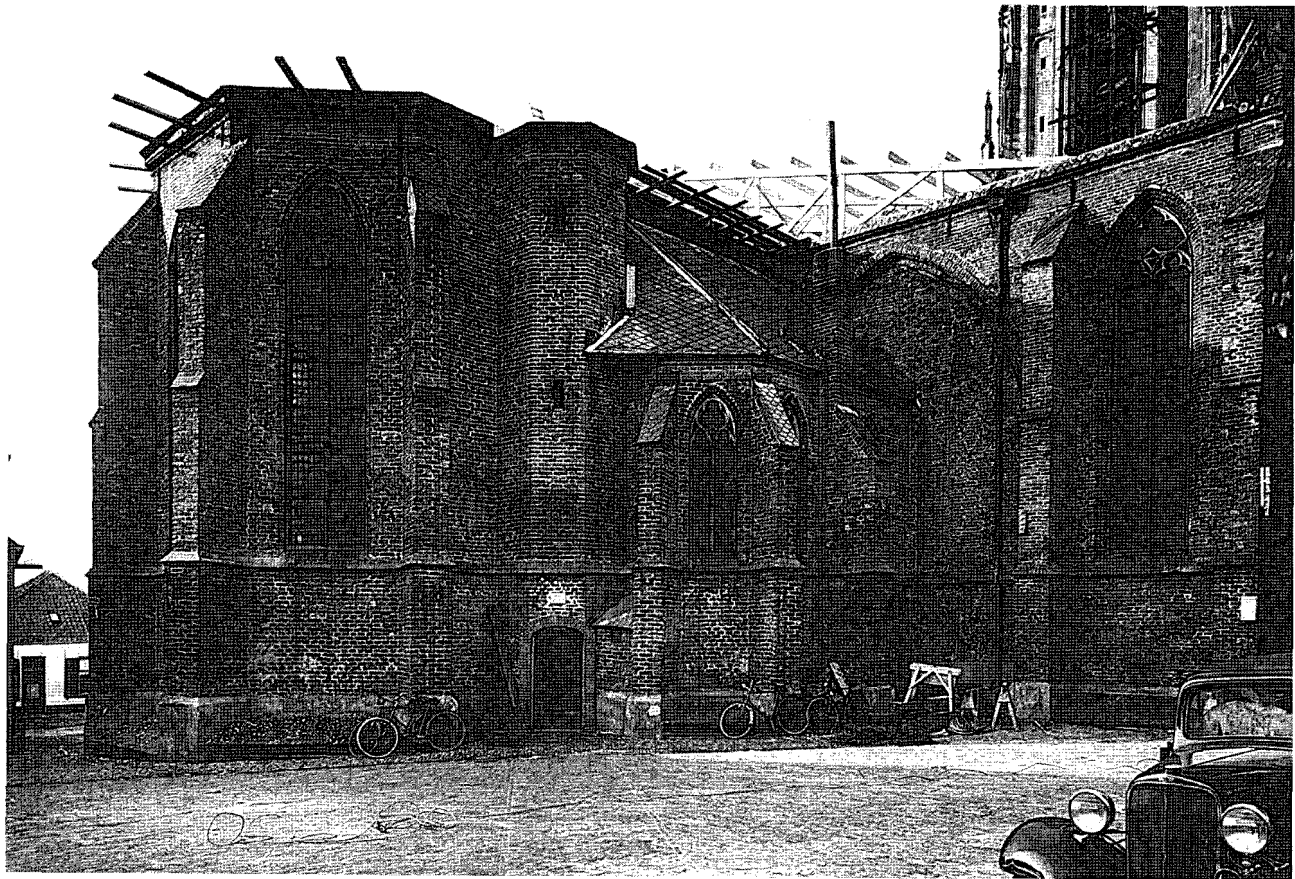

Het Oude Raadhuis, in volle glorie na de laatste restauratie van 1976. Foto J. Combrink, ca. 1980).

In december 1946 werd dit plan aan de Rhenense gemeenteraad aangeboden en het werd in januari 1947 door een commissie van Gedeputeerde Staten met de gemeente Rhenen besproken. Een belangrijk onderdeel van dit plan was de vestiging van het nieuwe gemeentehuis in het oude Raadhuis. Het gemeentebestuur was het niet eens met het plan, want zij wilde unaniem een fors gebouw met een behoorlijk front aan de Marktzijde. Het waaggebouw zou een andere bestemming krijgen, namelijk een gebruik als garage, of tot vestiging van de Oudheidkamer. Nadat in de vergadering van het Rhenense college van B&W verslag was gedaan van deze vergadering, merkte de waarnemend burgemeester Luiting Maten op, dat de eenstemmigheid ten aanzien van de vestiging van het gemeentehuis aan de Markt niet voor hemzelf gold. Hij was van mening dat de bestaande plaats aan de Herenstraat, mede gezien de uitbreidingsmogelijkheden en als centrum met mooi uitzicht, de voorkeur verdiende. Hij wilde zijn mening echter niet op de voorgrond plaatsen, maar de nieuw te benoemen burgemeester (Jhr. Mr. L.H.N.F.M. Bosch Ridder van Rosenthal) moest zeker zijn oordeel kunnen geven. Later bleek, dat ook de provincie het verplaatsten van het raadhuis raadzaam achtte. Wel was men van mening, dat een te massaal gebouwen-complex zich met de schaal van de aan de Markt ontworpen bebouwing kwalijk zou kunnen verdragen. De provincie had ernstige bedenkingen, de Waag als garage in gebruik te willen nemen. Het verdiende een waardiger bestemming, en het onderbrengen van bijvoorbeeld de Oudheidkamer zou men zeer toejuichen. Het Plan werd in november 1947 door het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting goedgekeurd en het Ministerie van Financiën zegde een rijksbijdrage toe.

De originele bouwtekening door de Amsterdamse stadstimmerman en architect Hendrik van Zoelen, 1737.

De Cunerakerk omstreeks 1935. Het dak is door brand verwoest. (Foto Monumentenzorg).

Het Ministerie gaf in een brief van november 1948 nog een omschrijving van de openbare werken binnen de 1e urgentie:

.....

b. Vismarkt.

- 1) Het aanleggen van rond 315 m² rijweg met klinkerbestrating.
- 2) Het aanleggen van rond 65 m² trottoir.
- 3) Het plaatsen van rond 70 m trottoirband.
- 4) Het herstraten, met afkomend materiaal, van de Markt tot een oppervlakte van rond 660 m².

c. Kerkplein van de Vismarkt af tot de reeds uitgevoerde eventueel in uitvoering zijnde delen van de Veemarkt en het Noord-Kerkplein; met inbegrip van het voetpad tussen de kerk en de Waag.

- 1) Het aanleggen van rond 560 m² rijweg met klinkerbestrating.
- 2) Het aanleggen van rond 60 m² trottoir van klinkers.
- 3) Het plaatsen van rond 70 m trottoirband.
- 4) Het herstraten van rond 300 m² met veldkeien.

N.B. In verband met het geringe hoogteverschil wordt een keermuur langs de Zuidzijde van de kerk niet nodig geacht, terwijl voor de bestrating van het gedeelte in de Zuid-Westhoek buiten de verkeersweg volstaan zal kunnen worden met een bestrating van veldkeien, afkomstig uit de thans bestaande weg.

(Met de veemarkt werd bedoeld het westelijk deel van de Koningshof, waar vóór de oorlog al veemarkten werden gehouden, en waar men na de oorlog mee dacht door te gaan. Dit is uiteindelijk niet meer doorgedaan.)

In grote trekken is toen met de wederopbouw een aanvang gemaakt. In 1948 werd de noordzijde van het Kerkplein gebouwd en er werden jonge boompjes geplant langs de noord- en oostzijde van de Cunerakerk. Bij deze werkzaamheden zijn in de Torenstraat resten van middeleeuwse onderaardse gangen te voorschijn gekomen. Deze gangen liepen indertijd van het Agnietenklooster naar de kerk, zodat de kloosterlingen voor het volk ongezien vanuit het klooster de kerkdiensten in de Cunerakerk konden bijwonen. Men heeft toen helaas niets met deze gangen gedaan, ze werden zelfs niet eens opgemeten.

Tot zover de Wederopbouw.

Na verloop van vele jaren bleek, dat de inrichting van het oude stadscentrum niet meer voldeed. Toen dan ook enkele jaren geleden geconstateerd werd, dat er in de binnenstad op een aantal plaatsen rioolvervangings en straat-onderhoud noodzakelijk

was, besloot de gemeente om van deze gelegenheid gebruik te maken, en de woonomgeving meer aan te passen aan het karakter van de bebouwing van de 'historische stad'. Met dit laatste wordt het stadsdeel bedoeld, dat omgrensd wordt door Koningshof, Doelenwal, Keldermanspad ten zuiden van de Fred. v.d. Paltshof, Herenstraat, en aan de noordzijde van deze weg omgrensd door de Oude Veenendaalseweg-zuid, Bantuinweg, Molenstraat, Muntstraat. De gemeente stelde daartoe een projectvoorstel op, waarin onder meer rekening was gehouden met een begeleidingsgroep en een inspraakprocedure en een adviesbureau.

In oktober 1997 werd door het Bureau voor landschapsarchitectuur en stedenbouw Buijs en Van der Vliet te 's- Hertogenbosch een structuurvisie gepresenteerd, waarin rekening was gehouden met de wensen van de gemeente, de bestaande bestemmings-, structuurplannen en visies, en de uitslagen van de in de binnenstad gehouden enquête en door de begeleidingsgroep gegeven randvoorwaarden en uitgangspunten.

De begeleidingsgroep had, naast een 12-tal randvoorwaarden, het volgende doel geformuleerd:

Het terugbrengen van de bij de woningen van de boven- en benedenstad behorende sfeer door middel van het veranderen van de openbare ruimte. Hierbij zal een duidelijke overgang moeten worden gecreëerd van het moderne centrum naar het historische gedeelte'.

De respons op de enquête was teleurstellend laag: 16% van de 500 geënquêteerde inwoners heeft gereageerd. De meeste reacties betroffen het verkeer, parkeren en schoonhouden van de buurt.

Uit de begeleidingsgroep kwam onder meer de wens naar voren, rond de Cunerakerk weer de historische situatie te creëren en het groen en de bomen te saneren. Het Oude Raadhuis diende meer een geheel te worden met de omgeving. Het vroegere waaggebouw zou weer in ere dienen te worden hersteld, hetgeen werd ondersteund door de Hervormde gemeente, die dringend behoefte had aan een aanvulling op de multifunctionele functies van het kerkgebouw.

In de structuurvisie van het bureau Buijs en Van der Vliet werd een analyse van het bestaande centrum gegeven, waarin een duidelijk onderscheid naar voren komt tussen de bovenstad met een concentratie aan winkels en de benedenstad met een woonfunctie. Dit onderscheid uit zich in het bijzonder in het verschil in sfeer en de verkeersdrukte. Beide delen zijn min of meer van elkaar gescheiden door de drukke verkeersader. Aan beide zijden van deze ader liggen de vroegere stadspoorten, die in het nieuwe plan meer zouden moeten worden gemarkeerd, bijvoorbeeld door middel van bomenpartijen. Verdere adviezen, die voornamelijk de benedenstad betroffen, luiden: de eenvoud en soberheid van het bestaande straatbeeld handhaven; zoveel mogelijk gebruik maken van bestaande materialen; gebruik maken van

gebakken materialen, hetgeen beter bij de 'historische' sfeer van Rhenen past en ook behoort bij een stad aan de rivier; het terugbrengen van de stoepen in de woonstraten, als (architectonische) plint voor de gebouwen; het verschil tussen bovenstad (winkels) en benedenstad (wonen) versterken; het accentueren van de hoogteverschillen in de straten; herstel van het historisch patroon van de ruimte rondom de Cunerakerk (herbouw Waaggebouw); het Koningshof niet als parkeerplaats inrichten, maar door middel van bomen een efficiënter parkeren mogelijk te maken.

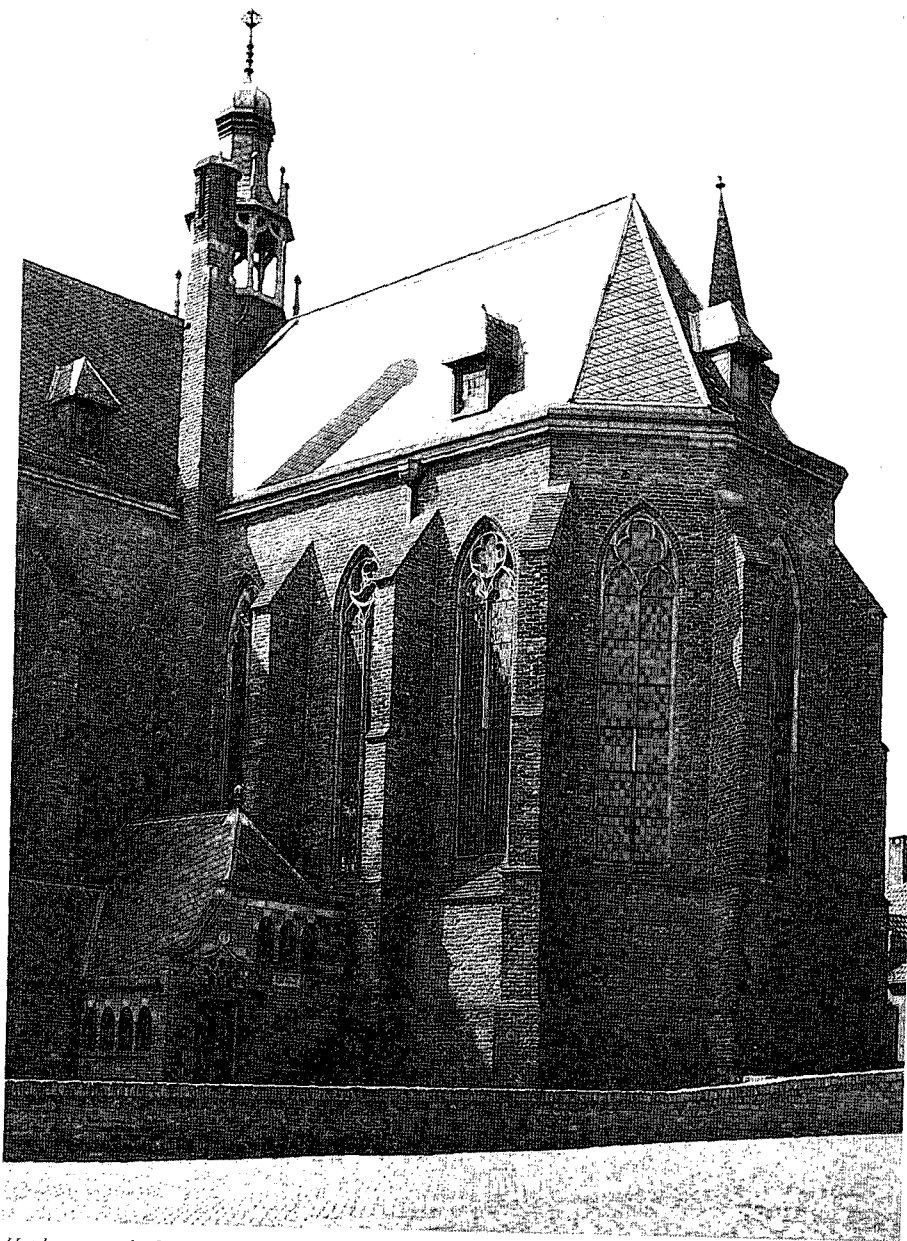
Een belangrijk aspect van de uitvoering ligt in de aan te brengen bestratingspatronen. Door een juist gebruik te maken van diverse soorten en kleuren bakstenen, en door een variatie in het verband aan te brengen, kan een levendig stratenpatroon worden bereikt. In verband met de kosten zal een gepast gebruik moeten worden gemaakt van grijze betontegels in plaats van gebakken materiaal.

Tijdens de planvorming van de reconstructie Oude Binnenstad, is de Historische Vereniging op het idee gekomen, de aandacht te vestigen op de restanten van de oude onderaardse gang van het Agnietenklooster naar de kerk. Daartoe zou boven een klein gedeelte van deze gang een opening in het wegdek gemaakt moeten worden, die dan door een dikke glazen plaat zou moeten worden afgesloten. Een ingebouwde elektrische verlichting zou daarbij dit stuk gang duidelijk moeten bijlichten. De gemeente heeft dit idee zeer positief overgenomen. Bij de uitwerking is echter gebleken, dat de uitvoering van het idee nogal problematisch is. Er zou veel condens tegen de onderzijde van de plaat ontstaan, en de kans op vernieling is ook niet gering. Bovendien deed de vraag zich voor, wie de plaat regelmatig zou schoonhouden. Daarom is, in overleg met de Historische Vereniging, besloten een andere oplossing te kiezen. Omdat namelijk de onderaardse gang in de vorm van een wenteltrap voortgezet wordt in een klein torentje, dat indertijd tegen de noordwesthoek van de Cunerakerk is aangebouwd, kan via een klein venster in dit torentje toch iets uit het verleden van deze gang zichtbaar worden gemaakt. Tegen dit torentje is een stalen trapje aangebracht, waarbij een bewegingsmelder voor verlichting in het torentje zorg draagt, zodra iemand door het venster wil kijken. Ook binnen, in de kerk, is er nog wat te zien. Van de onderaardse gang zijn enkele meters nog te betreden, een klein restant van een gangenstelsel dat zijn weerga in Rhenen niet heeft gekend.

¹ In de oorspronkelijke tekst staat geschreven: *Op een kwade dag is tegen de waag een winkelhuis gebouwd, waardoor*

Onder het Plan voor de Wederopbouw 1946 viel, naast een reconstructie van het plein rondom de Cunerakerk, ook de herbouw van de woningen aan het Kerkplein-noord. (Foto J.G. Koekoek Sr., 1947)

Het koor van de Cunerakerk in 1957.

Werkgroep Archeologie Rhenen

Jaarverslag 1998

A.J. van Drunen

Zandwinningsseuven in Achterberg, De Horst

Achterberg, de Horst

In januari, en wel op respectievelijk 21/01, 22/01 en 23/01, verzorgde de Werkgroep Archeologie Rhenen, kortweg WAR genoemd, onder leiding van de assistent van de provinciaal archeoloog van Utrecht, de heer T. van Rooijen, de archeologische begeleiding van de aanleg van een wegcunet in uitbreidingsplan De Horst te Achterberg. Evenals in 1996 werd een aantal zandwinningsseuven aangetroffen.

Op grond van het blootleggen van een zestal paalgaten en de vondst van ijzertijdscherven in de onmiddellijke omgeving en op dezelfde diepte, mocht worden aangenomen dat de WAR een graanspieker (= een graanpakhuisje) uit de IJzertijd (750 v.C. - 0) had aangetroffen. Bovendien werd een waterput opgegraven.

Bodemsporen in Elst (U), 't Bosje

Het couperen van paalgaten en afvalkuilen in Elst (U), 't Bosje

Elst, 't Bosje

In januari en februari, namelijk op 28/01, 29/01, 30/01, 31/01, 18/02, 19/02, 20/02 en 26/02, begeleidde de WAR, wederom met medewerking van de heer T. van Rooijen, de aanleg van een wegcunet in uitbreidingsplan 't Bosje te Elst.

De archeologische begeleiding beperkte zich tot een tweetal plekken die door het RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) als veelbelovend waren aangegeven.

Aan de hand van de verspreiding van aardewerkscherven kon voorzichtig geconcludeerd worden dat in de IJzertijd bewoning op de hoogste delen van het onderzochte gebied plaatsgevonden had. Een concentratie van zaden werd geborgen en uit een regelmatig patroon van paalgaten kon een huisplattegrond uit de IJzertijd vastgesteld worden.

Buiten de twee door RAAP aangeduide plekken werd door de heer Edwin van Hagen een graf gevonden.

Rhenen, Bergweg-oost

Op verzoek van de provinciaal archeoloog werd in mei en juni door enkele WAR-leden het bouwplan Bergweg-oost in Rhenen bij het begin van de graafwerkzaamheden geïnspecteerd. In het wegcunet werden geen bodemsporen aangetroffen, de vondsten beperkten zich veelal tot vrij recent afval. Toch ook wat interessanter materiaal, zoals een tweetal vermoedelijk middeleeuwse aardewerkscherven (Pieter Gieszen), een mogelijk middeleeuwse spintol en een fragment, waarschijnlijk van een reliëfband-amfoor (Edwin van Hagen).

Rhenen, Plantage Willem III

Tijdens een terreinverkenning in juni op de Plantage Willem III werden in de droge greppel rond de parkeerplaats bij stal De Kroon een zestal aardewerkscherven uit de IJzertijd (750 v.C. - 0) gevonden, waaronder 1 randscherf. In juli werden op bovengenoemde plek vele scherven uit dezelfde periode aangetroffen. Bij verschillende gelegenheden vulde Robine Mulder het totaal nog aan.

Boswachter mevrouw T. Lubach van de Stichting Het Utrechts Landschap werd verzocht de WAR te waarschuwen als er nieuwe graafwerkzaamheden in haar beheersgebied, met name op de Plantage Willem III en de Remmerdense hei, op de rol zouden komen.

Elst, Houweg

Tijdens de inspectie op 09/07 en 20/08 van een klein nieuwbouwplan aan de Houweg in Elst werden op de eerste datum 1 aardewerkscherf uit de IJzertijd en op de tweede dag 2 scherven, een kooksteen, alsmede ongeglazuurde aardewerkscherven uit de vroege middeleeuwen(?) door WAR-lid Pieter Gieszen gevonden.

Excursie Betuwelijn, lokatie Kerk-Avezaath

Het opschonen van grafheuvels op de Remmerdense heide

Excursie Betuwelijn

Op 30/07 werd een bezoek gebracht aan de opgraving "Stenen Kamer" te Zoelen. Regina v.d. Berg (Projectgroep Archeologie Betuwelijn) leidde de WAR rond. Het betrof hier een nederzettingsonderzoek vroege middeleeuwen vanaf ± 750 n.C. in het kader van de archeologische begeleiding van de aanleg van de Betuwelijn.

Rhenen, Remmerdense hei

In juli en augustus werden enkele grafheuvels (ROB 015, 016, 017, 045, 046, 047) ontdaan van opschot. Vantevoren had de WAR hiertoe overleg gevoerd, zowel met de Stichting Het Utrechts Landschap als met de Archeologische Monumentenwacht.

Elst, Grafheuvels

Instructiemiddag in september door Rob Datema (Archeologische Monumentenwacht) bij de grafheuvels aan de Boslaan in Elst en het langgraf bij jeugdherberg "De Eikelenkamp".

Rhenen, Koningshof, noordzijde

Bij het aanleggen van een nieuwe waterleidingsleuf eind september werden recente scherven aangetroffen. Bij het graven van een diepere put hoek Koningshof/Torenstraat kwamen schervenmateriaal, pijpensteeltjes en een paardenkies(?) tevoorschijn. Echter ook menselijk botmateriaal en schedelfragmenten. De gemeente werd hiervan in kennis gesteld. Archiefonderzoek leerde dat hier eeuwenlang een kerkhof in gebruik was. Omstreeks 1828 werd, onder invloed van nieuwe wetgeving, een nieuwe begraafplaats aan de Herenstraat in gebruik genomen.

Contactdag amateurarcheologie provincie Utrecht.

Op 10/10 namen 10 leden van de WAR deel aan de Dag van de Utrechtse amateurarcheologen op uitnodiging van de provinciaal archeoloog en met financiële steun en medewerking van de provincie. Ditmaal werd deze zeer geslaagde dag georganiseerd door de amateurarcheologen in Woerden.

Het buitengewoon lofwaardige initiatief van de assistent van de provinciaal archeoloog van enkele jaren geleden, kreeg ditmaal voor de derde achtereenvolgende maal zijn beslag. Edwin van Hagen verzorgde een presentatie namens de Rhenense archeologische werkgroep.

Rhenen, Cunerakerk, noordzijde

In oktober startte de bouw van een nieuwe sprinklerinstallatie voor de Cuneratoren. Diverse WAR-leden hielden de werkzaamheden in de gaten. Al spoedig kwam het zuidelijke deel van het dakgewelf van de onderaardse kloostergang van het

verdwenen Agnietenklooster naar de Cunerakerk aan het licht. Dit werd zo goed en kwaad als het ging gefotografeerd en in tekening gebracht.

Voor nadere bijzonderheden, zie het artikel in OUD RHENEN januari 1999.

Rhenen, Markt, westzijde

In november werd aan de westzijde van de Markt te Rhenen een sleuf van ongeveer 1 meter diep en 50 cm breed gegraven ten behoeve van een nieuwe gasleiding. Geen bodemsporen, wel een aantal kloostermoppen. De WAR legde een verband met het kort na de Tweede Wereldoorlog verdwenen waaggebouw.

Excursie Betuwelijn

Op 26/11 bezocht de WAR de Woerd in Kesteren waar in het kader van de archeologische begeleiding van de Betuwelijn door archeologen van de Projectgroep Archeologie Betuwelijn een onderzoek werd verricht naar een inheems-Romeinse nederzetting. Ook hier werd onze werkgroep op deskundige wijze rondgeleid door een der beroeps-archeologen.

Rhenen, Kerkplein

In december startten de werkzaamheden ter vervanging van het plaveisel in de binnenstad van Rhenen om in het kader van het gemeentelijke plan het oude centrum een wat historischer aanzien te geven. Rondom de Cunerakerk werden bomen verwijderd en het plaveisel opgenomen waarbij de opdracht luidde dat de machinisten niet dieper dan 35 cm mochten gaan. De WAR trof direct aan de noordzijde van de kerk weer menselijke skeletresten en wat aardewerkscherven aan.

Vondst in de stort bij het blootleggen van de onderaardse kloostergang (tekening H. Smulders)

Buitenwerkzaamheden

Veldverkenning

IJzertijdscherf gevonden tijdens terreinverkenning

Vondstverwerking

Op vrijwel elke donderdagmorgen kwam de werkgroep bijeen in de kelder van Het Rondeel.

Naast besprekingen over individuele waarnemingen, nieuwe projecten en de te volgen strategie, werden wassen, registratie, determinatie, restauratie en verslaglegging betreffende vondstmateriaal van oudere en vrij recente opgravingen voortgezet.

De structuur van de WAR kwam ter sprake en de contacten met de gemeente werden nauwer aangehaald.

OULD RHENEN

ACHTTIENDE JAARGANG

SEPTEMBER 1999

NO.3

Bestuur van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 0317-612812
Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Bruine Engseweg 40,
3911 CL Rhenen, tel. 0317-616076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067
Rabo-Rhenen 3970.24.037, Postbank 1211163
Leden : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 0317-612653
A.J. van Drunen, Rhenen, tel. 0317-617038
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 0317-614067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

ISSN-1384-3338

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Omslagfoto: Naar een schilderij van J.M. Schäffer

Druk: Drukkerij Cunera b.v., Rhenen

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

achttiende jaargang

september 1999

no. 3

Inhoudsopgave

De Familie Van Laar te Rhenen - Genealogie en heraldiek <i>dr. A.J. de Jong</i>	blz. 7
Bronstijd in Elst <i>A.J. van Drunen</i>	blz. 24
De molen CRESCENDO in Achterberg <i>dr. H.P. Deys</i>	blz. 30
Rhenen met reden? <i>Michel Sijnesael</i>	blz. 57

Van de redactie

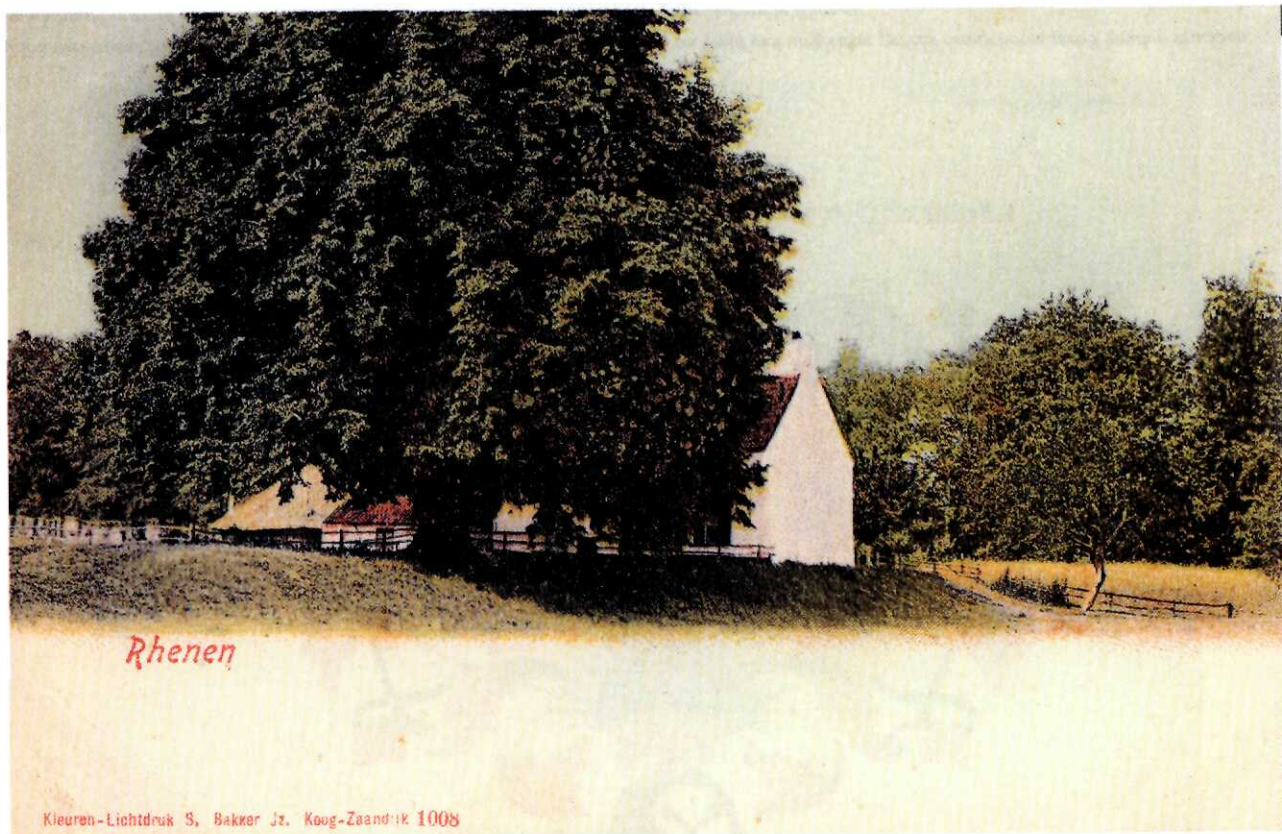
Geachte leden,

Voor u ligt het septembernummer van ons tijdschrift.

Een beetje later dan u van ons gewend bent, maar ... een dik nummer met voor elck wat wils. Een genealogisch en heraldisch artikel over een Rhenense familie, een archeologisch artikel over een vondst in Elst en een historisch artikel over de molen in Achterberg.

Daarnaast maakt de conservator van het gemeentemuseum Het Rondeel ons attent op een schilderij dat onze vereniging heeft kunnen aankopen dankzij een genereuze gift van een oud-plaatsgenoot die, hoewel hij al decennialang onze gemeente heeft verlaten, Rhenen een warm hart is blijven toedragen.

De redactie wenst u weer veel lees- en kijkplezier want alle artikelen zijn vergezeld van vele afbeeldingen.

Het boerderijcomplex Levendaal (voorheen Laar), met de "1000"-jarige linde.

Alliantiewapen; Van Laar (in rood drie zilveren posthoorns) en van Dolderen (in goud een uitgerukte groene oranjeboom met 9 gouden vruchten; schildhoofd in rood een zilveren barensteel). (Foto in bezit van mevr. A. van Laar-Jansen te Rhenen).

De familie van Laer te Rhenen

Genealogie en heraldiek

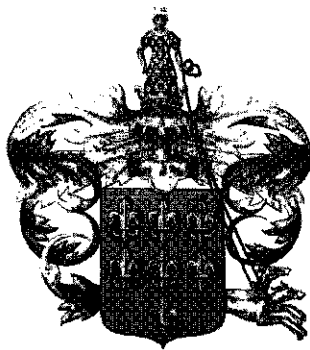
dr. A.J. de Jong

Inleiding

Meer dan eens wordt de redactie van Oud Rhenen gevraagd of er in ons periodiek misschien wat meer aandacht zou kunnen worden besteed aan genealogie (familie/stamboom onderzoek), uiteraard in relatie tot typisch Rhenense geslachten. We hebben altijd gemeend in Oud Rhenen het accent wat meer te moeten leggen op de historie van Rhenen en naaste omgeving, maar genealogie heeft daar natuurlijk veel raakvlakken mee; immers geschiedenis wordt gemaakt door mensen.

Er is en wordt over Rhenense geslachten echter al vrij veel langs andere weg gepubliceerd. We denken hierbij aan het werk van de inmiddels helaas overleden veelzijdige Veenendaalse genealoog (heraldicus, bioloog, archeoloog, historicus) Adriaan P. de Kleuver, die niet alleen Rhenense families heeft beschreven, maar ook de nodige aandacht heeft besteed aan de er onlosmakelijk bij horende heraldiek (wapenkunde).

Voorts zijn te noemen in dit verband de beschrijvingen 'Rhenense Geslachten' van de hand van Ph.J. van Dael en C.L. van Otterlo, leden van onze vereniging, en tevens het drie jaar geleden verschenen 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen' van A.J. de Jong en C.L. van Otterlo. In laatstgenoemd boek zijn tevens enkele typisch

VAN LAER

Links: zegel uit 1698 van de Rhenense schepen Alert van Laer; het wapen, zeven lelies, vertoont veel gelijkens met rechts: het wapen van de Overijsselse adellijke familie Van Laer.

Zegel van de Wageningse
(nood)schepen Bernardus van
Laar d.d. 22.5.1750 (Gemeente
Archief Wageningen, R.A.
No. 154).

**Internationaal
TANKVERVOER en
EXPEDITIEBEDRIJF**

Industrieweg 11-13, 6669 CW Dodewaard
Postbus 7, 6669 ZG Dodewaard
Telefoon 08885-1654*
Giro 656660
Bank: N.M.B., Rhenen 69.27.10.515
Telex 48324

Wapen Van Laar (de drie posthoorns) op het briefpapier van Van
Laar b.v., Internationaal Tankvervoer en Expeditiebedrijf te
Dodewaard.

Rhenense geslachten verder uitgewerkt, zoals Budding(h), Van Ba(a)ren,
Bovenschen en Van Laar.

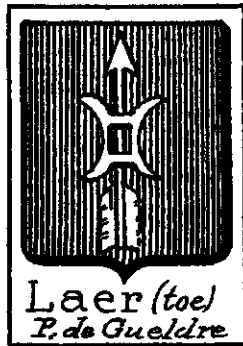
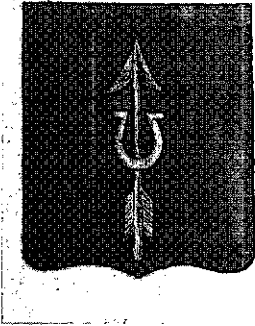
Wat het laatste betreft is niet verder gegaan dan tot circa 1800, omdat gemakkelijk
via de registers van de Burgerlijke Stand hiermee aansluiting kan worden gevonden.

Direkte aanleiding waarom we in dit nummer van Oud Rhenen toch nader stil willen
staan bij de familie Van Laar, is een recente vraag betreffende het familie-
wapen van deze Rhenense familie.

Afgelopen seizoen werd door mij een korte lezing gehouden voor onze vereniging
met als thema: 'Heraldiek te Rhenen'. Hierbij werden enige zegels van Van Laars
uit de periode 14e-17e eeuw getoond, waaronder een zegel van de Rhenense sche-
pen Alert van Laer (anno 1698, zeven lelies) en de Wageningse schepen Bernardus
van Laar (anno 1750, een gekroond paardenhoofd met uitgerukte hals). Eveneens
te Wageningen zouden Van Laars einde 18e eeuw gezegeld hebben met als wapen-
figuur een steigerend paard (zie zegelverzamelingen Muschart, Centraal Bureau
voor Genealogie in Den Haag en het rijksarchief te Arnhem).

Onder het gehoor echter bevond zich een Van Laar uit Rhenen, die opmerkte dat
volgens hem zijn familie een geheel ander familiewapen voerde, namelijk drie
posthoorns.

Voorts kwam nog een wapen Van Laar tevoorschijn via Mevr. IJdo-van Laar te
Breda, die ook van de Rhenense Van Laars afstamt. Dit was in rood een staande
zilveren pijl met in het schildhart een zilveren hoefijzer, met de kloeken naar
boven wijzend. Zij bracht tevens onder mijn aandacht het wapen met de drie post-
hoorns, dat door een Van Laar van een transport/overslag bedrijf in de Betuwe
werd gevoerd op briefpapier van het bedrijf.

Links: wapen onder andere gevoerd door de Edese Van Laars; hetgeen veel gelijkens vertoont met rechts : het wapen van het Gelderse adellijke geslacht Toe Laer (uit Rietstap's Armorial Général). Verschil is dat het muur-anker daarbij vervangen is door een hoefijzer.

Deze en de vraagsteller tijdens de lezing bleken achteraf ook tot haar familie te behoren.

Het wapen, de drie posthoorns, werd later in kleur aangetroffen bij meerdere Rhenense Van Laars en bleek gemaakt te zijn door Adriaan P. de Kleuver, die meerdere wapens van Rhenense en Veenendaalse families heeft afgebeeld (of ontworpen).

De onderhavige afbeelding toont de wapens Van Laar (de drie posthoorns) en Van Dolderen (een oranjeboom); het betreft het alliantiewapen van Roelof van Laar (geb. Rhenen 16.6.1860) en Hendrika Willemina van Dolderen.

De oorsprong van de naam Van Laar

De naam Van Laar komt men voorname-lijk tegen in Overijssel, Gelderland (Achterhoek, Veluwe en Betuwe) en zuid-oost Utrecht. Het betreft hier vaak verschillende families, die ook andere familiewapens voerden. Over de heraldiek is reeds geschreven in het boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen'. Voorts voerde een Gelderse familie Toe Laer een wapen dat veel gelijkens ver- toont met bovengenoemd wapen Van Laar met het hoefijzer en de pijl, waarbij het hoefijzer is vervangen door een muur- anker.

Zegel uit 1348 van Jonge Otte van Laer, schepen en later richter te Rhenen (Archief Deutsche Orde Inv. No. 2411).

De naam Van Laar te Achterberg en

Gezicht op het Huis Levendaal vanaf de Laarse Berg anno 1729 (Achter Berg en Rijn, afb. 246, zie tevens 244 en 245).

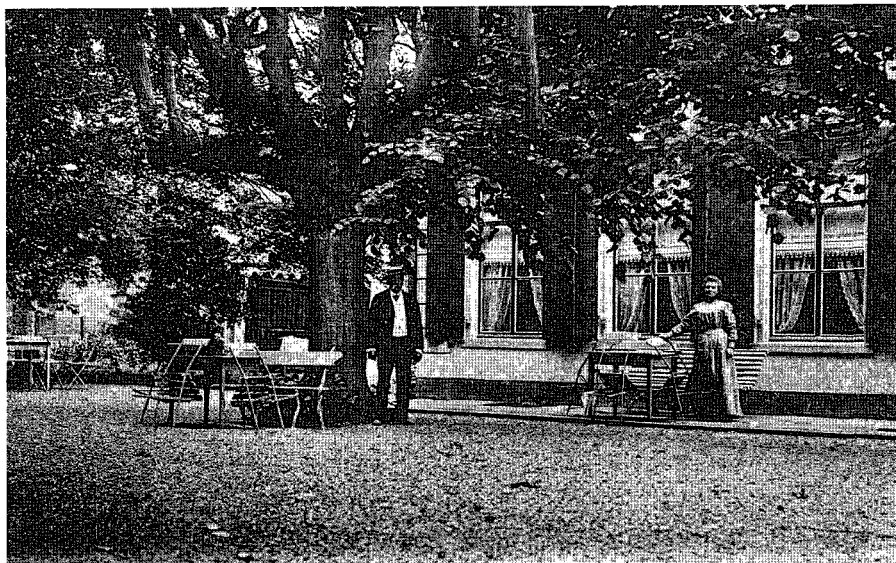
Rhenen is ongetwijfeld terug te voeren tot de buurtschap Laar in Achterberg, waar rond 1390 een ridderhofstede werd gebouwd, bewoond door leden van de familie Van Rhenen. Later, in 1490, werd deze uitgebreid tot een klein kasteeltje door de familie Van Leeftael. De ridderhofstede ging toen Leeftael of later ook wel Levendaal heten. De huidige Levendaalseweg herinnert hier nog aan.

Zoals in het vorige nummer van Oud Rhenen reeds aan de orde kwam, kende het gebied dat onder Rhenen viel buiten (de stad) Rhenen drie ridderhofsteden, die begin 16e eeuw door Karel de Vijfde als zodanig werden erkend, namelijk Laer, later Levendael, de Horst in Achterberg, en de Tollenburg in de Marsch, een gebied dat toen nog onder Rhenen viel.

De Van Rhenens hoorden al sinds 1126 tot de Utrechtse Ridderschap en bezaten mogelijk reeds een burcht Rhenen, de voorloper van de latere stad Rhenen, ter plaatse van de vroeg- middeleeuwse nederzetting Hreni.

Laer (Levendael), de Horst en de Tollenburg verloren later de status van ridderhofstede. Rhenen echter ontwikkelde zich verder en kreeg vermoedelijk midden 13e eeuw stadsrecht.

Over Laar en de families Leeftael en Van Rhenen is uitgebreid gepubliceerd in Oud Rhenen.

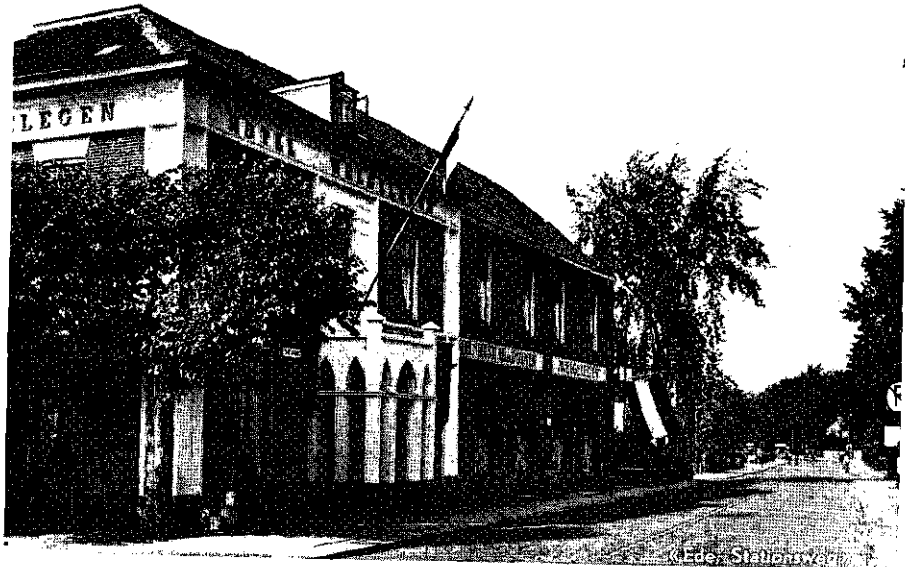
Logement 'De Posthoorn' circa 1905 in het centrum van Ede vlakbij het station.

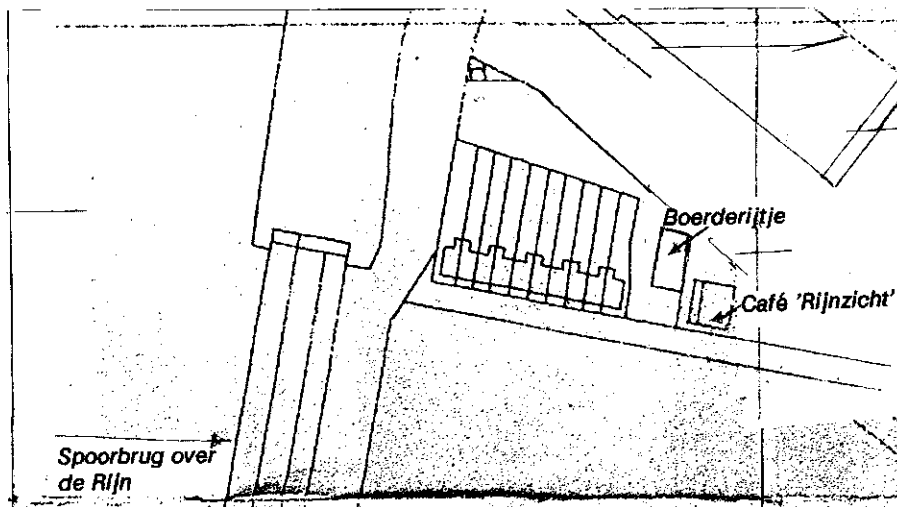
'Hotel van Laar' circa 1900 bij het station Ede-Wageningen; later heette dit 'Hotel Welgelegen'.

'Hotel Welgelegen', voorheen 'Hotel van Laar' bij station Ede-Wageningen.

«Ede - Station»

Deel van een kadastrale kaart met daarop aangegeven vlakbij de spoorbrug de 10 huisjes, een boerderijtje en het café 'Rijnzicht', in bezit van Roelof van Laar, geh. met Willemina Hendrika van Dolderen.

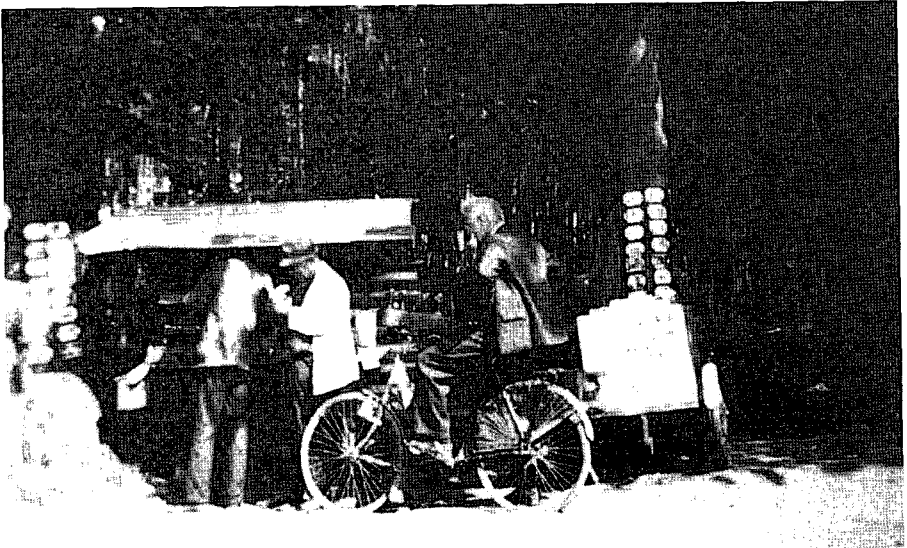
De oudst bekende Van Laar (Laer) te Rhenen is schepen Jonge Otte van Laer die in 1348 zegelde met een dwarsbalk boven vergezeld van twee ruiten.

Leden van de onderhavige tak van de familie Van Laar komen we begin 18e eeuw vaak tegen onder patroniëm (naam van de vader), zoals 1730 Jelis Hermansz, zonder de toevoeging 'Van Laar' dus. Het niet vermelden van de eigennaam kwam vroeger veel voor bij boerenfamilies op de Veluwe en ook te Achterberg, waar de familie Van Laar te Rhenen en omstreken zijn oorsprong heeft.

Toen in de Napoleontische tijd iedereen geregistreerd moest zijn onder een vaste familienaam, werd de naam Van Laar hier definitief. Hierover werd gepubliceerd in Oud Rhenen van 1983.

Niet altijd gebeurde dit en werd de naam van de vader bij registratie als vaste familienaam aangehouden. Zo kan het gebeuren dat leden van dezelfde familie onder verschillende familienaam voorkomen. Een voorbeeld in de regio Achterberg/Wageningen is de boerenfamilie Jochems (oorspronkelijk Van den Berg geheten), waarbij een deel van de familie ná 1800 Jochems ging heten, en een ander deel Van den Berg. Deze familie kwam oorspronkelijk uit de Betuwe (Hien en Dodewaard).

De tak Van Laar waartoe genoemde Mevr. IJdo-van Laar behoort is een afsplitsing, die in de 19e eeuw vanuit Rhenen (Achterberg) naar Wageningen en Ede vertrok. Het waren daar stalhouders en herbergiers, o.a. van logementen en

Roelof van Laar (geb. 1892) met het korte witte jasje; hij had in de vijftiger en zestiger jaren een kraampje op de Grebbeberg, waar hij snoep, limonade en souvenirs verkocht. De man op de fiets lijkt Evert van Veenendaal. Dit is een van de weinige foto's van Roelof van Laar; hij wilde meestal liever niet gefotografeerd worden (foto in bezit van mevr. A. van Laar-Jansen te Rhenen).

stalhouderijen 'De Posthoorn' (in het centrum van Ede) en 'Hotel van Laar' (later 'Welgelegen', bij het station Ede/Wageningen). Ze waren aangetrouwd aan de Wageningse familie De Roos. Zo trouwde een Teunis van Laar in 1881 met Alida de Roos, dochter van een stalhouder te Wageningen.

De ondernemers De Roos en Steuk onderhielden in de 19e eeuw een omnibus/diligencedienst tussen Wageningen, hotel 'De Waerelt', en Arnhem en het stoomtreinstation te Ede/Wageningen.

De aanverwante tak die te Rhenen bleef is hier beter bekend als die van de 'Pilsen' en 'Schielijks'. Het was vroeger in Rhenen een verfoeilijke gewoonte om elkaar bijnamen te geven. De genoemde bijnamen van de Van Laars waren betrekkelijk onschuldig. De bijnaam 'Pils' heeft ongetwijfeld te maken met het café 'Rijnzicht', dat Roelof van Laar, gehuwd met Hendrika Willemina van Dolderen, had ten westen van een rijtje huisjes dat stond 'Onderlangs' vlakbij de spoorbrug over de Rijn. Het café was er waarschijnlijk aanvankelijk voor de werkers aan de bouw van de spoorbrug (veelal Duitse smeden en bruggenbouwers).

Een zoon van hem, eveneens een Roelof van Laar, was aanvankelijk radiohande-

laar, maar deed later van alles waar wat geld aan te verdienen was. Zo had hij in de vijftiger jaren een stalletje langs de Grebbeweg, vlakbij Ouwehand's Dierenpark en verkocht daar souvenirs, ansichtkaarten, snoep en limonade. Ook organiseerde hij 's winters zogenaamde 'bazars', waar men prijzen kon winnen met buksschieten, sjoelen of een grabbelton.

Wat de naam 'Schielik' betreft, daar schaamde men zich allerm minst voor, want deze stond zelfs op de gevel en de auto's van het transportbedrijf aan de Oude Veenendaalseweg. Alleszins de moeite waard dus om hier in Oud Rhenen nader stil te staan bij dit oer Rhenense geslacht, ook wat betreft de periode ná 1800. Een familie, waarbij paarden, logementen en later transport- en horecabedrijven een belangrijke rol spelen.

Genealogie Van Laar

I. JELIS HARMSE (HERMANSE) VAN LAAR (mogelijk ged. Amerongen 26.9.1706 als z.v. HERMAN JELIS, die tr. Amerongen 29.10.1702 GEURTJE HENDRIKS), overl. Rhenen 1768; o.tr./tr. Rhenen 2.2.1728/14.3.1728 als j.m. van Achterberg AARTJE ROELOFSEN, ged. Rhenen 11.9.1707, overl. Rhenen 1788, j.d. van Achterberg. Kinderen:

1. HARMEN, ged. Rhenen 20.3.1729.
2. GEURTJEN, ged. Rhenen 31.3.1733.
3. GEURTJEN, ged. Rhenen 2.7.1735.
4. ROELOF, ged. Rhenen 30.3.1738.
5. HENDERINA, ged. Rhenen 20.3.1740.
6. HENDRINA, ged. Rhenen 31.3.1743.
7. ROELOF, ged. Rhenen 11.4.1746, volgt IIa.
8. JACOB, ged. Rhenen 20.4.1749, volgt IIb.
9. AARTJEN, ged. Rhenen 16.4.1752.

IIa. ROELOF JELISSEN VAN LAAR, ged. Rhenen 11.4.1746, j.m. van Achterberg, Laareind, o.tr./tr. Rhenen 24.11.1769/10.12.1769 NEELTJE E(E)VIDEN (EVERDE). Kinderen:

1. JELIS, ged. Rhenen 11.3.1770.
2. CORNELIA, ged. Rhenen 3.3.1772.
3. AARTJE, ged. Rhenen 22.5.1774.
4. EEVID, ged. Rhenen 11.8.1776, volgt IIIa.
5. ELISABETH, ged. Rhenen 9.5.1779.
6. SANDRIENA, ged. Rhenen 22.7.1781.
7. GEURT, geb. Rhenen 14.3.1784, woonde te Achterberg, overl. 18.6.1854, tr. Rhenen 4.6.1809 HENDRINA GERRITSEN HOOTSEN, geb. en wonende te Achterberg; zij krijgen een dochter NEELTJE VAN

Foto links: Huibert van Laar, geb. Rhenen 23.7.1829, stamvader van de 'Edese tak Van Laar', een familie met hotels (logementen) en stalhouderijen o.a. te Wageningen, Ede, Doetinchem, Den Haag, Scheveningen en Batavia (Ned. Indië). Foto rechts: Teunis van Laar, logement- en stalhouder, geb. Rhenen 23.5.1854 (beide foto's in bezit van mevr. A. IJdo-van Laar in Breda)

LAAR, ged. Rhenen 13.8.1809.

8. HENDERIJNTJE (HENDRINA), ged. Rhenen 26.3.1786.

9. NEELTJE, ged. Rhenen 23.3.1788.

10. RIJKJE, ged. Rhenen 20.3.1791.

11. ROELOF, ged. Rhenen 25.12.1793.

IIb. JACOB JELISSEN VAN LAAR, ged. Rhenen 20.4.1749, o.tr./tr. Rhenen 3.2.1775/26.2.1775 TRIJNTJE ALBERTS DOORNEBAL, j.d. van Achterberg.
Kinderen:

1. GEURTJEN, ged. Rhenen 9.7.1775.

2. JELIS, ged. Rhenen 8.6.1777.

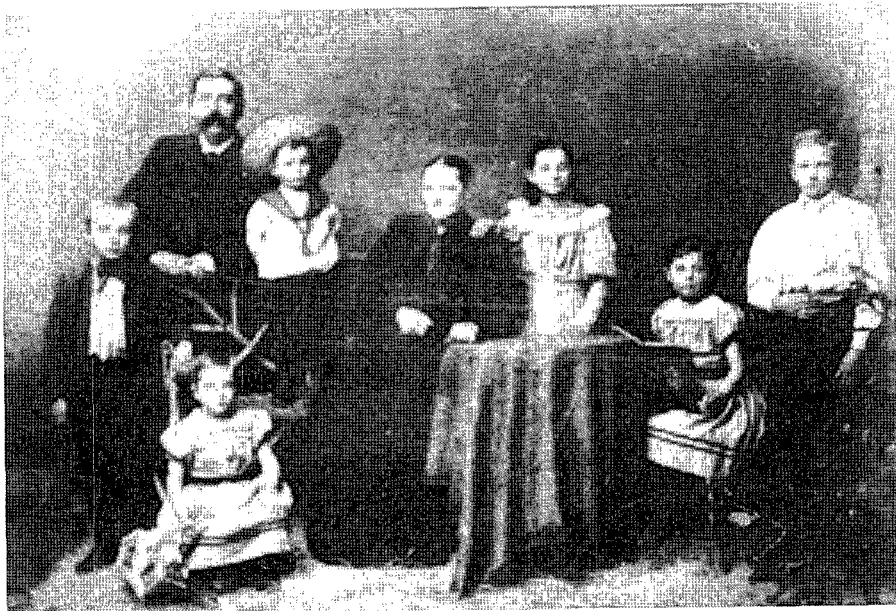
3. AARTJE, ged. Rhenen 17.5.1778.

4. JELIS, ged. Rhenen 20.8.1780.

5. AALTJE, ged. Rhenen 13.10.1782.

6. HENDERIJNTJE, ged. Rhenen 15.5.1785.

7. JACOB, ged. 13.9.1789, tr. HENDRIJNTJE (HENDRINA) VAN DIJK, geb. ca. 1785; krijgen kind LIEZABETH, geb. Wageningen 25.8.1811.

Het gezin van logement- en stalhouder Teunis van Laar, geb. Rhenen 23.5.1854; hij was gehuwd met Alida de Roos, dochter van een Wageningsse stalhouder (foto in bezit van mevr. A. IJdo-van Laar in Breda).

8. AELBERT, ged. Rhenen
6.5.1792.

9. ROELOF, ged. Rhenen
8.11.1795.

IIIa. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen
11.8.1776, tr.(1) Rhenen 23.9.1798
GRIETJE VAN OORT, geb. en wonende
te Achterberg, tr.(2) Rhenen 4.12.1808
NEELTJE EVERDSEN, weduwe van
ROELOF EVERDSEN, geb. en wonende
te Rhenen.

Kinderen uit het eerste huwelijk:

1. CORNELIA, ged. Rhenen
9.12.1798.

Koetsjes voor hotel en stalhouderij van Teunis van Laar, geb. Rhenen 23.5.1854, te Doetinchem (foto in bezit van mevr. A. IJdo-van Laar te Breda).

Roelof van Laar en Hendrike Willemmina van Dolderen zijn 40 jaar getrouwd in 1924, reden om de gehele familie op de foto te hebben op de veranda van hun pension. Zijn zoon Roelof van Laar met zijn gezin echter ontbreekt. Op de achterste rij: Willem Brinkman (tr. Mina van Laar), Willem van Laar, geb. 1887, tr. N. Mager), N. Mager (tr. Willem van Laar), Nel Van Hees, Cornelia van Laar (geb. 1886, tr. Willem van Hees), Willem van Hees (tr. Cornelia van Laar), Evert van Laar (geb. 1884, tr. Gerritje Jansen), Gerritje Jansen (geb. 1887, tr. Evert van Laar), Jan van de Horst?, Jan van Laar (geb. 1909, z.v. Evert van Laar), Jan van Laar (geb. 1909, z.v. Roelof van Laar), Siem van der Vliet (tr. Rika van Laar), Evert van Vliet.

Middelste rij: Mina van Laar (tr. Willem Brinkman), Roefie van Laar?(z.v. Willem van Laar), Bram van Laar (geb. 1916), Roelof van Laar (geb. 1860, tr. Hendrika Willemmina van Dolderen), Hendrika Willemmina van Dolderen (tr. Roelof van Laar), Riek van Laar (geb. 1911), Minie de Roither?

Voorste rij: ?, Evert van Laar (geb. 1914), Riekje van der Vliet, Corrie van Laar (geb. 1920), Riek van Laar (geb. 1911, tr. later Haandriksma), Riek van Hees?, Rika van Laar (geb. 1891, tr. Siem van der Vliet). (Foto anno 1924: Mevr. H.W. van de Scheur-van Laar te Rhenen, die deze van haar vader Jan van Laar Roelofsz. kreeg).

2. ROELOF, ged. Rhenen 27.4.1800, volgt IV.

3. AALBERT, ged. Rhenen 14.8.1803.

4. NEELTJE, ged. Rhenen 25.5.1806.

Kinderen uit het tweede huwelijk:

5. JANNIGJE, ged. Rhenen 20.3.1808.

6. JELIS, ged. Rhenen 30.7.1809, overl. Rhenen 5.11.1853, tr. GERRITJE GERRITSEN, geb. ca. 1805; zij krijgen o.a. de volgende kinderen:

a. WILLEM, geb. ca. 1835.

- b. TEUNIS, geb. ca. 1843.
 - c. REKJE, geb. ca. 1841.
 - d. JELIS, geb. Rhenen 15.2.1855.
 - e. GERRIT, geb. Rhenen 25.2.1860.
 - f. NEELTJE, geb. Rhenen 25.1.1861.
7. GRIETJE, ged. Rhenen 24.3.1811.

IV. ROELOF VAN LAAR, ged. Rhenen 27.4.1800, tr. Rhenen 9.5.1829
WILLEMIJNTJE VAN SCHENKHORST, ged. Rhenen 8.6.1806, overl. Rhenen
1880, d.v. HUIBERT VAN SCHENKHORST en MARGARITA VAN DER
SCHEUR. Kinderen:

1. HUIBERT VAN LAAR, geb. Rhenen 23.7.1829, volgt Va.
2. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 28.10.1831, overl. Rhenen
4.11.1831.
3. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 21.8.1832 (tweeling), volgt Vb.
4. GRIETJE VAN LAAR, geb. Rhenen 21.8.1832 (tweeling)
5. TEUNTJE, geb. Rhenen 23.2.1835.

Va. HUIBERT VAN LAAR, geb. Rhenen 23.7.1829, overl. Ede 1891, tr.
Wageningen 8.11.1851 JOHANNA WILHELMINA WICHARDS, geb.
Wageningen 7.5.1830. Hij was aanvankelijk landbouwer in Achterberg en later te
Ede logement/stalhouder. Kinderen:

1. WILLEMIJNTJE VAN LAAR, geb. Rhenen 16.4.1853, overl.
Wageningen 24.1.1908, tr. JOHAN HERMAN VAN DER LAAG,
fotograaf, geb. Edam 12.9.1865, overl. Soekaboemi (Ned. Indië)
7.6.1937; hij hertr. Den Haag 16.5.1913 met oom en tantezegster
ELISABETH VAN LAAR, geb. Wageningen 17.10.1883, overl. Otterlo
19.4.1970 (zie onder VIa).
2. TEUNIS VAN LAAR, geb. Rhenen 23.5.1854, volgt VIa.
3. GEURTJE VAN LAAR, geb. Rhenen 24.9.1855.
4. NIESJE VAN LAAR, geb. Rhenen 20.11.1857.
5. MARGRIETA JACOMINA VAN LAAR, geb. Rhenen 20.12.1858.
6. JACOB VAN LAAR, geb. Rhenen 3.8.1860, hotelhouder te Ede, tr.
ANTONIA CORNELIA HOFFMAN; zij krijgen een zoon HUIBERT
VAN LAAR, geb. Ede 1892.
7. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 7.2.1863.
8. DIRKJE, geb. Rhenen 7.2.1865. Gezin vertrekt 18.5.1865 naar Ede.
9. GERRIT VAN LAAR, geb. Ede 11.9.1876, stal en logementhouder
aldaar (Hof van Gelderland).

Volgens een 'Gids voor Wageningen uit 1890' wordt melding gemaakt van een café-restaurant-pensioen 'De Posthoorn' te Ede, eigenaar H(uiibert) van Laar, en aan het station Rhijnspoor (Ede/Wageningen) een café-pensioen, eigenaar J(acob) van Laar. Laatstgenoemd hotel heette aanvankelijk 'Van Laar' en later 'Welgelegen'.

Vb. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 21.8.1832, tr. Rhenen 29.4.1857
HENDRIKA SPIES, geb. Rhenen 19.2.1834, d.v. HENDRIK SPIES en JANNA DROST. Kinderen:

1. HENDRIKA VAN LAAR (SPIES; voorechtelijk kind), geb. Rhenen 18.2.1856.
2. WILLEMIJNTJE VAN LAAR, geb. Rhenen 9.9.1857
3. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 16.6.1860, volgt VIb.
4. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 23.6.1863.
5. GRIETJE VAN LAAR, geb. Rhenen 23.6.1864.
6. JANNIGJE VAN LAAR, geb. Rhenen 3.8.1867.
7. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 7.10.1868.
8. TEUNTJE VAN LAAR, geb. Rhenen 23.5.1871.
9. THEODORA VAN LAAR, geb. Rhenen 6.11.1874.

Het pensioen dat Roelof van Laar circa 1925 had onderaan de Duistereweg aan de Trambaanweg. Dit is een latere foto; toen woonde hier de familie Puijk (foto A. Puijk te Rhenen).

10. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 20.1.1878 (tweeling).
11. JAN HENDRIK VAN LAAR, geb. Rhenen 20.1.1878 (tweeling).
12. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 15.10.1879.

Via. TEUNIS VAN LAAR, geb. Rhenen 23.5.1854, vertrekt 18.5.1865 naar Ede; tr. Wageningen 5.5.1881 ALIDA DE ROOS, d.v. MARINUS DE ROOS, stalhouder, en ELYSABETH VAN DEN BERG. Hij had een hotel en stalhouderij te Doetinchem en was ten tijde van zijn huwelijk kastelein te Ede. Kinderen o.a.:

1. HUIBERT VAN LAAR, geb. Wageningen 20.8.1882, volgt VIIa.
2. ELISABETH VAN LAAR, geb. Wageningen 17.10.1883, tr.
JOHAN HERMAN VAN DER LAAG, weduwnaar van haar tante
WILLEMIJNTJE VAN LAAR (zie boven onder Va).
3. MARINUS VAN LAAR; hij had een stalhouderij in Scheveningen, met badkoetsjes voor vervoer van badgasten naar het strand.
4. TEUNIS VAN LAAR; deze had een stalhouderij in Batavia (Ned. Indië).

Vib. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 16.6.1860, tr. Rhenen 21.5.1884 HENDRIKA WILLEMINA VAN DOLDEREN, d.v. WILLEM VAN DOLDEREN en CORNELIA BAARS. Kinderen:

1. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 2.10.1884, volgt VIIB.
2. CORNELIA VAN LAAR, geb. Rhenen 2.5.1886, tr. VAN HEES.
3. WILLEM VAN LAAR, geb. Rhenen 23.10.1887, tr.(1) MAGER en tr.(2) A. DE ZOETE.
4. HENDRIKA JOHANNA VAN LAAR, geb. Rhenen 3.2.1889, tr. Rhenen 19.7.1911 SIMON VAN DER VLIET.
5. HENDRIKA WILLEMINA VAN LAAR, geb. Rhenen 15.2.1891, tr. Rhenen 29.4.1920 WILLEM JOHANNES BRINKMAN, z.v. ALBERTUS BRINKMAN en JOHANNA HENDRIKA VAN DOLDEREN, geb. 1.8.1870.
6. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 3.11.1892, volgt VIIC.
7. WILLEMINA VAN LAAR, tr. S. VAN VLIET.
8. JAN VAN LAAR, geb. Rhenen 11.12.1909, volgt VIID.

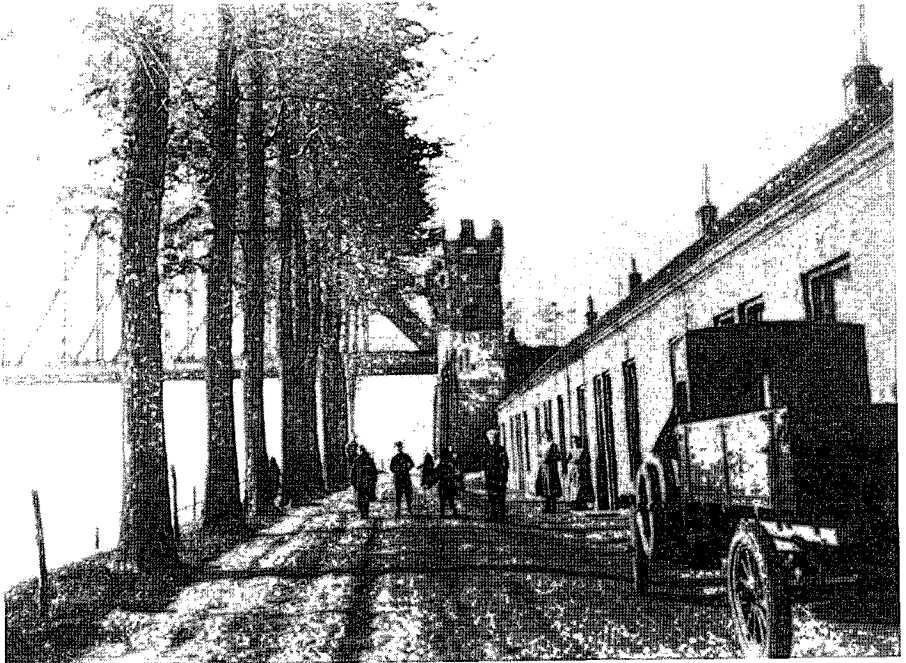
Alle huisjes, die onderlangs bij de brug stonden, richting de Greb, waren in het bezit van ROELOF EVERTZ. VAN LAAR (geh. met VAN DOLDEREN), wegwerker H.S.M., later kastelein en pensionhouder. Hij had daar ook een café, dat hij in 1923 verkocht (dit was het meest oostelijke huisje), en van 1924 successievelijk tot 1930 de overige huisjes. Het waren in totaal: vanaf de brug eerst 10 huisjes, dan een boerderijtje, iets meer van de Dijk af, en tenslotte het meest oostelijk, het café 'Rijnzicht'. Later had hij een pension onder aan de Duistereweg, aan de Trambaanweg. Het huis was in 1885 gebouwd en diende aanvankelijk als administratiekantoor ten behoeve van de aanleg van de spoorlijn en spoorbrug. Later

woonde daar ook de familie Puijk. Tenslotte woonde deze ROELOF VAN LAAR in een nieuwgebouwd huis op de Nieuwe Veenendaalseweg 155.

VIIa. HUIBERT VAN LAAR, geb. Wageningen 20.8.1882, tr. JOHANNA HENDRIKA CHRISTINA VAN LINGEN (gelieerd aan de familie VOLKMAN; hadden te Schiedam een porceleinfabriek). HUIBERT VAN LAAR was stalhouder in Den Haag. Kinderen:

1. JOHANNA HENDRIKA CHRISTINA VAN LAAR, geb. 's Gravenhage 28.10.1913, tr. M.G. STEIJSEL.
2. ALIDA VAN LAAR, geb. 's-Gravenhage 21.1.1916, tr. Ede 10.12.1936 H.B. IJDO.
3. HUIBERT VAN LAAR, geb. 's-Gravenhage 27.7.1918, tr. W.G. Loef. Zij krijgen een zoon HUIBERT VAN LAAR, geb. Arnhem 23.5.1950.

VIIb. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 2.10.1884, kolenhandelaar, tr. Wageningen 16.4.1909 GERRITJE JANSEN, geb. Wageningen 10.1.1887. Kinderen:

Rijtje huisjes 'Onderlangs' in bezit van Roelof van Laar, die oostelijk daarvan een boerderijtje had en daarnaast een café 'Rijnzicht'; op de achtergrond de spoorbrug over de Rijn (fotocollectie H.P. Deys).

Het echtpaar Huibert van Laar en Hendrika Christina van Lingen (met zoon Huibert) voor hun huis 'Ede Burg' te Ede dat er nu niet meer is.

1. JAN VAN LAAR, geb. Rhenen 30.7.1909, tr. 17.5.1934 PUYCK; woonde te Haarlem.
2. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 20.8.1910, tr. 2.6.1932.
3. HENDRIKA EVERDINA WILLEMINA VAN LAAR, geb. Rhenen 23.10.1911, vertrok september 1933 naar Amerongen, tr. HAANDRIKSMA.
4. EVERT VAN LAAR, geb. Rhenen 20.5.1914, volgt VIIIc.
5. ABRAM VAN LAAR, geb. Rhenen 24.12.1916.
6. CORNELIA VAN LAAR, geb. Rhenen 1.3.1920, vertrok oktober 1937 naar Baarn.

EVERT VAN LAAR kwam per 8.10.1907 van Wijk bij Duurstede naar Rhenen en woonde in de Visscherstraat, de Bontekoestraat (A11) en tenslotte aan de Oude Veenendaalseweg (A2, later omgenummerd naar 4).

VIIIc. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 3.11.1892, groentehandelaar, later radiohandelaar, tr.(1) Rhenen 12.5.1915 NEELTJE VAN SANDIJK, geb. Maurik

23.11.1896 (scheiding 27.5.1925), d.v. RIJK VAN SANDIJK en NEELTJE ELISABETH HARDENBOL, tr.(2) Rhenen 20.8.1925 LAMMERDINA WILHELMINA VAN DEN BRINK, geb. Wageningen 14.11.1884. Kinderen uit eerste huwelijk:

1. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 3.9.1916, volgt VIII f.
2. RIJK VAN LAAR, geb. Rhenen 5.10.1919, volgt VIII g.
3. HENDRIK WILLEM VAN LAAR, geb. Rhenen 5.12.1920.
4. CORNELIS WILLEM HENDRIK VAN LAAR, geb. Rhenen 2.1.1924, overl. 2.1.1927.
5. NEELTJE ELIZABETH VAN LAAR, geb. Rhenen 29.11.1924.

Hij woonde aanvankelijk te Rhenen Markt 12, maar dit huis werd in de oorlog verwoest, per 3.8.1945 verhuisde het gezin naar Cuneralaan 8.

NEELTJE VAN SANDIJK was een schippersdochter; er was ook een schip 'Neeltje Elisabeth', vernoemd naar haar moeder.

ROELOF VAN LAAR had in de vijftiger jaren een stalletje langs de Grebbeweg, waar hij souvenirs, asichtkaarten, limonade en snoep verkocht; hij werd daarbij vaak geholpen door zijn kleinzoons Roef en Kees van Laar. Er kwamen veel toeristen naar Rhenen, die veelal Ouwelhand's Dierenpark en de Militaire Begraafplaats op de Grebbeberg bezochten, en dan de stalletjes van Van Laar en Lodder passeerden. Lodder, die tegenover het voormalige restaurant De Koningstafel stond, verkocht meer fruit, zoals bananen en pinda's (voor de apen in het dierenpark). Zijn tweede vrouw (LAMMER)DINA VAN DEN BRINK was vóór haar huwelijk kamermeisje van Koningin Wilhelmina en haar hofdame de barones Van Pallandt; zij kreeg van Koningin Wilhelmina de bijnaam 'pad'; als ze haar nodig had riep de koningin vaak: "Pad, waar zit je toch?!". Ze mocht vaak met de hofhouding mee op vakantie, zoals naar warmere oorden in de winter.

Jan van Laar, geb. Rhenen 11.12.1909, rijdt hier pensiongasten voor zijn vader rond in Rhenen (foto in bezit van mevr. H.W. van de Scheur-van Laar te Rhenen).

VIIId. JAN VAN LAAR, geb. Rhenen 11.12.1909, chauffeur en pensionhouder aan de Bantuinweg, tr. Rhenen 21.6.1934 AALTJE VAN DAALEN, geb. Rhenen 25.4.1910, d.v. BERNARDUS VAN DAALEN en ANNA KEIJMAN. Kinderen:

1. HENDRIKA WILLEMINA VAN LAAR, geb. Rhenen 22.12.1935, tr. Rhenen 22.8.1957 JAN VAN DE SCHEUR.
2. BERNARDUS VAN LAAR, geb. Rhenen 5.3.1947, tr. Rhenen 30.12.1966 JANSJE VAN RHEENEN.

VIIe. EVERT VAN LAAR, geb. 20.5.1914, tr. Rhenen 9.11.1939 JOHANNA SCHÄFFER, geb. Rhenen 25.11.1915, d.v. JOHANNES MARINUS SCHÄFFER en JOHANNA WILHELMINA AARTSEN, geb. 19.9.1873, overl. 21.11.1929.

Kinderen:

1. GERRITJE VAN LAAR, geb. Rhenen 19.9.1940, tr. C.J. DE RUITER.
2. JOHANNES MARINUS VAN LAAR, geb. Rhenen 7.7.1946, tr. W. MEIJNEN.

VIIIf. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 3.9.1916, chauffeur, tr. Rhenen 15.5.1942 EVERDINA GEERTRUIDA VAN DOORN, geb. Rhenen 26.4.1910, d.v. CORNELIS VAN DOORN, bakker, en EVERDINA GEERTRUIDA TEN HULZEN uit Doesburg afkomstig. Kinderen:

1. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 9.8.1942, garagehouder, tr. Rhenen 27.11.1970 HUIBERTA BETTY BOR.

Hij was in zijn jongere jaren een fervente motorcrosscoureur en werd later voorzitter van de Motor en Automobiel Club Rhenen en Omstreken (de M.A.C.R.O.), die jaarlijks een motorcross organiseert te Rhenen op Hemelvaartsdag, aanvankelijk op Wielingsheuvel, de Grebbeberg en later bij de zandafgraving Kwinteloyen tussen Rhenen en Veenendaal aan de Oude Veense Grindweg.

2. CORNELIS VAN LAAR, geb. Rhenen 15.5.1944, tr. I. TER HAAR uit Aalten; hij emigreerde naar Nieuw Zeeland.
3. INEKE VAN LAAR, geb. Rhenen 4.7.1947, tr. I. VAN WIJK.
4. BEN VAN LAAR, geb. Rhenen 24.3.1950, tr. I. BLANKENSTIJN.

VIIIf. RIJK VAN LAAR, geb. Rhenen 5.10.1919, tr. Rhenen 20.11.1943 AARTJE JANSEN, geb. Wageningen 31.5.1926, d.v. ANDRIES JANSEN en JOHANNA VAN DER LINDE. Kinderen:

1. NEELTJE ELISABETH JOHANNA VAN LAAR, geb. Sneek 5.5.1945.
2. ANDRIES VAN LAAR, geb. Rhenen 5.9.1946.
3. ROELOF VAN LAAR, geb. Rhenen 21.1.1949.
4. JOHANNA VAN LAAR, geb. Rhenen 16.4.1959.

Nawoord

Bij het onderzoek aan deze Rhenense familie is weer eens gebleken hoe lastig het is om familiegegevens te verzamelen uit juist de recente tijd. Immers, in het gemeente archief zijn deze niet te vinden, omdat ze niet openbaar zijn (wet op bescherming persoonsgegevens). Hoewel de verjaardagen wel bekend zijn, blijken vaak zelfs geboortedata van broers of zusters en ouders niet altijd direkt te produceren, laat staan die van de grootouders. Vooral het laatste is erg belangrijk om aansluiting te

EXPEDITIEBEDRIJF

Oude Veenendaalseweg 4
Telef. K 8376-273, bij geen geh. 347
Postrekening 194609
Bank: Rotterd. Bank N.V.

Schielijk

HANDEL IN ZAND EN GRIND

FA E. VAN LAAR & ZN, RHENEN

kunnen vinden bij publiek toegankelijke gegevens in de gemeente archieven. De bovenstaande genealogie voornamelijk vanaf 1800 tot heden kon worden doorgetrokken door bijdragen en hulp in het bijzonder van de volgende personen: Dr. H.P. Deys, Mevr. H.W. van de Scheur-van Laar, Mevr. A. van Laar-Jansen en R. van Laar te Rhenen, A.G. Steenbergen te Wageningen, Mevr. A. IJdo-van Laar te Breda en D.J. de Vries te Leusden. Genoemde leden van de familie van Laar zagen geen probleem in publikatie van recente persoonsgegevens. Andere gegevens zijn publiek toegankelijk of zijn als zodanig reeds toegankelijk gemaakt door publikatie of anderszins.

Roef van Laar in actie als motorcrosser tijdens een wedstrijd op de Grebbeberg op Hemelvaartsdag (foto R. van Laar te Rhenen)

Geraadpleegde bronnen

1. A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen' (Voorthuizen/Zeist 1993), p. 439 e.v.
2. A.J. de Jong, artikel over ridderhofsteden en stadsrecht te Rhenen, Oud Rhenen 1999, No.2, p.12 e.v.
3. H.P. Deys, 'Mijn naam is Van Laar', Oud Rhenen 1983, No.3, p. 18 e.v.
4. Ph.J. van Dael, 'Van Leefdael - De geschiedenis van de familie en het huis', Oud Rhenen 1992, No.1, p. 1 e.v.
5. J.A. Coldewey en Ph.J. van Dael, 'Van Renen - Oorsprong en uitsterven van een middeleeuws en adellijk geslacht te Rhenen', Oud Rhenen 1994, No.1, p. 33 e.v.
6. J.H. de Vey Mestdagh en J.A. de Boo, 'Liber Sigillorum - De zegels in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1200 1811' (Utrecht 1995), Deel I, p. 154.
7. R.H. Nijhoff, 'Ede's verleden geïllustreerd'(1995).
8. R.H. Nijhoff, 'Ede van 1900 tot nu - Deel 2'(1990).
9. H.J. Nijenhuis, 'Ede in grootvaders tijd'(1983).
10. A.J. de Jong, 'Van wie binde gij d'r in? - Rhenense jeugd in de vijftiger jaren' (1995).
11. H.P. Deys, 'Achter Berg en Rijn - Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen' (Wageningen 1981).

Bronstijd in Elst

A.J. van Drunen

Nieuwbouw

De bouw van de nieuwe boerderij wilde niet echt vlotten. Het was nog te kort geleden dat Dorko zijn vrouw ter aarde had moeten bestellen. Bij de geboorte van haar tweede baby waren zij en de pasgeborene gestorven. Als vrouw van de voornaamste boer van de kleine nederzetting was zij in aanwezigheid van alle dorpsgenoten gecremeerd. De vrouwen hadden Eila in haar fraaiste kleren gekleed. Dorko had met de andere mannen hout verzameld in het bos dat op de flanken van de heuvels niet ver van de nederzetting lag.

Onder geweeklaag van de vrouwen had Dorko zijn geliefde op de brandstapel gelegd en het vuur ontstoken. Nadat de vlammen tenslotte gedoofd waren, had hij de verkoelde resten over een kleine oppervlakte verspreid en met pijn de weinige overblijfselen van Eila en de baby in een grote, grof gebakken urn verzameld.

Midden in de zwartgeblakerde plek op de begraafplaats had hij een ondiepe kuil gegraven en daarin de urn met crematieresten geplaatst. Op de urn werd een platte steen gelegd en daar bovenop kwam de trots van Eila: de bronzen armband die Dorko in een tijd van overvloedige oogsten ooit geruild had voor een akker graan en de zwaarste koe van de nederzetting. Geruild met de hongerige vreemden die van ver uit de richting van de opgaande zon gekomen waren.

De weinige mannen die de nederzetting telde, hielpen met het graven van een ringvormige greppel. Met de uitgegraven aarde vormden zij een heuveltje, met een doorsnede van nauwelijks een schrede, over de urn. Nu pas verstomden de jammerklachten van de vrouwen.

Deze droevige gebeurtenis lag nu alweer vijf zonsopgangen achter Dorko. Voor zijn gevoel was de periode van rouw nog maar net begonnen, maar zijn dagelijkse werkzaamheden konden geen uitstel meer velen. De boerderij waarin hij een half mensenleven gewoond had, had de langste tijd gehad en moest nodig vervangen worden. Op een braakliggende akker was hij begonnen met het uitgraven van een aantal paalgoten voor een tweetal rijen staanders.

Ook deze boerderij moest met zijn lengte van ruim 35 passen en een breedte van 8 passen de grootste van de vier hoeves van de nederzetting worden. De andere boeren hielpen Dorko. Geen wonder, haast dagelijks ondervond hij de achting en het ontzag van de anderen. Dankzij zijn natuurlijke leiderschap, zijn vermogen om de nederzetting door moeilijke tijden heen te helpen en de anderen met verstandige raad bij te staan, had hij recht op hun hulp. Overigens, het was een oud gebruik dat men zijn burens hielp als die bepaalde werkzaamheden niet alleen afkonden. Vóór het invallen van de winter moest het strodak beschutting bieden.

Bouwput van de kerk aan de Tabaksweg met, op de rug gezien, mevr.Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman (foto A.J. van Drunen)

De wanden van deels ingegraven palen en vlechtwerk, aangesmeerd met leem en dierenmest, zouden tegen die tijd de koude winden buitensluiten. Het woongedeelte zou aan de kant van de zonsopgang ingericht worden, de andere helft was voor de dieren bestemd. In de beide lange zijden zou ongeveer halverwege een toegangsdeur gemaakt worden. Ondanks het feit dat het pas geleden verlies in hem naschrijnde, vermande Dorko zich en greep naar de stenen bijl, die hij voor het zware werk nog altijd liever hanteerde dan het veel kostbaarder bronzen gereedschap.

Inleiding

Onlangs werd begonnen met de bouw van een kerk en een tweetal woningen aan de Tabaksweg in Elst. De aannemer was zo vriendelijk de Werkgroep Archeologie Rheden (WAR) uit te nodigen bij het graven van de beide bouwputten aanwezig te zijn. Jammer genoeg kon verreweg het grootste deel van de werkgroep niet op de aangegeven morgen en bovendien was het tempo van de kraanmachinist zo hoog dat al de volgende dag deze putten gedeeltelijk met bouwzand werden gevuld. Van een echte opgraving kunnen we dus moeilijk spreken. Niettemin bleek de oplettendheid van de amateur-oudheidkundigen bepaald niet voor niets te zijn.

Graafgraagte (foto A.J. van Drunen)

In de eerste en grootste bouwput kwam een (vermoedelijk klein) deel van een grafveld tevoorschijn, terwijl de tweede bouwput interessante storfondsten opleverde. Pogingen om de provinciaal archeoloog te waarschuwen faalden in eerste instantie, doch hadden later op de dag meer succes.

De vondsten

In de bouwput van de kerk werd aan de uiterste zuidzijde een viertal crematiegraven ontdekt. Naast crematieresten kwam een grote hoeveelheid aardewerk tevoorschijn, vermoedelijk merendeels of helemaal van graf-urnen. Sommige scherven waren op eenvoudige wijze met nagel- of vingerindrukken versierd. Het aardewerk was vaak zeer dikwandig, soms grof gemagerd met brokjes kwarts en zat door het bakproces aan de buitenzijde vol barstjes. Het werd voorlopig gedetermineerd als Hilversum-aardewerk uit de Midden-Bronstijd (circa 1800 - 1200 v.C.).

Veruit de belangrijkste vondst was een bronzen armband. Het gewicht bedroeg 100 gram, de grootste diameter was 75 mm. De corrosielaag maakte nauwkeurige metingen van de eigenlijke dikte problematisch. Hij werd op 10 x 6 mm geschat. De buitenzijde van de armband bleek rond, de binnenzijde was wat meer afgeplat. De beide uiteinden waren duidelijk verdikt. Na de nodige studie werd de vondst als Omega-armband uit de Late Bronstijd (1200 - 800 v.C.) aangemerkt. Dergelijke armbanden zijn in Nederland nog maar viermaal eerder aangetroffen. Als bijzonderheid geldt nog dat het sieraad zodanig samengeknepen was, dat de

Crematiegraf met de resten van een urn (foto R. Mulder.)

was met behulp van een met draad omwonden scherpe zijde van een vuurstenen kling of stokje een afdruk in de nog zachte klei gemaakt. Deze unieke scherf behoort tot het zogenaamde Wikkeldraad-aardewerk en kan gedateerd worden in de Vroege Bronstijd (\pm 2100 v.C. - 1800 v.C.).

Het verhaal achter de vondsten

Grofweg tussen 1250 en 1000 v.C. ontstond een nieuwe vorm van begraven. Was het voor die tijd in onze streken gebruik om de gestorvenen bij te zetten in een grafheuvel, vanaf bovengenoemde periode ging men over tot het aanleggen van urnenvelden.

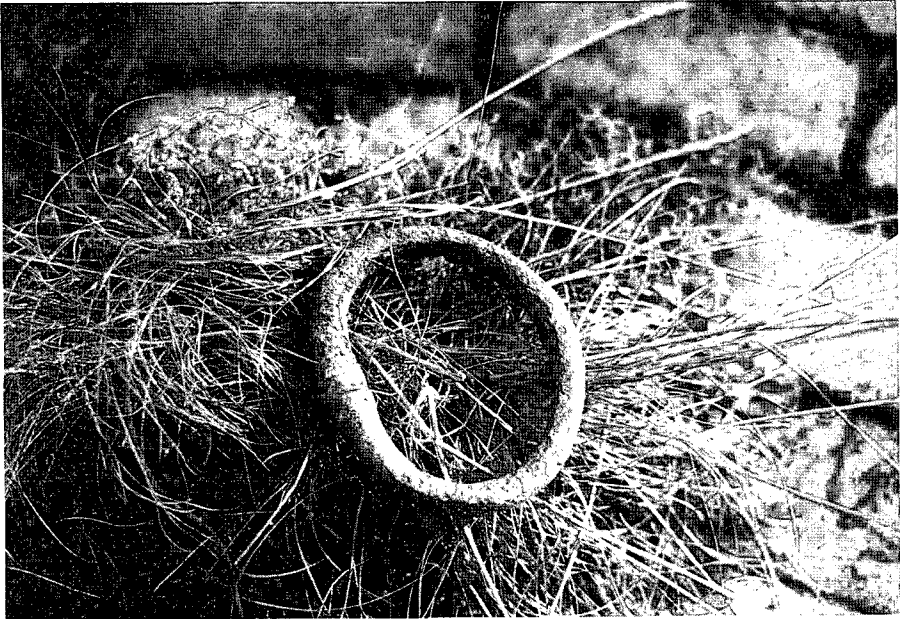
De nabestaanden cremeerden de doden op een brandstapel, de botresten werden verzameld in een urn, maar ook wel in een zakje van dierenhuid of textiel. Vervolgens werd deze urn of dit zakje in een kuiltje geplaatst en overdekt met een klein heuveltje. De uitgegraven grond liet een ringvormige greppel rond het heuveltje na. Regionale variaties op de vorm kwamen voor.

Met dit gewijzigde begrafenisritueel laat men de Late Bronstijd beginnen.

In de loop van een kleine 1000 jaar was de vaardigheid van de bronssmeden sterk toegenomen en de fabricage van zowel zeer efficiënte wapens als fraaie sieraden vooral in de Late Bronstijd tot grote hoogte gestegen.

Verbazingwekkend genoeg nam gedurende de hele Bronstijd de aandacht voor het pottenbakken sterk af, zodat de begrafenisurnen in tegenstelling tot de voorgaande periode uit zeer grof en eenvoudig of helemaal niet versierd materiaal bestaan. Hoewel deze beperkte opgraving geen nederzetting aan het licht bracht, is het zeer waarschijnlijk dat in de nabijheid van het grafveld een of enkele boerderijen gelegen hebben.

verdikte uiteinden aan elkaar gecorrodeerd waren. Mogelijk werd een grafgift als deze na de dood van de eigenaar (eigenares) om een ons onbekende reden onbruikbaar gemaakt. De oudste vondst kwam uit het stort van de tweede bouwput. Het was een scherf versierd met rechte lijnen, die over de volle lengte kleine dwarsstreepjes vertoonden. Kennelijk

Bronzen Omega-armband (foto R. Mulder)

Vanaf het Neolithicum (Jonge Steentijd) had de landbouw als voornaamste bestaansbron langzaam maar zeker de jacht, de visserij en het verzamelen verdrongen.

De Bronstijdboeren uit dit verhaal bouwden hoeses van vaak zo'n 30 x 6 meter. Op andere plaatsen in Nederland zijn de sporen van boerderijbouw in de bodem teruggevonden, o.a. in Elp (Dr.) en West-Friesland (N.-H.).

Typisch voor de besproken periode waren drieschepige gebouwen, wat inhoudt dat twee rijen staanders het dak schraagden en de binnenruimte over de lengte in drieën verdeelden. Van voor naar achter bestond de boerderij uit twee delen, een deel voor de mensen, het andere deel voor het vee.

Er zijn ook kleine akkers met ploegkrassen teruggevonden, waaruit blijkt dat de Bronstijdboeren het eergetouw, een primitieve ploeg, gebruikten. Dit eergetouw keerde de zode niet, maar kraste de bodem slechts open.

Hoewel in de volgende eeuwen kleine veranderingen in het boerenbedrijf plaatsvonden, waren het de Romeinen die rond het begin van onze jaartelling met een in sommige opzichten volledig nieuwe aanpak kwamen.

Conclusie

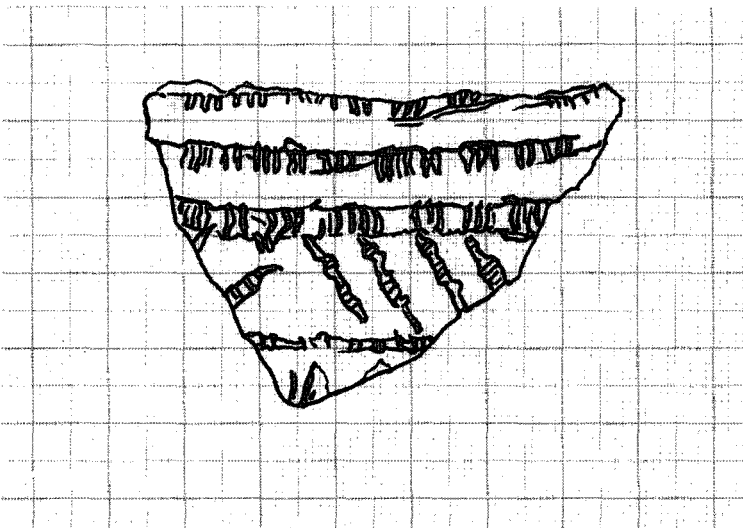
Tot nu toe heeft de WAR (Werkgroep Archeologie Rhenen), in samenwerking met de provinciaal archeoloog, in Elst opgravingen verricht, die bewoning in de

IJzertijd (± 750 v.C. - ± 0) aantonen.

Door de waarnemingen aan de Tabaksweg kan gesteld worden, dat ook in de Bronstijd (± 2100 v.C. - ± 750 v.C.) hier mensen verbleven. Wij kunnen dus voorzichtig stellen dat de geschiedenis van de dorpskern van Elst met tussen de 500 en 1000 jaar verlengd is. Dat de grafheuvels ten noorden van het huidige dorp mogelijk van nog ouder datum zijn, doet aan bovenstaande opmerking niets af. De WAR is zich ervan bewust dat aan de Tabaksweg vermoedelijk alleen het meest noordelijke deel van een urnenveld werd aangetroffen, zodat bij toekomstige graafwerkzaamheden in de naaste omgeving de uiterste voorzichtigheid geboden is. Vroegtijdig contact met de provinciaal archeoloog is bij verdere uitbreidingsplannen dan ook zeer wenselijk.

Literatuur

- Butler, J.J., *Nederland in de bronstijd*, Bussum 1969
Bogaers, J.E., e.a., *Honderd eeuwen Nederland*, 's-Gravenhage 1959
Hendriks, Johan, *Prisma van de archeologie*, Utrecht 1996
Hendriks, Johan, *Archeologie in de Lage Landen*, Utrecht 1994
Roymans, Nico, en Frans Theuws, *Een en al zand*, 's-Hertogenbosch 1993

Wikkeldraad-aardewerk (tekening H. Smulders)

De molen CRESCENDO in Achterberg

dr. H.P. Deys

Rhenen-stad heeft in de loop der eeuwen drie windkorenmolens gekend¹, met daarnaast nog gedurende een korte periode eind 19de eeuw een (op Spitsbergen) en in de eerste helft van de 20ste eeuw een eekmolen (hiermee werd eikenschors gemalen, welke, met hars vermengd, diende tot het aanmaken van kachels; zonder hars werd meestal eikenbast t.b.v. leerlooierijen gemalen). Deze molen heeft korte tijd bovenaan de Achterbergsestraatweg gestaan, ter hoogte van de begraafplaats. Ook in Elst (U) is nog een windmolen aanwezig, maar deze staat feitelijk in de gemeente Amerongen. Volgens een tekening van Jan de Beijer (1750)² moet er in de Palmerswaard ook nog een wind-watermolen hebben gestaan, maar hier zijn tot nu toe nog geen documenten over gevonden. Wel is gedocumenteerd, dat er in 1620,

langs de Grift, niet ver van de Greb, een wind-watermolen heeft gestaan³. Deze molen werd gebouwd door de Naardense molenbouwer Guert Jansz. Als molenaar was hier Rutger Dirxsz. werkzaam.

Het zal niet algemeen bekend zijn, dat er ook in Achterberg een korenmolen heeft gestaan. De naam CRESCENDO stond in sierlijke letters op de baard van de draai-bare kap geschilderd.

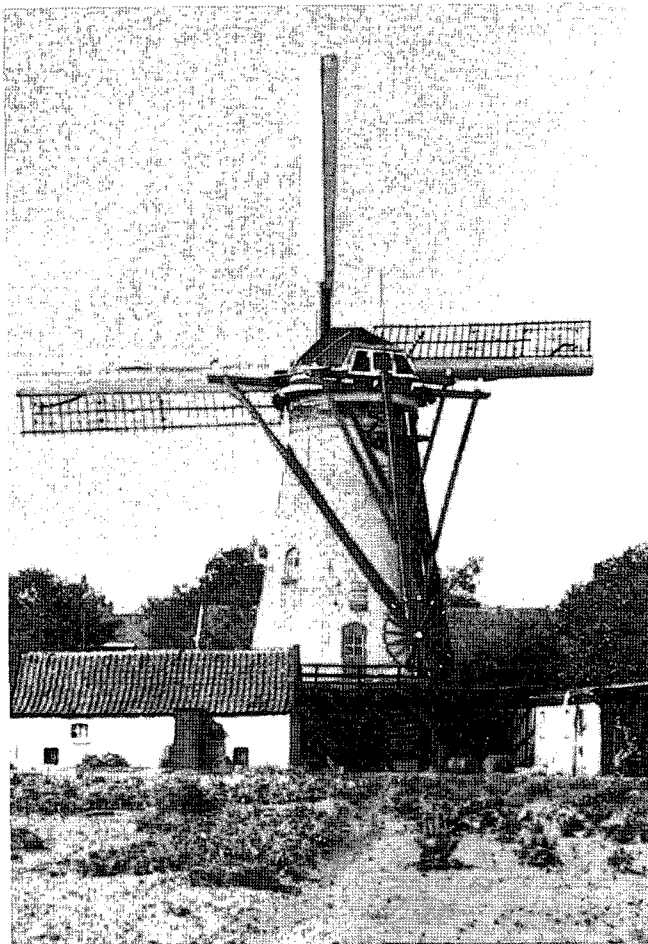
Omdat de molen in 1945 werd verwoest, nu dus al weer 54 jaar geleden, is er van mondelinge overlevering nauwelijks meer sprake en zijn wij voor een groot deel van de geschiedenis van deze molen geheel op gegevens van het kadaster en van de bevolkingsregisters aangewezen. Dit zijn over het algemeen zeer dorre gegevens en helaas ontbreekt daarbij elke persoonlijke informatie, laat staan details over het hoe en het waarom van allerlei verbouwingen, aanbouwen en andere gebeurtenissen.

Toch krijgen wij uit deze gegevens een globaal overzicht over het ontstaan en de ondergang van deze molen.

Een medisch dossier uit het jaar 1894 en

De molen gezien vanuit de Achterbergse-straatweg, net benoorden de oude lagere school, die in 1916 werd afgebroken en vervangen door het schoolgebouw, dat thans als dorps-huis fungeert. Foto ca. 1908. (richting 2)

*De molen gezien vanuit het zuidoosten, jaartal onbekend, ca. 1939.
(richting 5)*

enkele recente mondelinge getuigenissen geven wat gedetailleerder informatie. Zo zijn er nog personen in leven, die als schooljongen (de school stond vlak naast de molen) meegemaakt hebben dat twee keer tijdens het draaien van de wieken een wiek van de molen afbrak.

Kennelijk waren de wieken op hol geslagen. De eerste keer kwam de afgewaaide wiek op een stenen vuilnisbak op het schoolplein terecht, de tweede keer in een tuin aan de overkant van de Molenweg. Niemand overkwam hierbij enig letsel. Verderop krijgen we meer exacte informatie over deze gebeurtenissen. De molen verkeerde overigens in het algemeen in

een goede staat van onderhoud, welk onderhoud was toevertrouwd aan de firma Wijnveen, molenmakers te Voorthuizen. Van heinde en verre kwam men naar de molen, om deze te bewonderen en te fotograferen. Mijn zegslieden vertelden zich niet te kunnen herinneren, dat de molen bij bijzondere gelegenheid ooit versierd of gepavoiseerd werd met vlaggen of anderszins.

Een aardig verhaal doet de ronde, waarbij ene 'Ries van Gies' (Marinus van Gesink) uit de Maatsteeg, werkzaam in het pakhuis, in een overmoedige bui voorstelde, hem aan één van de wieken vast te binden, en hem een rondje op de wind

Deze fraaie foto is afkomstig uit de nalatenschap van de familie Wanders, en is dus vermoedelijk gemaakt vóór 1921. (Foto Aannemersbedrijf Randewijk, Achterberg). (richting 3)

te laten meedraaien. Hij werd inderdaad vastgebonden, maar toen de betreffende wiek bovenaan stond, werd de vang er even opgelegd, waardoor de wieden stilgelegd werden, met het gevolg dat Ries enige tijd op zijn kop bovenin bleef hangen. Toen hij weer goed en wel beneden was aangekomen, verklaarde hij, nooit meer zoiets te zullen doen.

Op de molen werd hoofdzakelijk rogge en haver gemalen, en ook wat tarwe, alles uit de omgeving afkomstig. Voorts werd ook hele maïs gemalen, met de boot aangevoerd uit Amerika of Rusland. Hoewel vroeger meestal met wind werd gemalen, bleek een motor (petroleum, later electrisch) betrouwbaarder en goedkoper te werken, maar vooral ook vlugger.

Volgens de overlevering was de molen als stellingmolen aanvankelijk geheel met riet gedekt. Toen de molen in 1909, tijdens een zwaar noodweer, na een bliksem-inslag, afbrandde, bleef de rieten bekleding op uitdrukkelijk verzoek van de omwonenden na de herbouw achterwege en werd de molen geheel in steen opgebouwd. Helaas heb ik in het Rhenense gemeentearchief geen enkele verwijzing naar enige herbouw van de molen gevonden. Er zou hier toch minstens een bouwvergunning voor zijn moeten aangevraagd.

Pas sinds ca. 1920 zijn foto's van de molen beschikbaar en alle mij bekende foto's zijn bij dit artikel afgedrukt. Op een kadastraal kaartje is aangegeven, vanuit welke hoek de foto's ongeveer moeten zijn genomen. Tenslotte zijn de familiegegevens van de eigenaars en beheerders van de molen en de molenaars, die tot aan de Tweede Wereldoorlog op de molen gewoond hebben, in enkele tabellen opgenomen.

Reconstructie

Aan de hand van enkele foto's van de Achterbergse molen heb ik getracht een aantal relevante bouwkundige afmetingen te berekenen. Hierbij heb ik de terminologie gebruikt, zoals deze gebruikt wordt in het boek van Den Besten et. al. over de Utrechtse molens. Bij de berekening van de verschillende afmetingen werd uitgegaan van de lengte van de molenaarsknecht, die onder de stelling, recht voor

De Achterbergse molen, vermoedelijk door toeristen gefotografeerd.

(Foto Stg. Molendocumentatie Amsterdam).

Een gezicht vanaf de Cumeraweg, de Molenweg in. Links Molenweg 20, het huis van Jelis van Laar, voor het laatst bewoond door de familie Kleijer. Het werd omstreeks 1996 afgebroken, thans staan hier de 2 woningen Cumeraweg nummers 203E en 203F. In de boerderij rechts heeft Jan Mol nog enige tijd gewoond. (richting 4)

de invaartdeur staat. Ik heb aangenomen dat zijn lengte 1,70 m bedroeg. Hierbij kom ik, met een marge van maximaal 10%, tot de volgende, hypothetische afmetingen:

De molen was een gemetselde ronde stenen stellingmolen, een bovenkruier met een lage stelling op verticale standers. De totale hoogte vanaf de bodem, tot aan de kop van de kap was 14 meter. De romp was onder aan de voet uitwendig 6,8 m breed. De stelling lag op 2,5 m boven de begane grond en hier was de molen 6,2 m breed. Vanaf de stelling was de molen tot aan de kruivloer 8,5 m hoog, waar de romp 3,8 m breed was. De roeden waren ca. 20 à 22 m lang.

Volgens de documentatie van de Vereniging 'De Hollandsche Molens' was de molen uiteindelijk uitgerust met één Dekker- en één Bilauroede. Een combinatie van deze beide systemen is haast uniek voor ons land geweest. De Dekkerwiek werd in 1929 ontwikkeld door de Leidse molenbouwer A.J. Dekker. Hierbij was de roedebalk voorzien van een speciale aerodynamische vleugel. De Bilauwiek stamt volgens den Besten et. al. uit 1939, maar we zullen nog zien, dat dit niet juist kan zijn.

Duidelijk is op de foto's te zien, dat de wieken vóór 1921 anders waren dan die van 1939. De wed. Rijksen kon zich nog herinneren dat er aluminium wieken werden aangebracht.

Van de oude wieken (ca. 1920) bezaten de beide roeden 29 heklatten per end (foto pag. 36). Op foto pag. 35 bezit één van de roeden (de horizontale) 29 heklatten aan beide einden, dit is de roede met het systeem-Dekker. De andere roede is voorzien van het systeem-Bilau, waarbij geen heklatten worden gebruikt.

Eén van de molenstenen die uit het terrein werd opgegraven heeft een diameter van 141 cm, de dikte bedraagt 27 cm. Het is een zogenaamde zestiender, vervaardigd uit blauwe steen, gehakt uit basaltlava.

De eigenaren

De oudste kadastrale gegevens, waarover wij beschikken, vangen in 1832 aan. Vanaf dat jaar kan in principe elke overdracht van onroerend goed tot op de dag

De Achterbergse molen, vermoedelijk door toeristen gefotografeerd.

(Foto Stg. Molendocumentatie Amsterdam).

EXTRACT UIT HET KADASTER (OAT) EN DE LEGGERS BETREFFENDE DE MOLEN TE ACHTERBERG, 1832 - 1958.

Artikelnr.(legger): 108 Naam: Doornenbal Rijk, de wed. timmerman						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
1	G 114	bouwland 0,2470		suppl. 320-322		
Artikelnr.(legger): 699 Naam: Rijkzen Mannes landbouwer Achterberg; successie: Hendrik en mede-erven						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
8	G 114	bouwland	108 4	950 1	verkoop 1847	
Artikelnr.(legger): Naam: Suppl. tafel						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
320	G 114	wordt 453 bouwland		1850 naar 699		
321		wordt 454 molen en erf		360 in 1850	1856	
322		wordt 455 huis en erf		361 1850 art. 950	1856	
Artikelnr.(legger): 950 Naam: Johannes Meijer winkelier Wageningen						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
1	G 114	bouwland 0,2470	699	950 2-4	1847 stichting	
G 453		bouwland 0,2140	950 1	1374 1	verkoop	
G 454		molen en erf 0,0230	150	950 1	1374 2	
G 455		huis en erf	21	950 1	1374 3	
Artikelnr.(legger): 1374 Naam: Gerrit van Eck molenaar Achterberg						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
1	G 453	bouwland 0,2140	950 2	1772 1	verkoop 1871	
2	G 454	molen en erf	150	950 3	1772 2	
3	G 455	huis en erf	21	950 4	1772 3	
Artikelnr.(legger): 1772 Naam: Hendrik Cornelis Florestein zonder beroep, Maurik, later Rhenen						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
1	G 453	bouwland 0,2140	1374 1	1983 1	1876 verkoop	
2	G 454	molen en erf 0,0230	150 -> 70	1374 2	1983 2	
3	G 455	huis en erf	21 -> 100	1374 3	1983 3	
Artikelnr.(legger): 1983 Naam: Jan Jansz. van Ommeren bakker te Lienden						
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst: gekomervan	naar	Dienstjaar	
1	G 453	bouwland 0,2140	1772 1	1983 4 5	dj. 1887 stichting	
2	G 454	molen en erf 0,0230	70	1772 2	2490 1	
3	G 455	huis en erf 0,0100	100	1772 3	1983 4	
4	G 829	huis 0,0190	100	1983 1 3	2490 2	
5	G 830	bouwland en schuur 0,02050	15	1983 3	2490 3	

van vandaag worden vervolgd. N.B.: bij het kadaster is over het algemeen het vermelde dienstjaar het jaar vólgend op het jaar van de transactie.

Volgens deze gegevens was het perceel, waarop later de molen werd gebouwd, in 1832 in het bezit van (de weduwe van) Rijk Doornenbal, timmerman. Het betreft hier het perceel kadastraal bekend sectie G nummer 114.

De naam Doornenbal of Doornebal is in Achterberg al heel lang bekend.

In de lijst van lidmaten van de Hervormde Kerk, die in 1654 werd opgesteld door Ds. Diemberbroeck ten behoeve van de nieuwe tweede predikant Ds. Johannes Petrus Kupius, wordt onder Achterberg namelijk een 'Willem Arissen, alias den Doornenbal' genoemd.

Rijk Doornenbal was in 1826 overleden en het gehele grondbezit van zo'n tien percelen werd omstreeks 1846 verkocht. Het perceel G 114, groot 24 are en 70 ca. (0,2470 ha), werd gekocht door Mannes Rijkzen, landbouwer te Achterberg. Hij verkocht het nog in 1846 weer door aan Johannes Meijer uit Wageningen. Deze splitste het perceeltje bouwland in 1846 in drie delen, één deel bleef bouw-

EXTRACT UIT HET KADASTER (OAT) EN DE LEGGERS BETREFFENDE DE MOLEN TE ACHTERBERG, 1832 - 1958. VERVOLG.

Artikelnr.(legger):		Naam:				
Volgnr.	Kad.	Omschrijving	Opbrengst:	gekomen	naar	Dienstjaar
2490		Naam: Wilhelmus Jacobus Siebkes, koomolenaar Achterberg				
1	G 454	molen en erf 0,0230	70	1983 2	2490 4	dj. 1898 herbouw
2	G 829	huis 0,190	100	1984 4	2946 2	dj. 1901 verkoop
3	G 830	tuin bouwvl. en schuur	15	1983 5	2946 3	dj. 1901 verkoop
4	G 454	molen en erf	160	2490 1	2946 1	dj. 1901 verkoop
2946		Naam: Adrianus Wanders molenaar Achterberg				
1	G 454	molen en erf 0,0230	160 -> 179	2490 4	3876 1	dj. 1922 verkoop
2	G 829	huis 0,0190	100	2490 2	2946 4	dj. 1904 bijbouw
3	G 830	tuin, bouwvl. en schuur 0,0250	15	2490 3	2946 5	dj. 1905 vereeniging
4	G 829	huis 0,0190	140	2946 2	2946 6	dj. 1905 bijbouw en vereen.
5	G 1033	huis en tuin 0,02240	139	2946 3 4	3876 2	dj. 1922 verkoop
3876		Naam: Gerrit Aart de Zeeuw molenaar Achterberg				
1	G 454	molen en erf 0,0236 kl. 35	179	2946 1	4638 1	dj. 1930 verkoop
2	G 1033	huis en tuin 0,2240 kl 35	139	2946 5	3876 3	dj. 1925 stichting
3	G 1033	huis schuur tuin 0,2240 kl 35	159	3876 2	4638 2	dj. 1930 verkoop
4638		Naam: Johannes Jacobus van den Born koop Terschuur/ Wilgenburg Eibert landb. Barneveld				
1	G 454	molen en erf 0,0230	179	3876 1	4658 1	dj. 1931 inbreng venn.
2	G 1033	huis, schuur, tuin 0,2240	159	3876 3	4658 2	dj. 1931 inbreng venn.
4658		Naam: Fa. J.J.J. v.d. Born en Co firmanten J.J.v.d.B. molenaar Rhenen, E.Wilgenburg, koopman Rhenen				
1	G 454	molen en erf 0,0230	179	4638 1	5049 2	dj. 1937 ontb. vennootsch.
2	G 1033	huis schr. tuin 0,2240	159	4638 2	4658 4	dj. 1930 vernieuwing
3	G 123	huis, erf bouwland 0,2500	138	3854 36	5049 1	dj. 1937 ontb. vennootsch.
4	G 1033	huis schuur tuin 0,2240	188	4658 2	5049 2	
5049		Naam: Johannes Jacobus van den Born molenaar Rhenen				
1	G 123	huis, erf bouwland 0,2500	138	4658 3	6815 1	dj. 1958 verkoop
2	G 454	molen en erf 0,0230	179	4658 1	5049 5	dj. 1947 sloeping
3	G 1033	huis, schuren tuin 0,2240	188	4658 4	5049 4	dj. 1941 bijbouw
4	G 1033	huis, schuren en tuin 0,2240	281	5049 3	idem 5	dj. 1947 sloeping
5	G 1702	huis pakhuis maalderij erf bouwvl 0,2470	281	idem 2 4	idem 6	dj. 1947 herbouw enz.
6	G 1702	huis pakhuis maalderij erf 0,2470	446	idem 5	idem 7	dj. 1950 herbouw
7	G 1702	huis pakhuis erf (Molenweg 15)	686	idem 6	6548 1	dj. 1956 verkoop

land, op een ander deel liet hij een korenmolen bouwen en op het derde deel tenslotte werd een huis neergezet. Het kadaster vermeldt dan:

G 453 21.40 are bouwland

G 454 molen en erf 2.30 are

G 455 huis en erf 1 are.

De molen is dus meteen in 1846 gebouwd na de splitsing van het aangekochte perceel. Het was toen ongetwijfeld een houten standerdmolen, dat toen het meest gangbare type was. In bijgaand kadastraal overzicht is elke wijziging exact te volgen.

1.

Molenaar werd Jan Meijer, die in 1850 trouwde met Johanna Hendrika Coops, beiden afkomstig uit de Betuwe. Ik heb niet nagegaan, of de molenaar Jan Meijer familie was van de eigenaar Johannes Meijer, hij was in elk geval geen zoon van hem. Het 20-jarige molenaarsechtpaar woonde in de Eng B 72, dit was het adres van de molen zelf. Tot 1865 was als molenaarsknecht werkzaam Gerrit Meijer, uit Wageningen. Gerrit was niet tevergeefs naar Achterberg gekomen, want hij

Een prentbrieffkaart van de molen, gezien vanuit het zuidwesten op de Molenweg. Jaartal onbekend, vermoedelijk ca. 1939. (richting 6)

trouwde er, op 21-jarige leeftijd met de Achterbergse Dirkje Geerlof. Zij woonde ook bij de molen, op B 72.

Jan Meijer is omstreeks 1860 verhuisd naar Rhenen-stad, waar hij in de Molenstraat no 67 ging wonen, de toenmalige molenaarswoning van de Rhenense molen. Waarom hij de Achterbergse molen vervuilde voor die in Rhenen is niet meer te achterhalen. In de Rhenense molen was reeds sinds ongeveer 1813 Stephanus Meijer (geb. Amsterdam, geh. met de Rhenense Cornelia de Bode) als molenaar, tevens eigenaar van de molen, gevestigd. Hij stierf in 1841, zijn vrouw Cornelia in 1861. Zouden deze gegevens verband kunnen houden met de komst van de Betuwse Jan Meijer?

2.

In elk geval werden de molen met het bouwland en het huis en erf in 1860 verkocht aan de molenaar Gerrit **van**

Eck, molenaar te Achterberg, die toen reeds in Achterberg aan de Hoogesteeg woonde. Hij verhuisde later naar de molen zelf (Eng B 72). De naam Van Eck komen we als molenaar ook tegenwoordig nog hier en daar tegen.

3.

Van Eck deed dit bezit na 10 jaar weer van de hand in 1870 aan Hendrik Cornelis **van Florestein**. Dit molenaarsgezin woonde ook weer aan de molen. De belastbare opbrengst, zoals die voor het kadaster als uitgangspunt bestond, bedroeg aanvankelijk voor de molen 150 gulden en voor het woonhuis 21 gulden. Dit is tijdens het bezit van Florestein omgezet in 70 gulden voor de molen en 100 gulden voor het huis.

4.

Van Florestein verkocht de molen in 1875 aan Jan Jansz. **van Ommeren**, bakker te Lienden. Van Ommeren bouwde op het bouwland en het erf, waarop het oude huis stond, een nieuwe woning. Hierdoor ontstonden de nieuwe kadastrale nummers

Gezicht op de molen, ca. 1910. De foto graaf moet hebben gestaan vlak ten noorden van het Ruiterpad, waar toen nog geen huizen langs stonden. (richting 1)

Siebkes is eerst molenaar geweest op de molen 'Het Spoor' te Nunspeet. Hier was ook een kroeg aan verbonden, hetgeen vroeger vaker voorkwam. De kroeg bleek Siebkes méér aan te trekken dan de molen en aangezien naar het schijnt ook zijn vrouw een borreltje wel lustte, kreeg het paar het advies naar een andere molen om te zien. Dit werd in 1889 dus Achterberg, maar ook hier bleek zijn drankzucht buiten proporties. Aangezien Siebkes' moeder in een krankzinnigeninrichting was overleden, werd bij haar zoon dan ook een erfelijke storing mogelijk geacht: hij dronk later zo'n 1 tot 2 flessen jenever per dag. Wegens vergeetachtigheid was hij tenslotte niet meer in staat zijn zaken te behartigen en dit leidde ertoe dat de kantonrechter te Wageningen in oktober 1893 zijn vrouw Jentje als curator over haar man had aangesteld. Bij tijd en wijle was er geen land meer met hem te bezeilen en in een aantal gevallen scheen hij een groot gevaar voor zijn omgeving te zijn geweest. Tijdens hallucinaties had hij bedreigd iedereen te zullen vermoorden, waardoor de knecht en de meid het huis uit waren gevlucht, maar ook zijn vrouw en dochtertje waren niet veilig voor hem.

In januari 1894 werd Siebkes, 33 jaar oud, op verzoek van zijn vrouw, met toestemming van de kantonrechter, bekrachtigd door de Rechtbank te Utrecht, opge-

nomen in het Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen te Utrecht. Hij werd door een opzichter en diens helper opgehaald, waarbij hij, tegen de verwachtingen in, geen verzet pleegde. In de inrichting heeft hij zich 'voorbeeldig' gedragen en hij werd op 20 april als hersteld ontslagen.

Het herstel bleek helaas van korte duur te zijn. Op 30 juni werd hij wederom opgenomen. Zijn toestand was slechter dan die tijdens de eerste opname. Hij had een opgezet gezicht en had trillingen over zijn ledematen. Ook nu weer was de reden van opname een 'voortdurend en allerevigtst misbruik van sterke drank', maar ook nu weer gedroeg hij zich in de kliniek voorbeeldig.

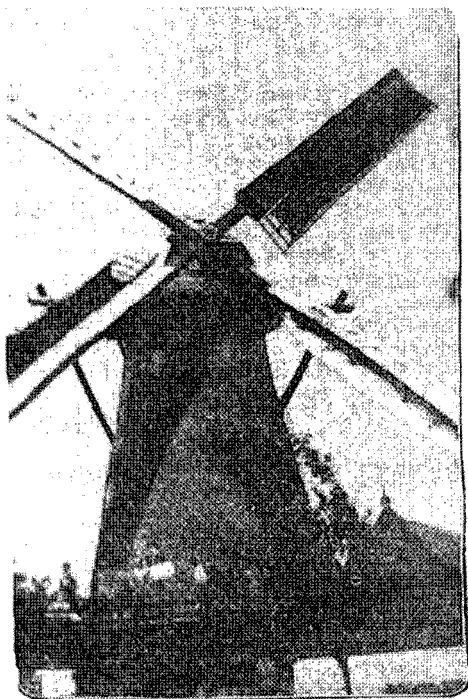
Blijkens enkele briefjes van zijn vrouw (24 juli, 30 sept. 1894) was haar de hypotheek opgezegd, en werd zij, gezien de omstandigheden, door de graanhandelaar zó kort gehouden, dat zij niet onmiddellijk de rekening van de verpleging kon betalen. De reden voor de opzegging van de hypotheek was, dat men bevreesd was dat Siebkes bij terugkeer de molen in brand zou kunnen steken. Zodra de molen verkocht zou zijn, zou zij kunnen betalen, verklaarde zij. Degene die de molen gehuurd had, zou een gedeelte van de inboedel overnemen. Volgens correspondentie van Siebkes zelf, zou zijn vrouw met echtscheiding hebben bedreigd, hetgeen hij zei niet te begrijpen, want 'zo erg was het toch ook niet'. Zij verklaarde overigens, 'best met hem te kunnen huizen', wanneer hij ergens een betrekking zou kunnen krijgen, waar hij 'een beetje onder de band stond' en maar geen geld in handen kreeg. Tragisch is haar mededeling 'ik ben tot alle vernedering bereid als ik maar rust heb en hem van bedelen kan verschonen'.

Siebkes werd op 13 oktober 1894 tenslotte weer, als hersteld, ontslagen. Ik weet niet waar hij gebleven is. Zijn vrouw en dochter verhuisden op 20 november 1894 vanuit Achterberg naar Ermelo. Vermoedelijk bleef de molen toch nog geruime tijd in haar bezit, waarbij de werkzaamheden echter moeten zijn overgedragen aan de latere eigenaar Adrianus Wanders, die vermoedelijk de molen aanvankelijk reeds in pacht heeft betrokken. Tijdens deze periode is er, volgens het kadaster, in 1897 herbouw gepleegd, naar ik aanneem onder leiding van de toekomstige

De Achterbergse molen, vermoedelijk door toeristen gefotografeerd.

(Foto Stg. Molendocumentatie Amsterdam).

MOLEN TE ACHTERBERG BIJ RHENEN

Een krantenfoto uit het Algemeen Handelsblad van 8-9-1935.

Het originele onderschrift luidt: MOLEN TE ACHTERBERG BIJ RHENEN met Dekker- en Venti wieken.

(Foto Stg. Molendocumentatie Amsterdam).

komen we op wat bekender terrein. De naam Wanders doet bij een aantal oudere inwoners van Achterberg ongetwijfeld nog een lichtje branden. Adrianus Wanders was geboren en getogen in Wageningen, hij kwam reeds in november 1894 in Achterberg te wonen en trok meteen in op B 72, het toenmalige adres van de molen, 4 dagen vóór het officiële vertrek van moeder en dochter Siebkes. De verkoop van de molen heeft dus nog zes jaar op zich laten wachten.

Wanders heeft later aan de molen nog weer verbeteringen en uitbreidingen aangebracht, maar het is niet bekend in welke zin. In elk geval ging de belastbare opbrengst omhoog van 160 naar 179 gulden. In 1905 werden de percelen 829 en 830 na een bijbouw samengevoegd, waarna het nieuwe nummer G 1033 ontstond. In 1909 zou volgens de overlevering de molen afgebrand moeten zijn. Ik heb hier

eigenaar: Wanders. Gezien het feit, dat de belastbare kadastrale opbrengst van 70 naar 160 gulden steeg, moeten we aannemen dat toen de houten molen werd vervangen door een stenen stellingmolen. In 1892 was dit zelfde reeds gebeurd met de Binnenmolen (de huidige Panoramamolen) in Rhenen⁴. Pas in 1900 werd de molen definitief aan Wanders verkocht, maar hij woonde reeds 6 jaar op de molen. In de verkoopacte van de molen (8 november 1900) aan Wanders wordt als verkoper genoemd Jantje van 't Hul, zonder beroep, wonende te Nunspeet, echtgenote van en curatrice over Wilhelmus Jacobus Siebkes. Het contract werd in Nunspeet bij de notaris aldaar getekend.

6.

Met de verkoop in 1900 van deze geheel vernieuwde molen aan Adrianus **Wanders**, voor een bedrag van 10.000 gulden,

geen gegevens over kunnen vinden. Ook is er helaas geen bouwvergunning aanwezig voor de wederopbouw van deze molen.

7.

In 1921 verkocht Wanders de molen en het erf met de woning aan Gerrit Aart **de Zeeuw**. Op het erf G 1033 stonden nog steeds een huis en een tuin, maar vermoedelijk is er ook aan het huis het een en ander gebeurd, want de belastbare opbrengst was gestegen van 100 + 15 gulden naar 139. Wanders verhuisde naar Driebergen, maar kwam later toch weer terug naar Rhenen, waarbij hij korte tijd in de Stationsweg heeft gewoond. Wanders verhuisde later naar de Achterbergsestraatweg 191 in Achterberg.

In 1924 werd er iets nieuws gebouwd, ook nu is helaas niet bekend wat er gebeurde. Het perceel G 1033, huis en tuin, kreeg nu een belastbare opbrengst van 159 gulden. Wel weten wij, dat De Zeeuw in 1925 een hinderwetvergunning kreeg voor het plaatsen van een 'electrische motor voor drijfkracht van zijn maalderij, zulks in plaats van de bestaande petroleummotor, welke wordt opgeruimd'. De electromotor had een vermogen van 24 pK.

8. en 9.

In 1929 verkocht De Zeeuw alles aan Johannes Jacobus **van den Born**, graanhandelaar en Eibert Wilgenburg, landbouwer, beiden te Barneveld. Deze brachten in 1930 de molen en het erf onder in een vennootschap onder firma: Fa. J.J. v.d. Born en Co. De Co was Eibert Wilgenburg, inmiddels 'koopman' te Rhenen. Enkele jaren later, in 1936, werd de vennootschap ontbonden en het bezit ging toen over op Van den Born zelf.

In het archief van de Stichting Molendocumentatie bevindt zich enige correspondentie van de Vereniging De Hollandsche Molen, met J.J. van den Born, die ons veel informatie verschaft, redenen voldoende om hier wat uitgebreider op in te gaan. Van den Born deelde in oktober 1929 aan de Vereniging mede, dat hij 'dezer dagen' van De Zeeuw diens graanzaak te Achterberg had overgenomen. Hierbij bevond zich een nog tamelijk goede molen, waaraan echter naar schatting f500 zou moeten worden besteed, om deze weer bedrijfsvaardig te maken. Hij vroeg daarom, als beginnend molenaar, aan de Vereniging een subsidie aan. Uiteindelijk bleken de uitgaven aan de firma A. Wijnveen te Voorthuizen, de gebroeders. De Boer Jzn. en D. Brons te Terschuur (reparatie aan de stelling) in totaal f 755,10 te bedragen. De Vereniging droeg hier f 100,= aan bij. Voor zeilhuur was voor 4 jaar à f 50 per jaar een contract gesloten met de firma Cohen en Co.

Uit een brief van 23 februari 1935 blijkt dat er in die week een wiek van de molen was afgebroken. Deze had tijdens de val het gymnastieklokaal van de op 10 afstand

gelegen lagere school beschadigd. De schoolkinderen waren juist na het speelkwartier weer naar binnen gegaan. Van den Born vroeg aan de Vereniging hoe het zat met de wettelijke aansprakelijkheid in een dergelijke situatie. Zijn voorganger Wanders had indertijd reeds, zonder resultaat overigens, geprotesteerd tegen de bouw van dit lokaal, aangezien het de wind benam. Dit was ook het geval met later op het schoolplein geplante bomen. De gemeente hield volgens hem echter geen enkele rekening met windhinder.

In maart 1935 deelde Van den Born mede, dat stroomlijnwieken waren aangebracht. Uit technisch oogpunt gezien beantwoordden deze wel aan de gestelde verwachtingen, afgezien van problemen bij het zeilen slaan. Die problemen waren wat later, dank zij het recept Daniels, verholpen. Uit financieel oogpunt bezien vond hij het verbeteren van windmolens, vooral gezien de kosten van het inhuren van arbeidskracht (tenzij deze voor f 0,10 per maaluur werkten), onvoordelig. Hij rekende voor, dat hij vanaf 23 juli 1934 t/m 19 februari 1935 4045 HL maïs, gerst en rogge in 655 maaluren met de molen had gemalen. Dit geschiedde tussen 7 uur 's morgens en 6 uur 's avonds en dit kwam op gemiddeld 6 mud (1 mud = 1 HL), tegen een arbeidsloon (inclusief sociale lasten) van f 0,45 per uur. Hiermee kwam een HL op 7 cent kosten aan arbeidsloon. Bij motormalen kon dit op zijn bedrijf tegen 1 à 2 cent per uur. Bovendien kon men op de malerij alle tussengelegen tijd productief maken. Natuurlijk was volgens hem de molen niet alleen een kwestie van arbeidsloon, maar zo'n groot verschil was toch wel moeilijk te verantwoorden.

Hij kon, uit het oogpunt van liefhebberij, afgezien van de vóór- en nadelen, verdekking (het aanbrengen van het systeem-Dekker) gerust aan iedereen aanbevelen, want het was werkelijk een lust om met een verdekkerde molen te malen. Om de nadelen van het systeem (waar hij iets dieper op inging) te onderwerpen, had hij in de molen een elevator, stortbakken voor 80 ton, maalstortbakken en een electromotor met maalstoel aangebracht.

In juni 1935 deelde hij mede, dat één roede volgens het systeem-Dekker was vervangen door een roede volgens het systeem-Bilau. De reden hiervoor was, dat, zoals al eerder gemeld, 'afgelopen lente' een verdekkerde roede was afgebroken, waardoor toch een nieuwe roede moest worden aangebracht. Deze mededeling duidt er op, dat reeds in 1935 het systeem-Bilau verkrijgbaar was.

In een brief van 10 maart 1939 werd gemeld dat één van de Bilau-roeden was afgebroken. Volgens een brief van de burgemeester van Rhenen van 16 maart was de molen reeds enige maanden weer hersteld. Het ongeval moet dus eind 1938 of begin 1939 plaats hebben gevonden. Uit het voorgaande blijkt dus overduidelijk, dat het malen met een windkorenmolen reeds sinds De Zeeuw al geen economisch haalbare zaak meer was, en dat een windmolen nog slechts uit liefhebberij en uit nostalgische overwegingen in bedrijf kon worden gehouden.

*De Achterbergse molen, vermoedelijk door toeristen gefotografeerd.
(Foto Stg. Molendocumentatie Amsterdam).*

De oorlog

In de oorlogsjaren werd nog wel op de molen gemalen, maar in een tijd van voedselschaarste was het vaak te opvallend wanneer de molen draaide. Vele boeren kwamen daarom 's morgens heel vroeg op het bedrijf, waar dan in het geheim hun graan op machinale wijze werd gemalen. Er was in die tijd een Ruston dieselmotor in gebruik. In normale tijden was dit voordeliger dan malen met behulp van wind, maar in de oorlogsjaren was diesolie schaars, en werd maar wat graag met de oude windmolen gemalen.

Dan 'horen' we even niets meer van de molen, tot deze op een van de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog, als zinloze sabotageactie, op 9 april 1945^s door de Duitsers werd opgeblazen. Details ervan zijn niet bekend, omdat Rhenen en Achterberg vanaf oktober 1944 tot mei 1945 geëvacueerd waren. Er zijn, naar moet worden aangenomen, dus geen plaatselijke bewoners als getuigen bij de verwoesting aanwezig geweest. Het moet een enorme explosie zijn geweest, want bij terugkomst van de bevolking trof men in de verre omtrek grote brokken puin van de molenromp aan. De wicken waren op het schoolplein terecht gekomen. Veel glas in de omtrek was kapot gesprongen. De molen vormde een prachtig uitzichtpunt, bekend is bijvoorbeeld dat men vanuit een raampje in de kap, in september 1944 de luchtlandingen van de geallieerden bij Ede goed kon waarnemen. Vermoedelijk hebben de Duitsers dan ook deze uitzichtpost willen 'ausradieren', maar het kan evengoed een 'normale' SS-actie zijn geweest.

In een brief van 15 april 1946 aan de Vereniging De Hollandsche Molen deelde de heer J.B. Wesseling van het Bouwbureau Rhenen mee, dat de molen van Van den Born in Achterberg in de oorlog was opgeblazen. De wieken, een stel Bilau-wieken en een volgens het Dekkersysteem, automatisch verstelbaar, waren beschadigd, maar bewaard gebleven. Hij vroeg of er belangstelling voor was, want de molen zou niet meer worden herbouwd door de eigenaar Van den Born, die hiervoor in de plaats een machinale graanmalerij en pakhuis wilde stichten. In november bleek echter, dat de wieken waren verzaagd. Bij navraag werd duidelijk waarom: tijdens het slopen en opruimen van de molenruïne bleken de gietstalen wiekenas en het wiekenkruisstuk vernield te zijn en een zwaar beschadigde molenwiek bleek waardeloos. De kern van het roedelichaam, geconstrueerd uit plaatijzer van 3 à 4 mm dikte, was dermate beschadigd en op tal van punten doorgeroest, dat het geheel als afgeschreven werd beschouwd, waarna de opdracht aan een sloper uit Rhenen werd gegeven, de ijzeren roede aan stukken te zagen om ergens anders voor te kunnen gebruiken.

Uit het kadaster blijkt, dat de restanten van de molenvoet in 1946 werden gesloopt. Er is thans geen enkel spoor meer van de molen te vinden.

Met deze gegevens eindigt de geschiedenis van de molen Crescendo te Achterberg.

Na de oorlog

De percelen G 454 en G 1013 werden in 1946 samengetrokken tot G 1702 en er kwam op het terrein een maalterij met erf en bouwland te staan. In 1949 volgde herbouw, en er kwam een pakhuis bij. Tenslotte werd het geheel in 1955 verkocht aan de Fa. A. Looijen, waarvan de firmanten Arnoldus Iman en Jan Gerrit Looijen waren, beiden graanhandelaren. Merkwaardigerwijs werd deze firma in 1963 weer teruggekocht door J.J. v.d. Born en Co te Wageningen, die het 7 jaar in bezit hielden. Van den Born emigreerde met zijn vele kinderen naar Canada, het werd hem in Nederland te vol. Uiteindelijk werd alles in 1970 verkocht aan Cornelis Randewijk, die er zijn aannemersbedrijf in vestigde. Na diens overlijden werd het bedrijf door zijn zoons Henk en Jan voortgezet.

Uit het voorterrein van de molen, langs de Molenweg, zijn nog diverse molenstenen te voorschijn gekomen, die kennelijk waren afgedankt. Eén van deze molenstenen werd zo'n 25 jaar geleden door Cornelis Randewijk aan schrijver dezes cadeau gegeven.

Knechten

Gewoonlijk was de eigenaar van de molen, niet tevens ook de molenaar. Vaak werd een echte molenaar aangetrokken. Natuurlijk konden de molenaars het zware werk

niet alleen af. Zij werden dan ook bijgestaan door korenmolenaarsknechts. Vooral in de begintijd van de molen woonden enkele molenaarsknechts in bij de molenaar. Na de reeds hierboven genoemde Gerrit Meijer, was korte tijd ene Hendrik Willem Hoetink uit Zelhem knecht, een Evert van Leeuwen uit Veenendaal en een Geurt Reinier Kelderman uit Laag Keppel. Voorts kennen we de namen van Gerrit van Eck (geh. met Sophia van Ommeren), een zoon van de molenaar. Het echtpaar woonde bij vader en moeder in. Gerrit vertrok in 1865. In 1867 werd Evert van Kreel (geh. met Willemien van de Scheur) molenaarsknecht, wonend op B 68, later op B 37. In 1881 werd Lambertus Willem de Bon (geh. met MARRIGJE VONK) molenaarsknecht op de molen. Zij woonden op B 140. Daarna kom ik geen molenaarsknechten meer tegen in de bevolkingsregisters, maar het beroep werd dan omschreven als pakhuisknecht, chauffeur of anderszins.

Tot de laatste molenaars in Achterberg behoorden Gijs van Esseveld en zijn opvolger Teunis van de Scheur. Zij bedienden de molen, maar waren dus geen eigenaars. Bekende namen van molenaarsknechten, die andere werkzaamheden op de molen verrichtten, zijn die van Hendrik van Laar, Jan Mol en Jurrie Rijkse. Jan Mol was bedreven in het billen, het weer scherp hakken van een gesleten molensteen, zoals hij mij vroeger eens verteld had. Hij deed hier gewoonlijk een heel weekend over.

Ziedaar in het kort de geschiedenis van de Achterbergse molen, en van hetgeen ervan is overgebleven.

Bronnen:

Anoniem, Molens in Utrecht in oude ansichten, Zaltbommel, 1980.

Besten, J. den, G.J. Pouw en G. De Vries, Nieuw Utrechts Molenboek, Utrecht, 1991.

Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, Wageningen/Rhenen, 1981

Deys, H.P., De Gelderse Vallei, geschiedenis in oude kaarten, Utrecht 1988.

Oud-archief Gemeente Rhenen, Bevolkingsregisters, Kadaster.

Utrechts Archief, Archief Willem Arntsz Stichting 19e/20e eeuw, Registers der verpleegden in het Krankzinnigengesticht te Utrecht inv. 346 en 362; idem de dossiers: Geneeskundig Gesticht Voor Krankzinnigen Te Utrecht inv. 663, 665.

Archief Stichting Molendocumentatie, Amsterdam

Nadere informatie verkreeg ik dankzij:

enkele koopcontracten, in het bezit van H. Randewijk te Achterberg de weduwe en de zoon van één van de laatste medewerkers op de molen:

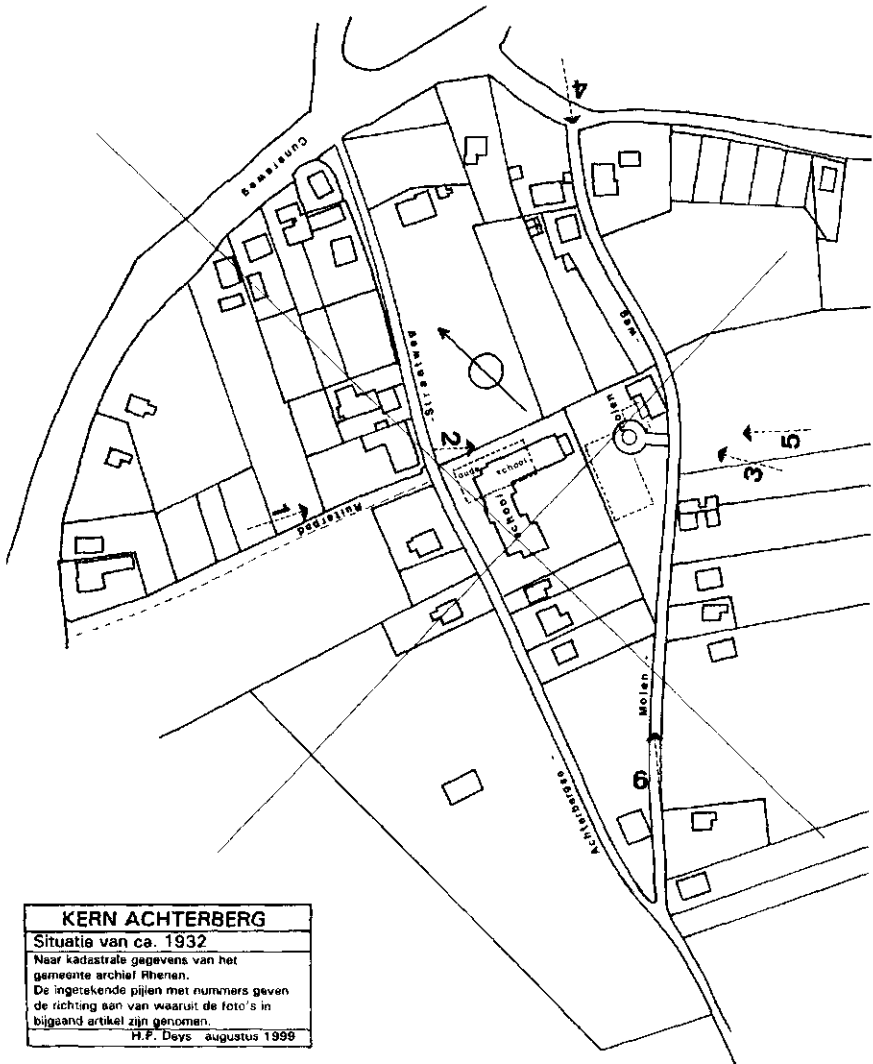
Mevr. Jannigje Rijkse- van de Scheur en Jurrie Rijkse

de heer J.A.C. de Kroon te Veenendaal.

De heren E. Stoop en C.A. van Hees van de Stichting Molendocumentatie en van de Vereniging De Hollandsche Molen te Amsterdam

Noten:

1. Zie: Smulders, H., Oud-Rhenen 1983 (2)-1 z.p.; idem 1983 (2)-2 z.p.; Deys H.P., Oud-Rhenen 1991 (10)-3 PP. 86-98.
2. Zie Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, Rhenen, 1981, afb. 138, 139, 140
3. Deys, H.P., De Gelderse Vallei, Geschiedenis in oude kaarten, Utrecht, 1988, p. 36.
4. Zie foto's in Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, afb. 514 en 515.
5. Volgens documentatie van de Vereniging 'De Hollandsche Molen'.

KERN ACHTERBERG
Situatie van ca. 1932
Naar kadastrale gegevens van het gemeente archief Rhenen.
De ingetekende pijlen met nummers geven de richting aan van waaruit de foto's in bijgaand artikel zijn genomen.
H.F. Deys augustus 1998

1. De familie Meijer Adres: Achterberg, In den Eng, B 84 bis, omgenummerd tot B 72.
 Verhuisd naar Rhenen-stad, Molenstraat 67

naam	voornamen	geb. datum	geb.plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Meijer	Jan	24/05/1827	Huissen (Gld.)	hoofd	koornmolenaar	Zelhem	Zelhem 17/03/1870
Coops	Johanna Hendrika	29/01/1828	Zelhem (Gld.)	echtgenote	--	Zelhem	Zelhem 17/03/1870
Meijer	Hendrik Willem Johan	12/02/1851	Rhenen	zoon	-	-	Zelhem 31/12/1864
Meijer	Willem Hendrik Engelbertus	26/07/1854	Rhenen	zoon	-	-	Zelhem 14/03/1870
Meijer	Dirk	01/01/1858	Rhenen	zoon	-	-	Zelhem 14/03/1870
Meijer	Johannes Marinus	10/02/1862	Rhenen	zoon	-	-	Zelhem 14/03/1870
Meijer	Johanna Hendrika	03/09/1864	Rhenen	dochter	-	-	overl. Rhenen 17/08/1866
Meijer	Hendrik Willem Johan	12/02/1851	Rhenen	zoon	-	Zelhem 18/01/1865	Zelhem 14/03/1870
Meijer	Maria Antonia	08/08/1866	Rhenen	dochter	-	-	Zelhem 14/03/1870

2. De familie Van Eck Adres: Achterberg, Hooge Steeg 94a, omgenummerd tot 91, verhuisd naar Eng B 72

naam	voornamen	geb. datum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Eck, van	Gerrit	22/04/1833	Cothen	hoofd	molenaar	Cothen ca. 1860	Cothen 17/03/1870
Blanken	Sophia	29/04/1835	Cothen	echtgenote	-	Cothen ca. 1860	Cothen 17/03/1870
Eck, van	Jan	22/11/1858	Cothen	zoon	-	Cothen ca. 1860	Cothen 17/03/1870
Eck, van	Sophia	18/12/1860	Rhenen	dochter	-	-	Cothen 17/03/1870
Eck, van	Arie	12/07/1863	Rhenen	zoon	-	-	Cothen 17/03/1870
Eck, van	Gerritje	06/01/1866	Rhenen	dochter	-	-	Cothen 17/03/1870
Eck, van	Wilhelmina Hendrina	30/07/1868	Rhenen	dochter	-	-	Cothen 17/03/1870

3. De familie Van Florestein Adres: Achterberg B 72

naam	voornamen	geb. datum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Florestein, van	Hendrik Cornelis	07/11/1818	Lienden (Gld.)	hoofd	molenaar	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877
Berg, van den	Catharina	01/01/1824	Maurik (Gld.)	echtgenote	-	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877
Florestein, van	Cornelis	13/04/1853	Maurik (Gld.)	zoon	-	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877
Florestein, van	Johanna Catharina	17/07/1854	Maurik (Gld.)	dochter	-	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877
Florestein, van	Agnieta Hendrika	13/09/1857	Maurik (Gld.)	dochter	-	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877
Florestein, van	Hendrika Jacoba	17/11/1858	Maurik (Gld.)	dochter	-	Maurik (Gld.) 29/01/1870	Amsterdam (N.H.) 25/04/1877

4. De familie Van Ommeren Adres: Achterberg B 72

naam	voornamen	geb. datum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Ommeren, van	Jan	29/04/1849	Lienden (Gld.)	hoofd	koornmolenaar	Lienden (Gld.) 22/02/1877	Lienden (Gld.) 21/05/1890
Ommeren, van	Sophia	28/11/1840	Lienden (Gld.)	echtgenote	-	Lienden (Gld.) 22/02/1877	Lienden (Gld.) 21/05/1890
Ommeren, van	Jan	12/03/1880	Rhenen	zoon	-	-	overleden Rhenen 08/09/1880

5. De familie Siebkes Adres: Achterberg B 72

naam	voornamen	geb. datum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Siebkes	Willem Jacobus	14/11/1860	's-Gravenhage	hoofd	koornmolenaar	Ermelo 30/10/18-89	Utrecht 22/01/18-94
Hul, van 't	Jentje	04/10/1864	Ermelo	echtgenote	-	Ermelo 30/10/18-89	Elburg 20/11/1894
Siebkes	Louise	01/12/1890	Rhenen	dochter	-	-	Elburg 20/11/1894
Siebkes	Willem Jacobus	14/11/1860	's-Gravenhage	hoofd		Utrecht 20/04/1894	Utrecht 07/07/18-94

6. De familie Wanders Adres: Achterberg B 72, omgenummerd in Molenweg B 135

naam	voorna- men	geb. da- tum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Wanders	Adrianus	08/02/1871	Wageningen	hoofd	landbouwer, molen- naar	Wageningen 16/11/1894	Driebergen 22/02/1921
Veen, van	Gerritje	23/03/1873	Wageningen	echtgenote	-	Wageningen 16/11/1894	Driebergen 22/02/1921
Wanders	Lubbertus Gerrit	29/09/1895	Rhenen	zoon	-	-	Driebergen 02/10/1920
Wanders	Maria Hendrika	17/10/1896	Rhenen	dochter	-	-	's-Gravenhage 06/10/1920
Wanders	Cato Adriana	12/01/1898	Rhenen	dochter	-	-	overleden Rhenen 15/03/1898
Wanders	Adrianus	08/02/1871	Wageningen	hoofd	zonder	Driebergen 21/08/1929	
Veen, van	Gerritje	23/03/1873	Wageningen	echtgenote	-	Driebergen 21/08/1929	

7. De familie De Zeeuw Adres: Achterberg, Molenweg B 135

naam	voorna- men	geb. da- tum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Zeeuw, de	Gerrit Aart	01/11/1878	Ridderkerk	hoofd	korenmolenaar	Ridderkerk 03/03/1921	De Bit 23/11/1929
Leeuwenburg	Maria Wilhelmina	15/04/1878	Barendrecht	echtgenote	-	Ridderkerk 03/03/1921	De Bit 09/09/19- 29
Zeeuw, de	Frans Adrianus	16/11/1904	Ridderkerk	zoon	-	Ridderkerk 03/03/1921	De Bit 09/09/19- 29
Zeeuw, de	Arie Rokus	15/12/1910	Ridderkerk	zoon	-	Ridderkerk 03/03/1921	De Bit 09/09/19- 29
Zeeuw, de	Rokus Arie	15/12/1910	Ridderkerk	zoon	-	Ridderkerk 03/03/1921	De Bit 09/09/19- 29

8. De familie Van den Born Adres: Achterberg, Achterbergsestraatweg C 11g, omgenummerd naar 171

naam	voorna- men	geb. da- tum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Born, van den	Johannes Jacobus	27/02/1903	Barneveld	hoofd	graanhandelaar	Barneveld 24/10/1929	
Nijboer	Nennetje	03/10/1904	Barneveld	echtgenote	-	Barneveld 11/09/1930	
Born, van den	Gijsbertha	25/07/1931	Rhenen	dochter	-	-	
Born, van den	Willem Hendrik	17/11/1932	Rhenen	zoon	-	-	
Born, van den	Gerrit Willem Hen- dricus	14/04/1934	Rhenen	zoon	-	-	
Born, van den	Johannes Jacobus	19/06/1937	Rhenen	zoon	-	-	

9. De familie Wiigenburg Adres: Achterberg, Molenweg B 135

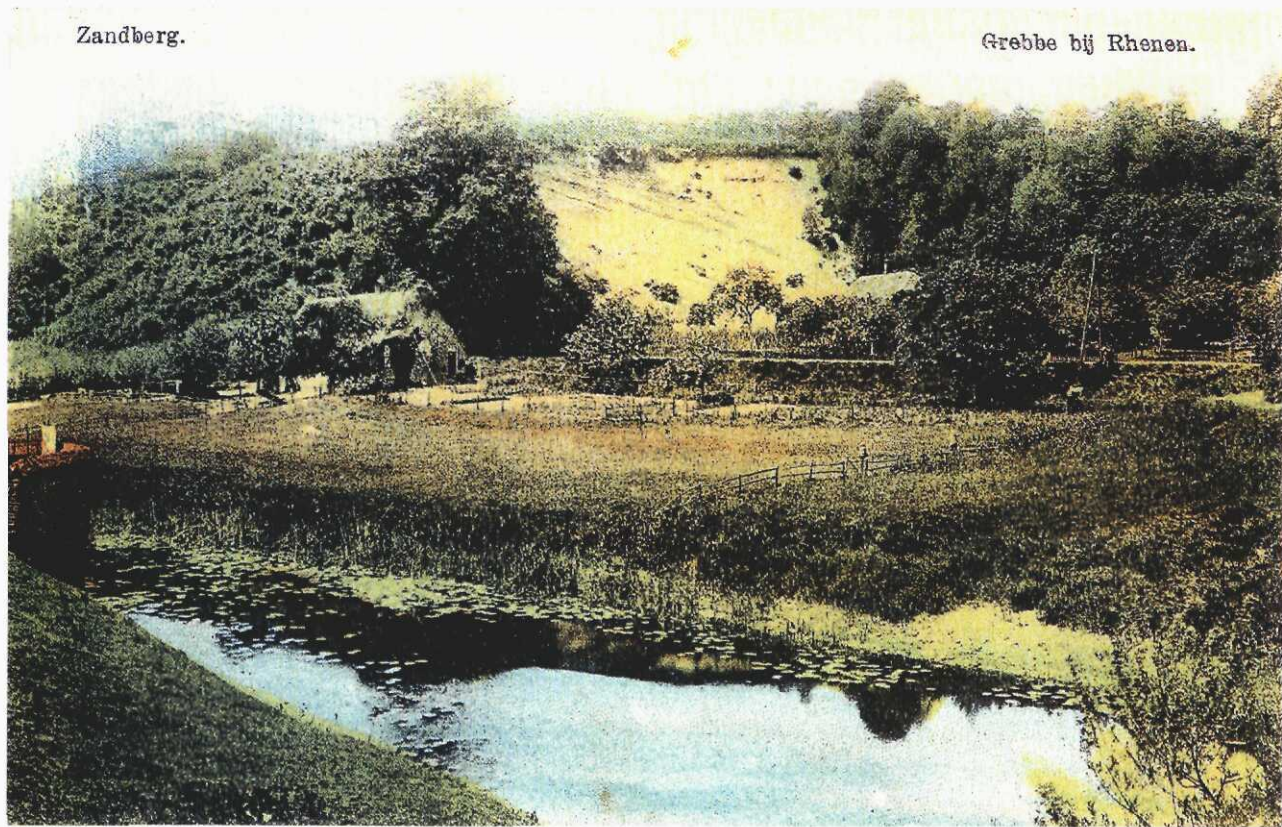
naam	voorna- men	geb. da- tum	geb. plaats	familie rel.	beroep	gekomen van	vertrokken naar
Wiigenburg	Eibert	20/09/1893	Barneveld	hoofd	graanhandelaar	Barneveld 11/12/1929	Woudenberg 06/04/1936
Davelaar, van	Francina	01/01/1893	Barneveld	echtgenote	-	Barneveld 11/12/1929	overleden Rhenen 04/11/1935
Wiigenburg	Jacob	22/09/1923	Barneveld	zoon	-	Barneveld 11/12/1929	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Maria Geertruida	16/09/1924	Barneveld	dochter	-	Barneveld 11/12/1929	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Beertje	25/11/1929	Barneveld	dochter	-	Barneveld 11/12/1929	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Johannes	09/04/1927	Barneveld	zoon	-	Barneveld 11/12/1929	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Cornelia Jannetje	14/05/1931	Rhenen	dochter	-	-	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Johanna	23/07/1932	Rhenen	dochter	-	-	Woudenberg 06/04/1936
Wiigenburg	Gerrit	31/10/1935	Rhenen	zoon	-	-	Barneveld 12/11/1935

Schilderij van Wilhelm Tramp uit 1913 waarschijnlijk voorstellende gezicht op de Grebbeberg vanaf één van de meest westelijke bastions van de vestingwerken rondom de Grebbesluis. Het schilderij kon worden aangeschaft uit een gift van een verenigingslid.

Zandberg.

Grebbe bij Rhenen.

Afbeelding van de 'Zandberg' aan de zuid-oostkant van de Grebbeberg in de nabijheid van de sluis; ansichtkaart anno 1910 (collectie museum Het Rondeel)

Rhenen met reden?

*Michel Sijnesael,
conservator*

Gemeentemuseum Het Rondeel heeft onlangs een schilderij aangeboden gekregen dankzij een financiële gift van ons verenigingslid, de heer W.C. Snoek te Zaandijk. Het betreft vermoedelijk een voorstelling van de Rhenense Grebbeberg.

Het betreft hier een olieverf op doek op een omvangrijk formaat; 100 x 75 cm (breedte x hoogte).

Het werk is gesigneerd en gedateerd: **Wilhelm Tramp, D'dorf, 1913.**

Navraag bij de Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie voert ons met deze gegevens niet veel verder.

Er blijkt geen Duitse kunstenaar met die naam gedocumenteerd te zijn, noch bekend vanuit de Düsseldorfer Mahlerschule. Een andere vraag is of de vermelding D'dorf duidt op de herkomst van de schilder, of wellicht het schilderij.

Hierbij ga ik vooralsnog uit van de eerste mogelijkheid.

Resteert het jaartal **1913** als mogelijk houvast.

Het gemeentemuseum is tevens in het bezit van een gezicht op de Grebbeberg, gezien vanaf destijds de Grebbesluis door **Henri van Lerven** (1875 - 1954). Wat bij nadere beschouwing blijkt, is dat in het begin van deze eeuw de Grebbeberg aan de oostzijde nog niet zo'n weelderige begroeiing kent als momenteel.

Plaatsen we beide werken naast elkaar dan lijkt het mogelijk dat het inderdaad een gezicht op diezelfde Grebbeberg kan zijn, maar vanuit een standpunt nog dichter naar de berg zelf. Echter in tegenstelling tot het werk van Van Lerven, toont het schilderij geen boerderijen die destijds aanwijsbaar onder de Grebbeberg lagen. Ook laat Van Lerven al de zandafgraving zien op de zogenaamde Zandberg, waar op het werk van Tramp geen sprake van is.

Een opvallend afwezig aspect is verder enige aanduiding naar de tram die destijds al onderlangs de Grebbeberg liep. De bomenrij onder aan de bosrand is hiermee eerder in tegenspraak.

Het werk van **Wilhelm Tramp** is vrij 'zwaar' van toon geschilderd en bestaat welbeschouwd uit drie hoofdcomponenten. Centraal is de bergrug over de hele breedte van het werk, een grijze, vrij sombere lichtpartij daarboven en de voorgrond waar de aandacht getrokken wordt via een boom- en waterpartij naar een aantal grazende koeien. De contouren van de bergrug doen nog het meest denken aan die van de Grebbeberg uit vroeger prenten en ansichten.

De voorgrond in combinatie met de waterpartij kan mogelijk de vorm aangeven van de verdedigingswerken zoals die onder aan de Grebbeberg aanwezig zijn. De kracht van het schilderij ligt hoofdzakelijk in het 'monumentale groen' dat de voorstelling domineert.

Een schilderij dat in mijn ogen als thema de natuur pur sang verbeeldt.

En een werk dat in ieder geval aan een 'schoonmaakbeurt' toe is zodat de kleurpartijen helderder op zullen lichten.

Ingeval het daadwerkelijk de Grebbeberg voorstelt, vormt het schilderij uiteraard een dankbare aanvulling op de cultuur- en kunsthistorische Rhenense collectie. Voor de komende tijd hoop ik daarom ook op meer argumenten die de toeschrijving Grebbeberg meer aannemelijk maken.

Beschrijving en formaat van het werk maken het moeilijk het schilderij permanent in het museum tentoon te stellen. Vanaf 1 oktober wordt het daarom tot en met het eind van het jaar geëxposeerd in de hal van het gemeentekantoor, tegenover de balie. Mogelijk dat er hierdoor meer aanwijzingen voor de plaatsaanduiding kunnen komen.